

2006/4

Brood & Rozen

TIJDSCHRIFT VOOR DE GESCHIEDENIS VAN SOCIALE BEWEGINGEN

BROOD & ROZEN 2006/4, jaargang 11

BELGIE-BELGIQUE
P.B.
9000 GENT 1
3/5327

Brood & Rozen

2006 / 4

TIJDSCHRIFT VOOR DE GESCHIEDENIS VAN SOCIALE BEWEGINGEN

Brood & Rozen

TIJDSCHRIFT VOOR DE GESCHIEDENIS VAN SOCIALE BEWEGINGEN

Driemaandelijks tijdschrift uitgegeven door
Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis
Bagattenstraat 174, 9000 Gent
Tel.: (09) 224 00 79
Fax: (09) 233 67 11
E-mail: broodenrozen@amsab.be
Voorzitter: Herman Balthazar
Directeur: Wouter Steenhaut

Hoofredactie: Paule Verbruggen

Eindredactie: Ludwine Soubry, Paule Verbruggen

Kernredactie: Rita Calcoen, Piet Creve, Denise De Weerd, Hendrik Ollivier, Ludwine Soubry, Omar Van Hoeylandt, Paule Verbruggen

Redactieraad: Wouter Dambre (journalist), Eric Defoort (KUB), Hendrik Defoort (erfgoedcoördinator Cultuurstad Gent), Gita Deneckere (UGent), Maria De Waele (stafmedewerker Bijlokesmuseum/STAM), Marc Hooghe (K.U.Leuven), Marc Jacobs (VCV), Anne Morelli (ULB), Patrick Pasture (K.U.Leuven), Koen Raes (UGent), Bob Reinalda (Radboud Universiteit Nijmegen), Marc Reynebeau (journalist), Peter Scholliers (VUB), Marcel van der Linden (IISG), Rudi Van Doorslaer (SOMA), Sylvia Van Peteghem (UGent), Guy Vanthemsche (VUB)

Vormgeving: Patricia Rau

Illustraties: Bert Altena, Geert Bonne, Rita Calcoen, Piet Creve, Lieve Cosyns, Jan de Smedt, Annie Geysens, Hans Mortelmans, Kim Robensyn, Ludwine Soubry, Astrid Waterinckx

Tekstverwerking: Viviane Taeckens

Verzending en abonnementen: Viviane Taeckens, Gwendolina Van Hoecke

Druk: Druk in de Weer, Forelstraat 35, 9000 Gent. Brood & Rozen is gedrukt op recyclagepapier

Abonnementen en losse nummers

Individueel: 19 euro

Bibliotheken en archieven: 19 euro

Organisaties: 38 euro

Buitenland: 40 euro

Los nummer: 5 euro (+ 2 euro portkosten)

Als abonnee bent u tegelijk lid van Amsab-ISG. De leden ontvangen *Brood & Rozen* en krijgen korting op de Amsab-publicaties.

Rekeningnummer: 877-1009202-27

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in *Historical Abstracts* and *America: History and Life*

Alle illustraties behoren tot de Amsab-collectie, tenzij anders vermeld

ISSN: 1370-7477

Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis vzw (Bagattenstraat 174, 9000 Gent) verwerkt uw persoonsgegevens uitsluitend voor het beheer van uw Brood & Rozen-abonnement en om u te informeren omtrent zijn werking. Wanneer u niet wenst dat wij u aanschrijven om u hieromtrent te informeren, volstaat het ons dit te melden. De Wet verwerking persoonsgegevens kent u het recht van mededeling en verbetering toe. Daartoe volstaat het contact op te nemen met Wouter Steenhaut, directeur van Amsab-ISG.

Omslagillustratie: Edward Anseele (tekening naar foto, Patricia Rau)

Editio

Over het kleine en het grote. *Paule Verbruggen* p. 5

Bijdragen

35 jaar Oxfam-Wereldwinkels: over groei en organisatorische vernieuwing. *Jan Van de Poel* p. 7

Alternatieve pers in België na mei '68: Agence de Presse Libération-Belgique. *Astrid Waterinckx* p. 27

Jan Van Rijswijck, burgemeester van Antwerpen. Flamingant en sociaal liberaal. *Lode Hancké* p. 43

Opgemerkt

Een vergeten monument voor Edward Anseele. *Hans Mortelmans* p. 59

Restauratie

Restauratie van het vaandel van het Syndicat des Carriers, Soignies, 1898. *Annie Geysens* p. 67

Bronnen

Het archief van de BSP/SP-federatie Gent-Eeklo. *Jan De Smedt* p. 71

Het archief van Georges Hebbelinck. *Rik De Coninck* p. 77

Het archief van Kritisch Bosbeheer Vlaanderen & Centrum voor Natuurbeschermingseducatie/Centrum voor Natuur- en Milieueducatie. *Martine Vermandere* p. 80

Het archief van Trudo Lambregs. *Rik De Coninck* p. 83

Het archief van ATB De Natuurvrienden-afdeling Geraardsbergen. *Jan De Smedt* p. 87

Caritas socialistica. Het archief van het Centrum voor Sociale Actie. *Bart De Nil* p. 89

Kroniek

Virtueel publiek & cultuurparticipatie. Studiedag, 20 oktober 2006. *Kim Robensyn* p. 91

Publicaties

Historisch Tijdschrift Groniek: een kennismaking. *Tomek Katzur* p. 92

Weten, wist, geweten. Een brochure over digitaal archiveren. *Piet Creve* p. 94

Recensie

Piet Honig, Herinneringen van een Rotterdams revolutionair. Bezorgd door Bert Altena. *Jannes Houkes* p. 96

GROTE TOMBOLA

VAN HET
EMILE VANDERVELDE
INSTITUUT

23, REGENTLAAN
BRUSSEL

TREKKING
15 JUNI 1956

1 FIAT "1900A" OMSLAGBILJET

20 TELEVISIEPOSTEN S.B.R.

20 FIAT "600"

20 FRIGO'S "ADEM"

200 FONO-RADIO'S "GRAETZ"

200 ANDERE PRACHTIGE EN NUTTIGE PRIJZEN VOOR EEN TOTALE WAARDE VAN £ 750.000

PER BOEKJE £ 50 MET KOSTeloos OMSLAGBILJET **• PER BILJET £ 10**

GEORGANISEERD TEN VOORDELE VAN ZIJN GEWESTELIJKE SCHOLEN
EN VAN DE PLAATSELIJKE GROEPERINGS VOOR ARBEIDERSOPVOEDING

OVER HET KLEINE EN HET GROTE ...

Het laatste nummer van 2006 brengt twee bijdragen uit de wereld van de nieuwe sociale bewegingen. De eerste is een analyse van de werking van Oxfam-Wereldwinkels die dit jaar 35 jaar bestaan, de andere schetst de - korte - levensloop van een alternatief persagentschap, Agence de Presse Libération-Belgique. Beide auteurs maakten hun eindverhandeling op basis van archieven die zich in Amsab-ISG bevinden.

Een derde bijdrage leek ons interessant in de nasleep van de gemeenteraadsverkiezingen. Het betreft een portret van Jan Van Rijswijk, burgemeester van Antwerpen van 1892 tot 1906. Van Rijswijk was een Vlaamsgezind liberaal die de naam had 'naar de socialisten te hangen' en bijzonder populair was. Geen poging tot recuperatie, wel een voorbeeld van de in die periode vaak vage grens tussen socialisme en liberalisme.

Daarna komt een opmerkelijk verhaal over het ontwerp van het standbeeld van Anseele, en dit in het kader van de tentoonstelling die Amsab-ISG organiseerde naar aanleiding van de 150e verjaardag van diens geboortedag. Hopelijk een eerste aanzet tot een degelijke biografie die al zolang op zich laat wachten. In zijn boek, 'Mijnheer Slunse', een schitterende biografie van de West-Vlaamse socialistische voorman August Debunne, schrijft Hendrik Defoort hoe historici zich sinds de jaren 1980 steeds meer in levensverhalen vastbijten. Een vaststelling die dan toch niet opgaat voor de socialistische voormannen, althans niet de Belgische. Is het de schroom om toch maar niet in een personencultus te vervallen, om de rol en invloed van het individu in een massabeweging toch maar niet te overdrijven? Wat er ook van zij, naast Anseele wachten nog vele markante personen uit de sociaaldemocratische beweging op een biografie. Het Anseeleproject wordt een volgende uitdaging voor Amsab-ISG, in samenwerking met de academische wereld dan wel.

Naast de tentoonstellingen, publicaties en talloze projecten, werkt de Amsab-ploeg in stilte voort aan de verwerking van de meters archief die binnenstromen, aan de restauratie van verwaarloosde vlaggen, aan het repertoriëren van de talloze boeken, tijdschriften, foto's en affiches. In dit nummer zoals steeds de recentste verwerkingsresultaten.

Tot slot willen we even stilstaan bij de gedachte dat het tien jaar geleden is, in november 1996, dat Guy Vanschoenbeek is overleden. Guy heeft in 1996 het tijdschrift *Brood & Rozen* gecreeërd en had er grootse plannen mee. De redactie en het hele personeel blijven zijn nagedachtenis eren.

Wij wensen u nog een heel fijn en gelukkig nieuwjaar. Blijf ons volgen in 2007!

Paule Verbruggen

Affiche ter promotie van een tombola, georganiseerd door het Emilde Vandervelde Instituut, 1956

Detail uit een affiche van Oxfam-Wereldwinkels, jaren 1970

35 jaar Oxfam-Wereldwinkels: over groei en organisatorische vernieuwing

Jan Van de Poel, aspirant FWO, VUB

Aan het einde van de jaren 1990 verkeerde de Vlaamse derdewereldbeweging in een identiteitscrisis. Terwijl de beweging zich vragen stelde over haar gedachtegoed, missie en plaats in de samenleving, weerklonk eveneens de kritiek dat de ngo's in het veld van de solidariteit 'ontwikkelingsgeldmachines' waren geworden waar zelfstandhouding en interne consolidatie voorop stonden. De geschiedenis van Oxfam-Wereldwinkels - de grootste ngo in de Vlaamse derdewereldbeweging - blijkt een continue worsteling met organisatorische problemen als gevolg van de institutionalisering, professionalisering, hiërarchische opbouw en commercialisering. Al deze evoluties spelen zich af in het spanningsveld tussen het behoud van de doelstellingen van de beweging en de ambitie een efficiënte organisatie op poten te zetten en te onderhouden, tussen participatie en representatie met andere woorden.

Op 1 april 1971 - iets langer dan 35 jaar geleden - opende in de Antwerpse binnenstad de allereerste Vlaamse wereldwinkel naar Nederlands voorbeeld. In een bouwvallig pand trachtten een aantal enthousiaste jongeren de goegemeente een geweten te schoppen, terwijl ze hun partners in het Zuiden ondersteunden met de verkoop van producten aan een 'eerlijke' prijs. Deze eerste wereldwinkel bracht het motto 'trade, not aid' van de allereerste UNCTAD-conferentie (United Nations Conference on Trade and Development) van 1964, in de praktijk. Al snel kreeg het initiatief navolging in andere Vlaamse steden en dorpen. Eind 1971 telde Vlaanderen reeds acht wereldwinkels. Ondertussen zijn de Oxfam-Wereldwinkels (voortaan afgekort als OWW) niet langer het marginale hobbyproject van het 'werkschuw, langharig tuig', maar zitten ze stevig verankerd onder de Vlaamse

kerktoren. Zelfs de koninklijke familie drinkt koffie met het Max Havelaar-keurmerk die door OWW wordt geïmporteerd en gedistribueerd. Vandaag beheren om en bij de 7500 vrijwilligers de 206 Vlaamse wereldwinkels en levert de collectieve vennootschap Oxfam-Fair Trade eerlijke voedingswaren aan supermarkten, grootkeukens, horeca, bedrijven, overheidsinstellingen enz. OWW is vandaag uitgegroeid tot een middelgroot bedrijf met een sterk ontwikkelde inhoudelijke vormingswerking, tot wat de Antwerpse socioloog Stefaan Walgrave *“de ruggengraat van de Vlaamse derdewereldbeweging”* noemt.⁽¹⁾ Dat historisch groeiproces heeft zich niet in alle stilte en harmonie voltrokken, maar is het resultaat van een continue worsteling van de organisatie met organisatorische vernieuwing.

De derdewereldbeweging: ondernemen in het veld van de solidariteit

Reeds in de tijd van de grote ontdekkingen hebben mensen in Europa zich ingezet voor de lotsverbetering van buiten-Europese volkeren. In dat opzicht kunnen we Barthelomé de las Casas – de 16e-eeuwse Spaanse bisschop die opkwam voor de rechten van de ‘indígenas’ – de pionier van de derdewereldbeweging noemen. De derdewereldbeweging zoals wij ze kennen ontstond echter in de loop van de woelige jaren 1960. Tegen de achtergrond van naoorlogse maatschappelijke evoluties zoals de individualisering, de welvaartstoename, de democratisering van het onderwijs enz. voltrok zich de emancipatie van een nieuwe, relatief jonge middenklasse. Deze maatschappelijke groep had – met een boutade – als enige zorg dat er geen materiële zorgen meer waren. Ze was vatbaar voor immateriële of postmaterialistische waarden, zoals het welzijn van de gekoloniseerde volkeren.⁽²⁾ In de jaren 1960 ontstond een nieuwe breuklijn tussen materialisme en postmaterialisme die werd gepolitiseerd en aanleiding gaf tot het ontstaan van nieuwe politieke partijen (ecologisten), nieuwe bewegingen en organisaties.

Het ontstaansproces van de derdewereldbeweging in Vlaanderen verliep in verschillende fasen, waarin organisaties met eigen strategische, ideologische en organisatorische opties het licht zagen. Die fasen verklaren de hedendaagse diversiteit van de beweging.⁽³⁾ Toch moet men die fasebenadering niet al te rigoureuus aanhouden, vermits verschillende, soms tegengestelde visies naast elkaar hebben bestaan en bestaan. OWW onderschreef van in het begin een structurele analyse die het ontwikkelingsprobleem tegen de achtergrond van de afhankelijkheidsrelatie tussen de derde wereld en de hoogontwikkelde kapitalistische landen situeerde. Daarnaast zijn er – tot vandaag – ook nog talrijke louter caritatieve initiatieven, al dan niet onder auspiciën van de katholieke kerk. De huidige derdewereldbeweging is een netwerkbeweging, een panoplie van diverse maatschappelijke structuren met een cruciale rol voor de ngo's. Organisatorisch gaat het om een zeer geatomiseerde beweging waar in vergelijking met de ‘oude’ sociale bewegingen, zoals de vakbeweging, een beperkte verticale integratie bestaat. Dat integratieniveau is overigens typisch voor het hele veld van de nieuwe sociale bewegingen.

Wat de betekenis of de impact van de derdewereldbeweging betreft bestaan een aantal meer of minder betrouwbare cijfers. Patrick Develtere citeert een onderzoek uit 2000 dat aantoonde dat 5 % van de Vlamingen lid is van de solidariteits- en/of vredesbeweging. Ook over het ‘politiek consumentisme’ in Vlaanderen bestaan recente cijfers. Politiek consumentisme wijst op het feit dat particulieren zich bij hun dagelijkse aankopen laten leiden door politieke en ethische overwegingen. Het gaat om de boycot van bijvoorbeeld Zuid-Afrikaanse of Israëlische producten of het kopen van fairtradeproducten. De boodschappentas wordt als het ware een politiek instrument. In de jaren 1970 zou 5 % van de bevolking van westerse industrielanden minstens één keer deelgenomen hebben aan een consumentenboycot, in de jaren 1980 was dat 8 % en begin jaren 1990 11 %.⁽⁴⁾

Het begin: de radicale jongeren gaan hun eigen weg

In 1942 richtte een aantal notabelen uit het intellectuele en klerikale milieu van de Oxfordse universiteit het Oxford Committee for Famine Relief op. Gechoqueerd door de humanitaire catastrofe die de Tweede Wereldoorlog was, zette het comité zich in voor het lot van de hongerende burgers in West-Europa. De humanitaire actie van het Oxfam-comité breidde zich na de oorlog uit, zowel op strategisch vlak als op vlak van de doelstellingen. In 1964, tijdens een reis in Rwanda, kwam de ‘rode baron’ Antoine Allard⁽⁵⁾ in contact met de Oxfam-werking. Onder zijn hoede kwam een Belgisch Oxfam-filiaal tot stand, waarin een bourgeoispubliek een weinig gepolitiseerde en caritatieve werking op poten zette. In steden als Brussel, Knokke, Brugge en Antwerpen verkochten de dames uit de entourage van Allard brocante en prullaria in de zogenaamde Oxfam-Giftshops. In de loop van de jaren 1960 groeide, vooral in Vlaanderen, een nieuwe generatie binnen Oxfam. Deze jongeren waren radicaler en wensten de werking te politiseren. Zij waren op zoek naar een eigen identiteit die ze vonden in het Nederlandse wereldwinkelmodel. De eerste wereldwinkel opende in Antwerpen, met steun van de oudere, meer conservatieve generatie. Allard lobbyde persoonlijk bij het Antwerpse stadsbestuur, dat een pand ter beschikking stelde aan de jonge wereldwinkelkrachten. Hoewel Oxfam het initiatief steunde, waren er vanaf het prille begin wrijvingen tussen de generaties. Deze uitte zich in een concurrentiestrijd tussen de wereldwinkels en de giftshops. Het begin van de wereldwinkels in Vlaanderen, de translatie van het Nederlandse model, was ingegeven door de onvrede van de jongere, radicalere, Vlaamse en meer politiek georiënteerde fractie met een francofone, oudere groep die zij als conservatief en caritatief percipieerde. Allard erkende het bestaan van beide strekkingen binnen de beweging: *“Het voornaamste onderscheid tussen de strekkingen spruit voort uit het feit dat zekere meer gepolitiseerde jongeren de nadruk leggen op de noodzaak de structuren te veranderen, terwijl de ouderen zich meer inspinnen zohaast mogelijk hulp te bieden daar waar er nood is.”*⁽⁶⁾

Oxfam-Wereldwinkels vzw: formalisering en integratie van het Vlaamse wereldwinkellandschap

In 1975 waren reeds 31 wereldwinkels actief, verspreid over heel Vlaanderen, hoewel de provincie Antwerpen oververtegenwoordigd was. Tussen al die initiatieven bestond nog geen coördinatie, laat staan een formele koepelinstantie. De Antwerpse wereldwinkel op de Sint-Jacobsmarkt was het informele centrum met het centrale magazijn en secretariaat. In 1975 werd overgegaan tot formalisering van al die initiatieven. De vzw Oxfam-Wereldwinkels werd opgericht, maar slechts 19 van de 31 wereldwinkels traden onmiddellijk toe tot de nieuwe organisatie. Vanuit een aantal lokale groepen was er enige weerstand tegen de Oxfam-beweging. Ondertussen bestond een aantal losse verbanden tussen groepen wereldwinkels die voornamelijk regionaal van aard waren. In Limburg was er het Wereldscholen-Centrum voor Vorming en Actie (CVA) rond de charismatische figuur Jef Ulburghs. Inhoudelijk stond Wereldscholen-CVA vrij dicht bij OWW, maar de organisatie was gehecht aan haar autonomie. Daarnaast opereerde nog een aantal groepen rond progressieve paters of teruggekeerde missionarissen die nauw aansloten bij Broederlijk Delen, maar hun actie een meer permanent karakter wilde verlenen. Deze groepen stonden afkerig tegen het 'politieke radicalisme' van OWW. Ten slotte kenden vooral het Leuvense en de Kempen initiatieven die aansloten bij SOS-Wereldhandel die van daaruit konden rekenen op een min of meer professionele service. Voor verschillende groepen wereldwinkels speelden dus andere motieven om niet meteen in het OWW-verhaal mee te stappen. Een opvallende constante is het feit dat een formalisering binnen OWW als een bedreiging van de lokale autonomie werd ervaren. Voor sommige groepen kwam daar nog bij dat het verleden van OWW bij Oxfam-België de beeldvorming creëerde van OWW als 'commercieel'.

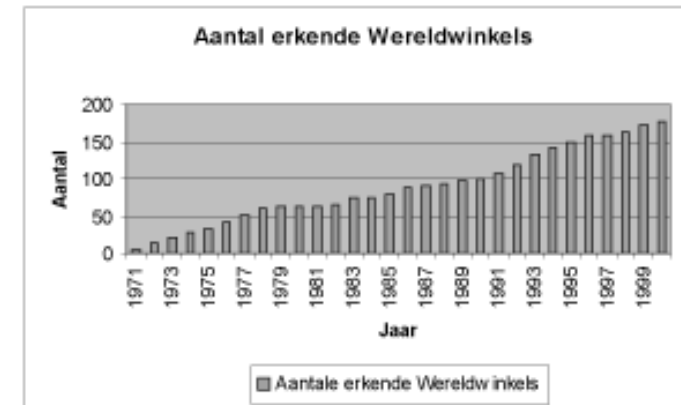
De integratie van de gehele Vlaamse wereldwinkelbeweging bleef een organisatorische uitdaging voor OWW in de loop van haar geschiedenis. Het ideologische discours van OWW speelde daarin een cruciale rol. In de beginperiode waren de wereldwinkels duidelijk marxistisch. OWW verwachtte heil van een "fundamentele verandering die door een brede volkswil wordt gestuurd en die verschillende problemen ineens aanpakt" en wenste te werken aan een samenleving waarin "de mens en de gemeenschap zich vrij en optimaal kan ontwikkelen, waarin geen privé-bezit van de productiemiddelen bestaat, waarin geen economische groei ten koste van het welzijn bestaat, waarin directe democratie bestaat".⁽⁷⁾ Vanuit deze antikapitalistische, marxistische ideologie verleende OWW morele en materiële steun aan de alternatieve staatsprojecten in Nicaragua, Tanzania, Vietnam enz. en aan verscheidene verzetsbewegingen in de derde wereld. Een bijkomend struikelblok voor bepaalde groepen was het intellectualisme waarvan de verwoording van de ideologie getuigde. 'Let op de leesbaarheid' was dan ook een vaak gehoorde kritiek van winkeliers. Een informatiebrochure van

Affiche van Oxfam-Wereldwinkel Antwerpen met een oproep tot solidariteit met Tanzania

OWW las vaak als een doorwrocht, manifest pamflet van een klein linkse partij.

Dat ideologische discours wijzigde drastisch in de loop van de jaren 1990. Uit de basistekst van 1995 – een soort ‘ideologische grondwet’ van OWW – klinkt een oorverdovende marxistische stilte. Hij neemt de ‘waarden en uitgangspunten van de eerlijke handel’ als alternatief voor het mondiale economische systeem dat fundamentele ongelijkheden in de wereld creëert. De wereldwinkels stellen zich tot doel te streven naar ‘een rechtvaardige wereldhandel en een rechtvaardige handelsethos’ en willen ‘een rechtvaardige, duurzame en democratische samenleving gebaseerd op solidariteit en respect voor de eigenheid van personen en volkeren, gericht op het vervullen van de basisbehoeften van éénieder’. De termen – al leken ze vaker ‘buzz words’ – socialisme, marxisme, enz. komen op geen enkele pagina van de zestien vellen tellende tekst voor. In de plaats komt het nieuwe ‘eerlijke handelsparadigma’ dat een centrale positie toekent aan het ‘democratiseren’ van de handelsrelaties om tot een meer ‘rechtvaardige’ samenleving te komen. Die shift kunnen we verklaren vanuit de ambitie van OWW de gehele wereldwinkelbeweging te integreren. Het was dus een bewuste keuze teneinde een zo breed mogelijke basis aan te spreken. Anderzijds moeten we het ook zien als een gevolg van een zekere sociologische normalisering van de bestaande vrijwilligersbasis. Externe factoren, zoals het falen van de geromantiseerde ‘socialistische experimenten’, de ineenstorting van de Sovjet-Unie, het pessimisme en de ontgoocheling in de maatschappelijke context van de jaren 1980 enz. hebben een onmiskenbare invloed gehad op de ideologische verschuiving.

De succesvolle integratie van de Vlaamse wereldwinkels in OWW is ook het resultaat van een bewuste, praktische beleidswijziging vanuit het nationaal secretariaat. Van de beginfase tot begin jaren 1980 kan het beleid van OWW ten aanzien van nieuwe wereldwinkelinitiatieven buiten OWW het beste omschreven worden als gesloten en protectionistisch. Ten aanzien van reeds bestaande groepen buiten OWW was zelfs sprake van een non-beleid. Aan het begin van de jaren 1980 trad een mentaliteitswijziging op in de geest van OWW. OWW legde de oorzaken van de heterogeniteit van het wereldwinkellandschap in Vlaanderen bij zichzelf. Op beleidsvlak vertaalde die mentaliteitswijziging zich in een strategie gericht op het uitbreiden van de service aan lokale initiatieven. Ook die materiële strategie heeft onmiskenbaar bijgedragen tot de integratie van de wereldwinkels onder de Oxfam-paraplu. Begin jaren 1990 waren alle wereldwinkels in Vlaanderen per definitie Oxfam-Wereldwinkels. Er bestond enkel nog een verschil tussen stemgerechtigde (in de algemene vergadering) en niet-stemgerechtigde OWW's. Ook het failliet van andere overkoepelende initiatieven, die bepaalde groepen in de armen van OWW dreef, heeft bijgedragen tot die succesvolle integratie.

De basisdemocratie: tussen betrokkenheid en onverschilligheid

De oprichting van de vzw luidde de uitbouw van nationale en provinciale structuren in, die “een gezond en werkbaar evenwicht tussen de zelfstandigheid van elke winkelgroep, de basisdemocratie en de efficiënte samenwerking tussen de verschillende wereldwinkels”⁽⁸⁾ moesten nastreven. Het nationaal secretariaat was ondertussen in Gent gevestigd. De reden om het centrum van Antwerpen naar Gent te verplaatsen klinkt banaal en anekdotisch. Gilbert Hubert, vrijgesteld door Oxfam-België en als eerste nationaal verantwoordelijke aangesteld, had beslist met z’n toenmalige vriendin in Gent te gaan samenwonen. Hij achtte het uit praktische overwegingen opportuun het secretariaat van de vzw ook mee naar Gent te nemen.⁽⁹⁾ Toch overstijgt dat schijnbaar banale feitje het anekdotische. Het is emblematisch voor het improvisatorische en soms amateuristische karakter dat de toen zeer prille organisatie kenmerkte.

De integratie en de kwantitatieve groei van OWW in de loop van haar geschiedenis had een onmiskenbare impact op haar organisatorische structuur. Tegen de achtergrond van een groei in de breedte had ook een groei in de diepte plaats. Die groei situeerde zich op het snijvlak van de associatieve en de bureaucratische wereld. Die bureaucratische wereld verwijst naar een weberiaans ideaaltype van een perfect rationele, efficiënte bureaucraat die op niet-democratische wijze in het moderne staatsapparaat wordt opgenomen en dat apparaat draaiende houdt.⁽¹⁰⁾ Vertrekkende vanuit een stringent marxistisch wereldbeeld, dat sterk onder de invloed van een eurocommunistisch discours stond, pleitte OWW voor een basisdemocratische inrichting van de maatschappij. In de lijn van deze visie moest ook de interne structuur van de organisatie basisdemocratisch zijn. Die veelgeprezen basisdemocratie kreeg vaak een meer pragmatische invulling. We zullen dadelijk zien waarom.

Naar eigen zeggen wilde OWW *“in de eerste plaats een democratische beweging zijn”* en vond dat *“als de wereldwinkels naar een democratische maatschappij streven dan impliceert dat dat we zelf intern democratisch georganiseerd zijn”*.⁽¹¹⁾ Medio jaren 1970, toen de nood zich deed gevoelen om tot enige organisatorische overkoepeling en coördinatie te komen, koos OWW - naar analogie met de moederorganisatie - voor een klassieke vzw-structuur, met een raad van beheer (RvB) en een jaarlijkse (later tweejaarlijkse) algemene vergadering (AV). Die keuze is weinig verrassend in de context van het Belgisch juridisch bestel waarin een bepaalde formalisering van georganiseerde maatschappelijke actie ligt ingebakken. Vanaf het begin was OWW een geformaliseerde bewegingsorganisatie die formele statuten, vastgestelde procedures en een formeel lidmaatschap ontwikkelde. Tussen 1975 en eind jaren 1980 bleven de instellingen zoeken naar een evenwicht tussen de autonomie van elke groep, de efficiëntie en de basisdemocratische ambities.

Het theoretische zwaartepunt van de organisatie lag bij de lokale, erkende groepen. De AV bestond uit de afgevaardigden van deze plaatselijke winkels. Ook in de RvB hadden de lokale groepen een numeriek overwicht, hoewel het coöptatieprincipe - ingevoerd door de AV van 1980 - een aanzienlijk aantal personeelsleden in de raad bracht.⁽¹²⁾ Ondanks het feit dat deze inrichting vrij democratisch was, klonken vanaf de vroegste fase kritische geluiden vanuit de basis, ze waren vooral een uiting van een zeer grote gevoeligheid ten aanzien van top-downmaatregelen en bleven beperkt tot een aantal geïsoleerde groepen dat het ‘bestaan van een top’ als problematisch ervaarde. Zo motiveerde een plaatselijke medewerker in Gent zijn ontslag met de kritiek dat *“men alle beslissingen laat afhangen van een paar personen, de democratische ingesteldheid van deze personen is de enige waarborg voor een democratische werking zoals we die in onze maatschappijvisie voorstaan”*.⁽¹³⁾ Met dat ‘paar personen’ bedoelde hij de groep professionelen waarvan ‘het symbolisch kapitaal’ - in de woorden van de Franse filosoof Pierre Bourdieu - zwaar op de structuren en beslissingen woog.

De democratische participatieorganen van OWW hadden echter vooral te kampen met een gebrek aan betrokkenheid van de lokale groepen winkeliers. OWW zelf heeft de aard van dat probleem correct ingeschat. Zij erkende dat *“in onze structuur democratie betrokkenheid betekent en in de praktijk hebben de meest betrokkenen de zwaarste stem in de beslissingen”*.⁽¹⁴⁾ Om een democratische bewegingsorganisatie tot stand te brengen moest de betrokkenheid van elke winkelier zo efficiënt mogelijk gestimuleerd worden zodat hij zich met de structuren kon identificeren. Impliciet en misschien onbewust stelde OWW het belang van de gemeenschappelijke betrokkenheid als organisatorische doelstelling voorop. Die betrokkenheid geldt voor bepaalde auteurs als het belangrijkste wapen tegen de bureaucratisering van een bewegingsorganisatie.⁽¹⁵⁾ Een sterk ontwikkelde persoonlijke betrokkenheid van de achterban bij de organisatie is een garantie tegen de verstoring van het evenwicht tussen de democratische en organisatorische doelstellingen. De vraag stelt zich of het beleid was afgestemd op het bewaren van dat evenwicht. Het realiseren van die betrokkenheid bleek zeer moeilijk. Er was wel sprake van een actief beleid om de afstand tussen het beleid en de vrijwilligersbasis, waarvan verwacht werd het beleid waar

te maken en de democratische infrastructuur te bemannen, te verkleinen. Dat beleid bleef vaak beperkt tot praktische maatregelen die de fysieke afstand tussen het beleidsniveau en vrijwilliger overbrugde. Wat de mentale afstand betreft, bleef het bij vage ideeën zoals ‘homogeniseren van bevoegdheden’, ‘regionaliseren van beslissingsstructuren’, ‘versterken van de gedecentraliseerde structuren’, etc. waarbij in de uitvoering weinig animo te bespeuren viel.

Het actiemodel ter discussie: politieke basisbeweging of alternatieve handelsorganisatie

Vanaf het begin steunden de wereldwinkels op twee essentiële pijlers: de verkoop van producten en de sensibilisering rond de situatie in de derde wereld. Het devies was dat iedereen - van arbeider tot intellectueel - koffie drinkt en dat iedereen daarvoor naar een winkel moet. Dit in tegenstelling tot informatieavonden, sit-in's enz., die slechts een beperkt, geëngageerd publiek zouden mobiliseren. Het bewaren van een evenwicht tussen beide peilers maakte de essentie uit van het ‘actiemodel OWW’. Reeds in 1979 stelden een aantal beleidsmakers dat het *“uitbouwen van een professionele, marktgerichte organisatie [...] die efficiënt het grote publiek kan aanspreken en bereiken”* een van de voornaamste ambities van OWW moest zijn.⁽¹⁶⁾ Zij wensten dat OWW een zo breed mogelijk publiek zou bereiken en fungeren als een zweep die het reguliere distributiecircuit zou temmen. Er bestond een brede consensus over het uitbreiden van de verkoop, omdat op die manier ook de politieke visie van OWW een sterkere inplanting zou kennen. Daarnaast werd die uitbreiding ook gevoed door de noodzaak om voldoende financiële inkomsten te genereren en zo de andere pijlers van het model leefbaar te houden. Voor alles bleef de verkoop een middel, geen doel op zich.

In de loop van de jaren 1980 won de ambitie om de verkoop in commerciële zin uit te bouwen steeds meer veld bij het professionele kader, maar over een breed draagvlak beschikte dit idee nog niet. De basis stond weigerachtig tegenover het engagement om OWW uit te bouwen tot een ‘alternatieve handelsorganisatie’, tot een ‘reëel sociaal-economisch alternatief dat de alternatieve handel op gang zou brengen’. De weigering was ingegeven door de vrees dat het vrijwilligersnetwerk dat engagement praktisch niet zou kunnen dragen. Ook speelde het idee - ingegeven door de marxistische ideologie van OWW - dat een inschakeling in het commerciële circuit gelijk stond met een ‘kapitalistische recuperatie van de tegenbeweging’. Dit debat heeft geen echte hypothec geleegd op de beweging, maar er waren wel diepe tegenstellingen zichtbaar. Hoewel het beleid de productenwerking ‘beperkt commercieel’ kon uitbouwen, meer aandacht kon besteden aan de uitbreiding van het aanbod en de promotie, middelen kon vrijmaken om de verkoop aan instellingen te stimuleren, wees de basis het idee om producten te verkopen aan het commerciële circuit, volledig af. Niet alleen de basis, want ook in het professionele

PLUK GEEN VRUCHTEN VAN APARTHEID

Nieuwland 15-17
B-9000 Gent

091/23.01.61
Fax: 091/23.01.61

Producten vervaardigd door Oxfam-Wereldwinkels vzw, een vzw met statutaire zetel in België. De producten zijn vervaardigd door producenten in landen die niet aan apartheid zijn gebonden.

**oxfam-
WERELDWINKELS**

i.s.m. Vlaamse Anti-Apartheidskoördinatie (VAAK)

KOOP GEEN FRUIT UIT ZUID-AFRIKA

kader waren zeer kritische stemmen ten aanzien van de commercialisering hoorbaar, al waren deze minoritair. Zij behoorden vooral toe aan een aantal professionelen in de vormingssector die zich door de commerciële sector in een hoekje gedruimd voelden. Zij waren ervan overtuigd dat “*de meest aantrekkelijke progressieve basisbeweging van Vlaanderen zou verloederen tot een oninteressante vereniging van kruideniers*”.⁽¹⁷⁾ Andere personaliteiten binnen het nationaal beleid legden de verantwoordelijkheid bij de vormingssector zelf. Marc Bontemps vindt dat de commerciële ontwikkeling van OWW net enorme mogelijkheden heeft geschapen voor de vormingssector, omdat de democratische structuur van OWW de doorstroming van middelen van de mercantiele naar de politieke poot verzekerde. Het verzet van die minderheid was ingegeven door een zekere frustratie omdat ze er niet in slaagde de juiste modellen te vinden voor het ‘bewustzijnsmanagement’. Opvallend is dat de lokale groepen zich bijna niet in dit debat mengden. Wanneer een plaatselijke winkel reageerde, was dat vooral tegen het polariserende discours dat sommigen bezigden. De grootste groep stond inderdaad afkerig tegen die polarisatie en vond dat een alternatieve handelsorganisatie en een politieke basisbeweging elkaar niet noodzakelijk uitsloten en geïntegreerd moesten worden.

Eind jaren 1980 komen er dan toch een aantal doorbraken op het vlak van de opening naar het commerciële circuit. 1989 was in deze optiek een historisch jaar: OWW begon met de levering van Algerijnse ‘eerlijke’ wijn aan de reguliere distributiesector. In datzelfde jaar besloot de algemene vergadering - na een zware discussie - unaniem mee in het Nederlandse Max Havelaar-initiatief te stappen. Het keurmerk stelde zich tot doel kwalitatieve fairtradeproducten aan te bieden en te promoten bij conventionele importeurs. Deze beslissing legde OWW geen windeieren. De ‘flinke vooruitgang van de Vlaamse wereldwinkels’ in 1993 was volgens het *WeeWeeKrantje* - het ledenblad - te danken aan de leveringen aan Colruyt en de toenemende verkoop aan supermarkten in het Groot-Hertogdom Luxemburg.⁽¹⁸⁾ Toch bleef OWW zich uitermate kritisch opstellen ten aanzien van deze initiatieven, waarvan ze de ‘principiële zuiverheid’ wenste te behouden. OWW bleef zich houden aan strenge selectiecriteria. De inschakeling in Max Havelaar en de openingen naar het commerciële circuit mochten absoluut niet gelden als een vrijgeleide om in de winkels te verkopen ‘wat van ver of nabij te maken had met eerlijke handel’.

Vanaf eind jaren 1980 ging OWW een behoedzame koers varen in de richting van een alternatieve handelsorganisatie. Een aantal factoren en evoluties kunnen die koerswijziging verklaren. Van de partners in het Zuiden kwam een steeds luidere roep om grotere afzetmarkten te zoeken voor hun eerlijke producten. Een tweede factor was dat OWW de verkoop steeds meer als graadmeter van haar impact ging bekijken: “*Hoe groter onze omzet, hoe meer mensen we bereikt hebben en dus hoe groter is onze impact.*”⁽¹⁹⁾ Ten derde moest een stijgende verkoop de financiële leefbaarheid van de lokale winkels verhogen.

Actie van Oxfam-Wereldwinkels, in samenwerking met de Vlaamse Antie-apartheidskoördinatie, 1985

45 CENTIEMEN MEER PER KOPJE: HET LOSGELD VOOR DE KOFFIEBOEREN.

OM DE KOFFIEBOEREN EEN TOEKOMST TE GEVEN,
KIES VOOR KOFFIE MET HET MAX HAVELAAR-KEURMERK.

MAX HAVELAAR BELGIE V.Z.W.
KOFFIE MET HET OOG OP DE DERDE WERELD.

Max Havelaar - België v.z.w. - Bankstraat 71 - 3000 Leuven
Vrij van zegel - art - 198 § 7

Max Havelaar - België v.z.w. - Bankstraat 71 - 3000 Leuven - art - 198 § 7

In vierde instantie moet deze evolutie ook gezien worden als een uiting van een breder 'mainstreamingproces' van OWW tegen de achtergrond van een generatiewissel waarbij nieuwe, jongere krachten een meer pragmatische koers voorstonden. Deze generatie was doorgaans minder doordrongen van het militante van de contestatiebeweging uit de jaren 1960. Tegelijkertijd was OWW zich bewust van de gevaren van dit proces, namelijk het gevaar van recuperatie en assimilatie in de mainstream, wat tot een nefaste depolitisering en algehele inhoudelijke vervlakking kon leiden. Toch moet ook de betekenis van die commercialisering gerelativeerd worden. Het was beslist een belangrijke, historische mentale stap voor OWW, maar uit cijfers die we uit de bronnen konden filteren blijkt dat het aandeel van het commerciële circuit in de omzetrealisatie van OWW tussen 1990 en 2000 nooit meer dan 8 % bedroeg, terwijl het aandeel van de verkoop in de lokale wereldwinkels in dezelfde periode nagenoeg constant bleef op 60 %.⁽²⁰⁾

De structuren onder druk van de commercialisering

Tegen de achtergrond van een toenemende commercialisering - zowel intern als extern - pleitte het nationaal beleid voor een scheiding van de politieke en mercantiele functies. De snelle ontwikkeling van de commerciële activiteiten legde een te grote druk op de beleidsstructuren van de vzw. Ook kwamen de subsidies die OWW ontving in het gedrang doordat het systeem van medefinanciering door de overheid geen winstgevendende activiteiten toelaat voor gesubsidieerde organisaties. De complexiteit van de werking maakte de splitsing tussen de economische en sociale activiteiten bijna noodzakelijk, wat OWW een cruciale vraag deed stellen: Hoe kan men de eenheid van denken en handelen blijven bewaren bij een organisatorische scheiding?

Aanvankelijk stond de RvB weigerachtig tegenover de formule van een collectieve vennootschap (cv) omdat "de beweging er zich onvoldoende in dreigt te herkennen omdat ook buitenstaanders beslissingsbevoegdheid zouden krijgen".⁽²¹⁾ Een cv wordt bestuurd door de aandeelhouders en biedt niet automatisch dezelfde democratische garanties als een enkelvoudige vzw-structuur. Vanuit de basis kwamen dan ook verschillende reacties op dit plan. Bij een aantal lokale groepen leefde het idee dat OWW van de eigen kracht moest uitgaan, anders dan haar organisatorische structuur te laten afhangen van 'politieke eventualiteiten'. Toch bleven deze kritieken beperkt tot een aantal geïsoleerde, plaatselijke winkels. Een mogelijke verklaring is misschien dat deze discussie wegens de technische complexiteit op weinig interesse of betrokkenheid kon rekenen.

In 1994 splitste OWW in een coöperatieve vennootschap Oxfam-Fair Trade - de economische poot - en een vzw OWW - de sociale poot. De perikelen omtrent de herstructurering plaatsten het conflict tussen basisdemocratie en groei en de betrokkenheid van de

Affiche van Oxfam-Wereldwinkels ter promotie van Max Havelaar-koffie

vrijwilliger nogmaals op de agenda. Schaalvergroting, toenemende diversiteit, techniciteit en snelheid van de werking vormden obstakels in een democratisch leerproces. Parallel met deze ontwikkelingen is er sprake van een mentaliteitswijziging binnen OWW. Die wijziging kan verklaren waarom OWW de hervormingen, die vijf of tien jaar eerder waarschijnlijk onmogelijk waren, doorvoerde zonder een crisis te veroorzaken. Binnen het bestuur van de organisatie – geleid door een nieuwe, jongere generatie – trok men de basisdemocratie als ideaal openlijk in twijfel. *“De basisdemocratie is een begrip dat dikwijls wordt misbruikt om amateurisme met de mantel der liefde te bedekken.”* ⁽²²⁾ Voor de nieuwe generatie binnen de bewegingsorganisatie was die mantel tot op de draad versleten. Net als in het debat omtrent de vernieuwde maatschappijvisie, blijkt ook in dit debat dat de verruiming van OWW het beleid in een meer pragmatische koers heeft geduwd.

Een rode draad in de organisatorische ontwikkeling van OWW is de worsteling tussen een principiële en ideële basisdemocratische invulling van de formele structuren en de efficiëntie. Echter tussen droom en daad staan wetten in de weg en praktische bezwaren, zoals Elsschot dichtte. De basisdemocratische ambities van OWW bleven in de praktijk vaak dode letter, ondanks het feit dat die ambities de organisatorische initiatieven en wijzigingen inspireerden. De betrokkenheid van de basis, cruciaal voor een succesvolle democratische organisatie, bleek een blijvend struikelblok voor de top van beleidsmakers, ironisch genoeg zelf ‘betrokken vrijwilligers’. De formalisering zelf leidde niet tot bureaucratisering. Er bestaat een fundamentele intermediaire factor tussen een bureaucratische en een associatieve logica, namelijk de betrokkenheid of identificatie. Sommige auteurs onderstellen een verband tussen segmentatie, decentralisatie en betrokkenheid. ⁽²³⁾ Een gesegmenteerde, gedecentraliseerde structuur zou de mobilisatie maximaliseren door intense interpersoonlijke relaties die de solidariteit en ideologische betrokkenheid versterken. Veel hangt af van hoe de onderzoeker ‘betrokkenheid’ interpreteert. Wanneer deze auteurs betrokkenheid op microniveau, op de schaal van één winkel bedoelen, was deze waarschijnlijk zeer hoog binnen de gesegmenteerde, gedecentraliseerde organisatie. Enkel de betrokkenheid, de identificatie met het koepelniveau was beperkt en is bij een groot aantal groepen nooit echt zeer diep gegaan. Misschien hebben die lokale groepen zich nooit een ‘grensoverschrijdende OWW-identiteit’ eigen gemaakt. Het was misschien net de eigenheid van OWW als gefedereerde organisatie, waarvan de basis bestond uit reeds bestaande organisatorische kernen, die de integratie op het hogere macroniveau zo bemoeilijkte.

Een professionele vrijwilligersorganisatie?

Het discours van OWW was glashelder: ‘vrijwilligers staan aan het roer en sturen het schip’. Toch leefde al vroeg de vrees dat OWW in een situatie terecht zou komen waar *“het amateurisme tot ideologie wordt verheven”*. ⁽²⁴⁾ Er werkten aanvankelijk wel een aantal

bezoldigde krachten bij OWW, maar de functiespecialisering was zeer beperkt. Jan Rachels herinnert zich dat een vergadering van de RvB moest uitgesteld worden omdat net dan een vrachtwagen met een productenlevering arriveerde en iedereen mee hielp lossen in het magazijn. Pas daarna kon de vergadering afgewerkt worden. Die beperkte functiespecialisering is typisch voor de vroegste periode van OWW, waarin spontaniteit en improvisatie een belangrijke rol speelden, maar oversteeg ergens wel dat spontane en improvisatorische. Er bestond een regel die aan de personeelsleden de verplichting oplegde hun arbeidstijd tussen de verschillende niveaus van de bewegingsorganisatie te verdelen: een derde voor de nationale, een derde voor de provinciale en een derde voor de lokale werking. Er was dus sprake van een institutionalisering van die beperkte functiespecialisering. Toch nam ze toe in de loop van de jaren 1970 en 1980, naarmate de organisatie groeide, de complexiteit van het werk toenam en ook steeds meer bezoldigde professionals de organisatie ondersteunden. Die evoluties maakten dat bij een groep vrijwilligers het gevoel ging leven dat er een kloof ontstond tussen het professionele en het vrijwilligerscircuit. Die kloof tekende zich af op het vlak van de kennis, de knowhow, middelen, betrokkenheid, controle op de resources van de organisatie en toegang tot de belangrijkste beleidscentra.

De vraag stelde zich dan ook hoe de dynamiek van een vrijwilligersorganisatie te verzoeven met een organisatie die tegelijk ook professioneel wil werken. Professioneler werken in de lokale winkels betekende aanvankelijk niet dat groepen permanenten tewerk zouden stellen. Een aantal groepen opperde deze optie maar stuitte op een onverzettelijk njet van het beleid dat het ‘primaat van de vrijwilliger’ vooropzette. Het nationaal bestuur oefende wel een aanhoudende druk uit op de lokale groepen om het amateurisme uit de werking te bannen. Dat ging gepaard met enige wrevel en protest, maar leidde nooit tot een echte crisis. Die druk en de positieve manier waarop er door de meeste groepen op gereageerd is, is waarschijnlijk een verklarende factor in het succes dat OWW in de jaren 1990 heeft gekend wat de groei betreft. Op het nationaal secretariaat breidde het personeelsbestand steeds uit naarmate een steeds complexer geheel van functies en diensten moest bemand worden. Dit maakte dat ook OWW, dat op nationaal vlak meer en meer trekken vertoonde van een middelgroot bedrijf, een echt personeelsbeleid ging voeren.

Het dichten van de mentale en fysieke kloof tussen vrijwilligers en professionals bleek een belangrijke uitdaging voor OWW. Het ritme van de vrijwilliger in overeenstemming brengen met dat van de permanenten was een voortdurende bekommernis en worsteling van de bewegingsorganisatie. Initiatieven werden genomen en plannen werden uitgeschreven om die kloof te dichten. Deze waren niet altijd even succesvol, maar zorgden wel voor een continue aandacht voor de problematiek en verhinderden waarschijnlijk een overslaan in deze of gene richting. Ook de cijfers bevestigen dat. Daaruit blijkt dat er nooit een echte aardverschuiving is geweest in de richting van een definitieve, onevenwichtige professionalisering. Zo bleef het aandeel van de personeelskosten bijna voortdurend schommelen tussen 10 en 15 % van de omzet.

DUURZAME ONTWIKKELING MOET!

Wereldwinkeldag rond milieu en Derde Wereld

7 APRIL '90
KULTUREEL
CENTRUM
STROMBEEK

vanaf 9u
ONTBIJT

10u
POLITIEK
CAFE

BERT DE VROEY
FRANK DEBOOSHE

14 & 16
KEUZEGROEPEN
FILMS

18u
RESTAURANT

19u30
LOUIS TOBBACK
MIEKE VOGELS
PAUL SCHRIJVERS

21u
BART
PEETERS
+ ROBERT & RONNY

22u
FUIF
INFOMARKT
KINDERANIMATIE
POSE PLASTIC

091 23 01 61
ASLKE

oxfam **WERELDWINKELS** v.z.w. **GREENPEACE**
Zonder uw hulp zijn wij niets

Oxfam-Wereldwinkels kijken over de grenzen

De disparate en complexe globaliseringprocessen die de recente geschiedenis domineren, hebben ook de actoren in de derdewereldbeweging aan het denken gezet. Ook zij trachten het nationale kader te overstijgen om een antwoord te formuleren op de problemen van armoede, onderontwikkeling, structurele achterstelling enz. Om op de internationale politieke en economische fora een rol van betekenis te kunnen spelen zag de derdewereldbeweging deze evolutie als noodzakelijk. Er is tijdens de laatste twee decennia een integratie gebeurd van vroegere nationale, regionale of lokale initiatieven. Die integratie heeft aanleiding gegeven tot het ontstaan van een aantal organisaties die een zekere internationale coördinatie en samenwerking beogen. Die organisaties staan vooralsnog zeer zwak, vermits ze enkel functioneren bij de gratie van de nationale initiatieven - zoals OWW - die aan de basis ervan liggen. Anderzijds fungeren ze als 'voedende netwerken' in landen waar de fairtradebeweging het zeer moeilijk heeft. Ze tonen de diversiteit van de internationale beweging aan; van grote, nationale reuzen tot kleine eenmansorganisaties.

Ook OWW besteedde meer aandacht aan de internationale dimensie vanaf begin jaren 1990. Dat gebeurde louter op het nationaal niveau. Enkel binnen het nationaal secretariaat werden contacten met andere organisaties onderhouden en mensen afgevaardigd op internationale meetings en vergaderingen. OWW zag dat engagement als een louter uitvoerend, administratief werk, zonder een debat te voeren met de basis. Vermits OWW zowel import- als distributiefuncties combineerde, vulde ze verschillende internationale lidmaatschappen in op alle niveaus van de internationale beweging. OWW stelde zich in die hoedanigheid steeds zeer kritisch op in die organen en liet zich gelden als een advocaat van het educatieve. Zo vond Marc Bontemps het zorgwekkend "*dat de marketingmensen in de ATO's [alternatieve handelsorganisaties] meer en meer de bovenhand krijgen op de 'ontwikkelingsmensen'*".⁽²⁵⁾ OWW toonde zich steeds een groot pleitbezorger van het combineren van commerciële en politieke functies in één organisatie, wat volgens haar een garantie was dat voldoende middelen naar de politieke poot konden doorstromen. Hoewel die internationalisering een nieuwe organisatorische uitdaging betekende voor OWW, mag men de betekenis van deze internationale inschakeling voor OWW niet overschatten. In de periode tussen 1990 en 2000 bedroeg het aandeel van de verkoop aan buitenlandse organisaties in de omzetrealisatie van OWW gemiddeld 20 %. Wel wordt duidelijk dat de ontwikkeling van OWW niet plaatsgrijpt binnen een louter Vlaams kader. De evoluties op vlak van organisatiestructuur, democratie, professionalisering en commercialisering staan ook in verband met evoluties die zich internationaal aftekenen.

Affiche waarop Oxfam-Wereldwinkels, samen met Greenpeace, oproept tot duurzame ontwikkeling, 1990

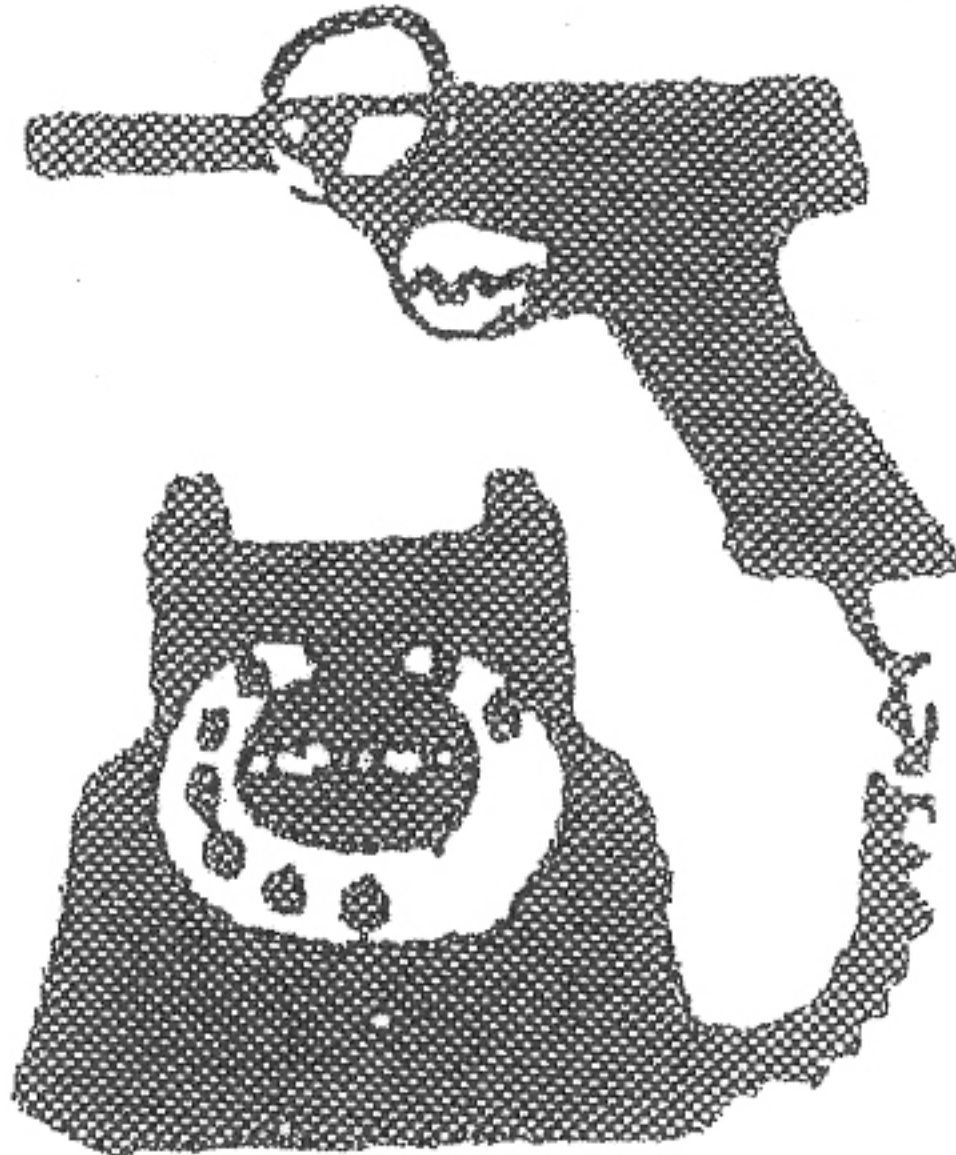
OWW en de nieuwe sociale bewegingen: lessen uit het verleden

In een uitermate kritisch essay schreef journalist en ancien in de Vlaamse ngo-sector, Dirk Barrez, dat de ngo's in de derdewereldbeweging verworden tot 'ontwikkelingsgeldmachines', waarvoor zelfinstandhouding en interne consolidatie belangrijker zijn dan de emancipatorische doelstellingen. Continuïteit vraagt een zekere formalisering, organisatie en leiding. Het gevaar daarbij is dat de organisatie oligarchisch wordt en haar doelstellingen met het instandhouden van die oligarchie samenvallen. Die kritiek sluit aan bij de oude, cynische theorieën over de 'oude' arbeidersbeweging, die het als een automatisch mechanisme zien dat bewegingsorganisaties dermate geïnstitutionaliseerd raken dat organisatiebelangen de werking determineren.

Alles wat bestaat, zal ook alles doen om te blijven bestaan. Dat is een biologische wetmatigheid. Voor Robert Michels, een Duits socioloog die zijn belangrijkste werk nog voor de Eerste Wereldoorlog schreef, was de organisatie het cruciale overlevingsmechanisme. Een mechanisme dat onvermijdelijk tot verstarring leidde. Vooruitgang was dus ook een beetje achteruitgang. Het verhaal van OWW toont dat er een meer voluntaristisch overlevingsmechanisme achter die dynamiek zit. Een bewegingsorganisatie, zoals OWW, kan de architectuur van de organisatie gedeeltelijk zelf bepalen in functie van haar doelstellingen. Hoe de organisatie met die architectuur omgaat bepaalt vervolgens in welke mate een organisatie institutionaliseert, bureaucratiseert of commercialiseert. De organisatie beschikt over de controle over een aantal interveniërende factoren die toelaat haar organisatorische evolutie naar haar hand te zetten in functie van de doelstellingen die ze zichzelf stelt. Die controle is zeker niet evident, zoals de worsteling van OWW met 'de betrokkenheid van de basis' aantoont. Die betrokkenheid behoort tot de resources van de organisatie, een begrip dat we zeer ruim moeten interpreteren. Het ledenaantal, de democratische procedures, de financiële middelen, het aantal en de kwaliteit van de permanenten, de inschakeling in internationale en nationale samenwerkingsverbanden, enz. zijn allemaal hulpmiddelen, bronnen, die de identiteit van de organisatie uitmaken.

Sociale bewegingsorganisaties - zo ook OWW - hebben de ambitie hun middelen (hulpbronnen) te maximaliseren, steeds in functie van hun doelstellingen. De betekenis die een organisatie aan bepaalde middelen geeft, verschilt van organisatie tot organisatie. Een terroristische groepering zal bijvoorbeeld veel belang hechten aan een uiterst beperkte maar extreem gemotiveerde basis, terwijl een organisatie als OWW mikt op een brede basis met diverse engagementsniveaus. In abstracto tracht OWW een evenwicht te vinden tussen representatie enerzijds en participatie anderzijds, anders dan dezelfde terroristische organisatie die zich exclusief op representatie zal richten en van haar leden een totale toewijding eist. Bij de zoektocht naar dat evenwicht zijn organisaties kwetsbaar voor deviaties, zoals radicalisering, bureaucratisering, commercialisering enz. Dat evenwicht bevindt zich in een spanningsveld en is voortdurend onderhevig aan veranderingen, maar van een lineaire, mechanische evolutie naar een 'bureaucratisering van het verenigingsleven' is echter geenszins sprake.

- (1) S. WALGRAVE, *Nieuwe sociale bewegingen in Vlaanderen: een sociologische verkenning van de milieubeweging, de derde wereldbeweging en de vredesbeweging*, Leuven: K.U.Leuven, 1994, p. 89.
- (2) R. INGLEHART, Postmaterialism in an Environment of Insecurity. In: *American Political Science Review*, 75(1981), p. 980-1110.
- (3) P. DEVELTERE, De derde wereldbeweging: nieuwe sociale beweging en netwerkbeweging. In: M. HOOGHE & J. BILLIET, *Historische en sociologische benaderingen van nieuwe sociale bewegingen*. Acta van de workshop gehouden te Brussel op 22 november 2002, Brussel: 2004, p. 422-428.
- (4) M. BAETENS en M. HOOGHE, Alternatieve consumptie als vorm van politieke participatie? Een onderzoek naar de politieke motivatie voor het lidmaatschap van Voedselteams in Vlaanderen, In: *Res publica*, (2004)1, p. 33-55.
- (5) Antoine Allard (1907-1981) of de 'rode baron' werd geboren in een bankiersmilieu. Hij liet een carrière in de financiële wereld aan zich voorbijgaan voor een avontuurlijk leven in dienst van verschillende legers in de gekoloniseerde gebieden. Na die ervaring werd Allard actief in verschillende pacifistische bewegingen en organisaties, zoals het Brusselse STOP WAR. Hij gaf lezingen, ondernam vele reizen en legde contacten met establishmentfiguren (onder wie Koningin Elisabeth). De idealistische kosmopoliet was nauw betrokken bij de dekolonisatie van Belgisch Kongo samen met de eerste erkende, Belgische gewetensbezwaarde, Jean Van Lierde. Deze activiteiten leverden hem zijn bijnaam op. Zie o.a. Y. DELZENNE & J. HOUYOUN, *Le nouveau dictionnaire des Belges II*, Bruxelles: Le Cri, 1998, p. 7. en J. ADANT, Un baron rouge? Les activités pacifistes d'Antoine Allard de 1945 à 1965. In: *Brood & Rozen*, (2004)2, p. 7-27.
- (6) Archives du monde catholique, Allard Antoine, Correspondentie Antoine Allard.
- (7) Amsab-ISG, Oxfam-Wereldwinkels vzw, Oxfam-Wereldwinkels. Wat zijn dat?, 1984, p. 3-6.
- (8) Amsab-ISG, Oxfam-Wereldwinkels vzw, Verslag van de Interprovinciale Vergadering, 20/12/1974.
- (9) Interview met Ludo Janssens door Jan Van de Poel, 17/03/2005.
- (10) M. WEBER, T. PARSONS e.a., *The Theory of Social and Economic Organization*, Glencoe: The Free Press, 1947, 436 p.
- (11) Dynamiek van een democratische actiegroep. In: *WeeWeeKrantje*, 16/12/1977-15/01/1978, 70, s.p.
- (12) Amsab-ISG, Oxfam-Wereldwinkels vzw, Verslag van de Algemene Vergadering, 16/02/1980.
- (13) Amsab-ISG, Oxfam-Wereldwinkels vzw, Omzendbrief N/161: Ontslag Daan Bauwens uit WW-Gent, 13/03/1979.
- (14) Besluiten van het weekend der 'wijzen'. In: *WeeWeeKrantje*, 15/01/1982, 155, p. 34.
- (15) L. DAVIDSON, Countercultural Organizations and Bureaucracy: Limits on the Revolution. In: J. FREEMAN (ed.), *Social Movements of the Sixties and the Seventies*, New York: Longman, 1983, p. 166-168; D. KNOKE, Associations and interest groups. In: *American sociological review*, (1986)12, p. 1-21
- (16) Amsab-ISG, Oxfam-Wereldwinkels vzw, Brief aan de RvB: Een professionele uitbouw van OWW, november 1979.
- (17) Amsab-ISG, Oxfam-Wereldwinkels vzw, Brief aan de RvB: De politiserende werking van de wereldwinkels - een schrijnende onderbezetting, 10/05/1987.
- (18) De top 120. In: *WeeWeeKrantje*, 15/03/1993, p. 18.
- (19) Interview met Jan Dreezen door Jan Van de Poel, 21/03/2005.
- (20) De percentages van de omzet zijn gebaseerd op eigen berekeningen aan de hand van documenten uit het fonds Oxfam-Wereldwinkels vzw.
- (21) Amsab-ISG, Oxfam-Wereldwinkels vzw, De Nationale structuren in bijlage bij Verslag van de RvB, 16/02/1993.
- (22) Amsab-ISG, Oxfam-Wereldwinkels vzw, Commentaar op Financieel Verslag, 19/02/1995.
- (23) Zie o.a.: L.P. GERLACH, Movements of Revolutionary Change: Some Structural Characteristics. In: J. FREEMAN, *Social Movements [...]*, p. 133-147, J.C. JENKINS, Resource Mobilization Theory and the Study of Social Movements. In: *Annual Review of Sociology*, (1983)9, p. 527-553 en H. KRIESI, The Organizational Structure of New Social Movements in a Political Context. In: D. McADAM e.a., *Comparative Perspectives on Social Movements*, Cambridge: Cambridge University Press, 1996, p. 152-184.
- (24) Amsab-ISG, Oxfam-Wereldwinkels vzw, Verslag van de Raad van Beheer, 20/06/1975.
- (25) Amsab-ISG, Oxfam-Wereldwinkels vzw, Verslag van de Raad van Beheer: Betreft NEWS en EFTA, 20/05/1996.

Alternatieve pers in België na mei '68: Agence de Presse Libération-Belgique

*Astrid Waterinckx, licentiate Nieuwste Geschiedenis, UGent,
master of Arts in European Studies, K.U.Leuven*

In het huidige tijdperk van voortschrijdende digitalisering zijn alternatieve nieuws-garing en berichtgeving een hot item. Het internet bijvoorbeeld, leent zich bij uitstek als medium waar individuen of groepen hun versie van de feiten aan de wereld bekend kunnen maken via blogs, websites, internetradio, ... Maar alternatieve manieren om nieuws te verzamelen en te verspreiden zijn geen nieuw verschijnsel. Ook in de nasleep van mei '68 vond een alternatieve persvorm ingang in België. De nieuwe sociale bewegingen die toen actief waren, hadden een forum nodig voor het gedachtegoed dat ze propageerden. Een van de initiatieven binnen dit zeer diverse en diffuse alternatieve perslandschap was het Agence de Presse Libération-Belgique (apl-b of apl). Apl was actief van 1972 tot en met 1993 en omschreef zichzelf als een alternatief persagentschap annex tijdschrift.

Traditionele versus alternatieve pers na mei '68

De alternatieve media die in het verlengde van het symbolische protestjaar mei '68 werden opgericht, vormen op wetenschappelijk vlak een nog zo goed als braakliggend terrein. Het in binnen- en buitenland gevoerde onderzoek is niet alleen zeer beperkt, maar dateert ook bijna exclusief uit de periode waarin deze pers nog actief was of net ter ziele was gegaan.⁽¹⁾ Bovendien zijn het leeuwendeel van de gevoerde studies monografieën, te situeren in de

Logo van Agence de Presse Libération-Belgique (KBR, Brussel)

sfeer van licentiaatsverhandelingen. Vaak heeft de auteur zelf een meer of minder actieve rol gespeeld in het door hem behandelde persorgaan.⁽²⁾

De parallelle persinitiatieven die eind jaren 1960, begin jaren 1970 in België en elders ontstonden, worden gekenmerkt door een zeer grote verscheidenheid qua aantal titels, oplage, stijl, informatie, publiek, medewerkers, redactie en distributie, om maar enkele aspecten aan te halen. Tevens is deze pers meestal zeer vluchtig, bewegend en kleinschalig van aard, vele tijdschriften waren een kort leven beschoren en zijn slechts in beperkte oplage verschenen voor een zeer klein publiek. Eén constante brengt deze nieuwe pers evenwel onder dezelfde noemer 'alternatieve pers', namelijk de poging om een antwoord te bieden op een leemte in de traditionele pers.

Met betrekking tot de traditionele pers na mei '68 wordt in de literatuur gewag gemaakt van een 'crisis', voornamelijk dan bij de geschreven pers.⁽³⁾ Kranten en tijdschriften waren onderhevig aan een sterk concentratieproces. Als gevolg van de stijgende concurrentie van de audiovisuele media streefde de geschreven pers ernaar de eigen positie te versterken. Dit vereiste innovatie en schaalvergroting, wat mogelijk werd door rationalisering en samenwerking. Gevolgen waren onder meer een daling van het aantal titels en het aantal onafhankelijke dagbladondernemingen, afvloeiing van personeel, groeiende investeringen vanuit de reclamector, omschakeling naar nieuwe technieken zoals offset en fotocompositie, mechanisering, verschuiving van de eigendomsstructuur van familiebedrijven naar financiële holdings, stijgende participatie van buitenlandse groepen, omscholing van de werknemers en introductie van nieuwe niches zoals lokale pers en sensatiepers. De concentratiebeweging van de geschreven pers had met andere woorden zowel een financiële als een technische kant.

Over de repercussies van dit concentratieproces op inhoudelijk vlak, bestaat onenigheid.⁽⁴⁾ Inzet van het debat was de bekommernis om pluralisme en diversiteit. België kende traditioneel een gediversifieerd persaanbod, vooral bestaande uit opiniepers. Zowat alle publicaties situeerden zich in het verlengde van een zuilorganisatie, partij of vakbond. Het verdwijnen of samensmelten van persbedrijven zou volgens sommigen tot een verschraling van de diversiteit en pluriformiteit geleid hebben. De steeds sterkere greep van financiële groepen op de geschreven pers zou de pluraliteit in het gedrang gebracht hebben. Anderen beweren dan weer dat kleinere kranten precies door de fusieoperaties konden overleven en dat de geschreven pers in het algemeen door de betere economische situatie een verhoogde kwaliteit kon aanbieden. Zeker is dat de alternatieve pers zelf alvast de 'inhoudelijke' crisis van de traditionele pers aanwees als haar belangrijkste ontstaansreden. De alternatieve pers was van mening dat de traditionele pers enkel geautoriseerde en gefilterde informatie gaf en dat er van echte persvrijheid geen sprake was. De elite had de feitelijke touwtjes in handen en maakte de kleine man monddood. Enkel winstbejag was van tel, niet de informatie op zich. Tegenover deze negatieve vaststelling op het vlak van berichtgeving en vrije meningsuiting, wilde de alternatieve pers op een positieve manier reageren, door eigen niet-traditionele media op te richten die alternatieve

informatie op een alternatieve manier verzamelden en verspreidden. De alternatieve pers besteedde daarom niet enkel aandacht aan de informatie zelf, maar zette zich ook in om het begrip 'mediaproductent', in de ruimste betekenis van het woord, te herbekijken. Het uiteindelijke doel van deze pers was een andere wereld tot stand brengen; ze was hiermee duidelijk een kind van haar tijd, een product van de 'Stille Revolutie' die eind jaren 1960 de kop opstak.⁽⁵⁾

Ontstaansgeschiedenis van apl⁽⁶⁾

Apl-b werd opgericht in 1972 als een van de eerste alternatieve persinitiatieven in Frankrijk België. Het was een uitloper van de Leuvense studentencoöperatie L'Oeil Nu, die begin 1972 van start ging met het persagentschap Agence de Presse L'Oeil Nu. Het manifest van apl werd begin september 1972 opgesteld; het eerste tijdschriftnummer verscheen op 18 september 1972.

De directe inspiratie voor apl-b was het Agence de Presse Libération-France, opgericht in juni 1971, in het verlengde van het gezamenlijk protestnummer *Spécial Flics* dat de maoïstische krant *La Cause du Peuple* en het democratische arbeidersblad *J'Accuse* hadden uitgebracht. Medestichters van apl-France waren onder meer Maurice Clavel en Jean-Paul Sartre.⁽⁷⁾ In de schoot van apl-France werd in mei 1973 de - toen zeer linkse - krant *Libération* opgericht, "*le quotidien du quotidien, le journal sans banque, sans publicité*", eveneens met Sartre als medestichter. Het persagentschap apl-France bleef los van de krant *Libération* bestaan, wat niet belette dat 'Libé', zeker in de beginperiode, grotendeels geïnspireerd en gestoffeerd werd door apl-France. In het verlengde van apl-France ontstonden een aantal regionale apl's die actief waren als lokale afdelingen van de hoofdzetel in Parijs. In zekere zin kan apl-b gezien worden als een van die regionale afdelingen.

Apl-b lag op zijn beurt aan de basis van verschillende andere apl's of soortgelijke initiatieven. Naast de hoofdzetel in Brussel, gingen eind 1973, begin 1974 respectievelijk apl-Tournai en apl-Liège van start en even later apl-Charleroi. Ook aan Vlaamse zijde kende apl-b navolging, zo groeide de Leuvense Informatiegroep van de Algemene Studentenraad begin 1975 uit tot het Bevrijdingspersagentschap of bpa.

De voornaamste ontstaansreden van apl-b was dezelfde als die van de andere alternatieve persinitiatieven, namelijk een tekortkoming van de traditionele pers op het vlak van informatie en vrije meningsuiting.⁽⁸⁾ Apl vertaalde zijn bekommernissen in een dubbele doelstelling, die gaandeweg werd samengevat in de slagzin 'Lutter sur le front de l'information et donner la parole au peuple.'⁽⁹⁾ Enerzijds wou apl, als antwoord op de zogenaamde manipulatie en misleiding in de traditionele media, een vrijplaats zijn voor progressieve journalisten. Ook wou het meer traditionele journalisten mobiliseren en sensibiliseren voor de standpunten van het 'gewone' volk. Anderzijds wou apl een instrument zijn waardoor letterlijk 'une information populaire' of 'volksinformatie' kon

ontstaan. Via apl moest het nieuws, en dan zeer specifiek de sociale strijd, vanaf de basis worden verslaan. De arbeider in de fabriek, de student aan de universiteit, de man of vrouw in de straat, werkelijk iedereen moest de kans krijgen om rechtstreeks zijn mening kenbaar te maken.

In zekere zin zat de dubbele doelstelling van apl-b ook vervat in het motto 'L'arme de vos informations' dat vanaf nummer 287 (begin 1976) opdook in de apl-tijdschriften. Apl wou een wapen zijn of, zachter uitgedrukt, een hulpmiddel om alternatieve informatie te verzamelen en te verspreiden.

Bij de opstelling van zijn doelstellingen heeft apl-b onmiskenbaar heel wat inspiratie gehaald bij apl-France. Waarschijnlijk is dit niet alleen te verklaren doordat het ene in zekere zin een regionale afdeling was van het andere; beide agentschappen waren sterk maoïstisch geïnspireerd, de kritiek van beide op de traditionele pers en de doelstellingen die ze hiertegenover plaatsten, sluiten alvast mooi aan bij wat in de literatuur omschreven wordt als de marxistische visie op de werking van de pers.

Ondanks de maoïstische sfeer waarin apl-b ontstaan was, stond het op ideologisch vlak geen duidelijke politieke lijn voor en ijverde het zelfs voor politieke onafhankelijkheid. Het wou louter informatie doorgeven over de sociale strijd en deze sociale strijd verbreden. Toch betekent deze onafhankelijke opstelling niet dat politiek niet belangrijk werd geacht, integendeel, apl was sterk politiek geëngageerd, al hing het geen vastomlijnd programma aan. Eerder stond het een vaag afgebakend ideeëngoed voor waarin waarden als vrijheid, gelijkheid en autonomie centraal stonden. Apl was met andere woorden doordrongen van het postmaterialistische, links-libertaire waardesysteem dat zo kenmerkend is voor de periode na mei '68.

Persagentschap annex tijdschrift, of meer?⁽¹⁰⁾

Apl-b was een persagentschap dat vooral 'anders' wou zijn. Om te beginnen inzake het informatieproces. Het verzond geen berichten via de telex en via de telefoon, enkel bij hoogdringendheid, of om journalisten snel met 'andere' bronnen in contact te brengen. Hét werkinstrument van apl was zijn tijdschrift via hetwelk alle informatie verspreid werd.

Het tijdschrift bereikte exclusief via abonnementen uiteenlopende perskanalen, zowel *Le Soir* en *RTB* als *Pour*, *Hebdo* en *Notre Temps*. De geringe afname van het tijdschrift door de pers en het gevoel dat de informatie haar doel niet echt bereikte, deed apl al na enkele maanden besluiten om zijn werkterrein te verruimen. Het tijdschrift werd vormelijk aangepast en voortaan ook rechtstreeks aan de lezers aangeboden. Algauw bestond het bestand van betalende abonnees bijna uitsluitend uit 'gewone mensen', van wie het merendeel in Brussel woonde. De oplage ervan lag nooit erg hoog. Op zijn hoogtepunt

Een apl-medewerker bij de samenstelling van het tijdschrift, jaren 1980

overschreed het aantal abonnees net de kaap van 500.⁽¹¹⁾ Maar apl streefde geen hoge oplage na, het primaire doel was immers de verspreiding van informatie op gang trekken. Daarom was de vermelding van apl als bron zelfs niet vereist; een vrije reproductie van alle artikels was toegestaan.

Apl-b ontplooië door de jaren heen een hele waaier van nevenactiviteiten die voortdurend groeiden. In het verlengde van het persagentschap had het een tijdje een eigen fotodienst, 'apl-photo', en publiceerde sporadisch dossiers om het publiek te sensibiliseren voor specifieke onderwerpen zoals de staking bij Glaverbel Gilly, de Rote Armee Fraktion, de situatie in Portugal of abortus in België. Daarnaast hield apl een documentatiecentrum open, het organiseerde animatie- en vormingsdagen in het teken van het verstrekken van informatie en de sociale strijd, nam deel aan activiteiten in de alternatieve sector, stelde acties inzake pers en vrije meningsuiting op punt en participeerde in een handvol alternatieve verenigingen zoals EGA (Etat Généraux des mouvements Associatifs/Alternatifs), ALO (Association pour la Libération des Ondes) en RIF (Réseau d'Information Filmée).

Via alle mogelijke kanalen probeerde het agentschap een ander soort informatie aan de man te brengen: "*Nous pensons plus que jamais que, en matière d'information alternative, l'écrit doit être complété par d'autres médias.*"⁽¹²⁾ Het wou verduidelijken dat het informatieproces

vele facetten kent en het lezerspubliek stimuleren om zelf een stap te zetten in dit proces. Het volstond voor apl duidelijk niet om over de strijd van anderen te berichten; het wou er ook zelf aan deelnemen. Hoe meer zijn nevenactiviteiten groeiden, hoe vager de scheidingslijn ertussen werd. Om die reden wordt apl-b wellicht nog het meest accuraat omschreven als een ‘beweging actief op het vlak van alternatieve informatie’.

Informatie over, van en door het volk

Informatie over het volk⁽¹³⁾

Inhoudelijk stelde apl de ‘information populaire’ of volksinformatie centraal. Het wou de gebeurtenissen van onderuit weergeven, de stem van ‘petites gens’ en ‘gens de la rue’ laten horen. Het wou letterlijk een ‘organe de contra-information’ worden of een middel dat de traditionele pers zou wakker schudden door informatie te brengen die daarin niet aan bod kwam. In tegenstelling tot de meeste soortgelijke initiatieven, was de focus van apl-b vrij algemeen, een hele reeks thema’s passeerde de revue met wel telkens een aantal centrale onderwerpen. Zowat driekwart van de artikels was gewijd aan de sociale strijd, meer specifiek aan de onderwerpen arbeid en nieuwe sociale bewegingen. Bij dit laatste stond het thema derde wereld voorop, gevolgd door de thema’s vrede, milieu, seks, vreemdelingen, buurt en onderwijs. Cultuur en jeugd, economie en maatschappij, alternatieve organisaties, verbruikersorganisaties en thema’s van de nieuwe sociale bewegingen kwamen slechts beperkt aan bod. Juridische en ideologische onderwerpen en onderwerpen met betrekking tot de media kregen wel veel aandacht.

De toon was progressief-gematigd en met de jaren zwakte de relatief revolutionaire toon verder af. Min of meer parallel hiermee ontwikkelde zich ook de aard van de thema’s die aan bod kwamen in het tijdschrift: ideologische onderwerpen, milieu en vreemdelingen kregen een groeiende aandacht, thema’s als derde wereld, vrede en arbeid raakten op de achtergrond. Een verklaring hiervoor lijkt van tweeërlei aard. In eerste instantie had het ruimere maatschappelijke gebeuren onmiskenbaar een invloed op de belichte thema’s, de toename van ideologische stukken hing bijvoorbeeld samen met de opkomst van extreem rechts, terwijl de mindere belangstelling voor het thema arbeid verklaard kan worden door het geluwde protest van de arbeiders. In tweede instantie was de interne werking van apl van invloed. Bepaalde medewerkers onderhielden sterke banden met specifieke organisaties in de sociale strijd en zaten dus in een bevoorrechte positie om informatie hieromtrent te vergaren en door te geven. Zo was de grote aandacht voor de derde wereld deels te verklaren doordat medewerker Michel Veys naast verantwoordelijk uitgever van apl, ook lid was van het Comité Zaire.

Informatie van het volk

Om de informatie te verzamelen, deed apl een beroep op het volk, het vond dat informatie geen zaak was van professionelen - in casu journalisten - maar daarentegen door iedereen ter harte moest worden genomen; vandaar zijn stelling: “*Vous n’êtes pas des journalistes? Nous non plus!*”⁽¹⁴⁾

Aanvankelijk ging apl zelf actief op zoek naar informatie. De medewerkers woonden persconferenties bij, namen de traditionele en alternatieve pers door, vroegen per post allerhande brochures, ledenblaadjes, artikels en inlichtingen, trokken naar de plaats van het gebeuren en hadden enkel oog voor wat zich afspeelde aan de basis. Geleidelijk gaf het prioriteit aan de opbouw van een correspondentennetwerk waarbij de artikels, als een ‘réflexe apl’, werden opgesteld en doorgestuurd door de betrokkenen. Iedere lezer werd beschouwd als een potentiële correspondent of ‘abonné-correspondant’: “*Renforcer l’apl, c’est faire en sorte que chacun se considère comme un correspondant et nous envoie le compte-rendu de ce qui se passe dans son milieu et sa région.*”⁽¹⁵⁾ Hoewel het op punt stellen van het correspondentennetwerk niet van een leien dakje liep, ontstond geleidelijk een belangrijke groep mensen en organisaties die per post of per telefoon artikels of berichten doorgaven.

Informatie door het volk

Het verzamelen van informatie, alsook de redactie, productie en distributie van het apl-tijdschrift, waren taken die door een zeer wisselende ploeg van losse medewerkers werden uitgevoerd. In principe kon eender wie meewerken, maar het tijdschrift werd de facto draaiende gehouden door steeds dezelfde ploeg vaste medewerkers, tijdelijk aangevuld met extra helpers. Het aantal kernmedewerkers varieerde van drie à vier personen in de beginjaren (met als stuwende krachten Maurice Beerblock en Philippe Gautier), over acht à twaalf op het hoogtepunt (o.m. Pascal Delaunois en zijn partner Monique Quintart) en een vijftal of nog minder in de eindfase (Michel Veys). Sporadisch liepen ook enkele studenten er stage en rond 1980 werden kortstondig een aantal btk’ers ingeschakeld.⁽¹⁶⁾ Voorts speelde het principe ‘ons kent ons’ en ‘ons helpt ons’ een belangrijke rol; een schot tussen apl en andere verenigingen in de sociale strijd was er niet. Het kwam voor dat wie toevallig langskwam bij apl, een handje toestak. Door deze open, ongedwongen en familiale sfeer, was apl in zekere zin ook een ontmoetingscentrum.

De ploeg medewerkers die het persagentschap annex tijdschrift vorm gaf, was niet alleen erg wisselend, maar ook zeer divers, de leeftijd schommelde tussen 18 en 50 jaar. Vooreerst hadden slechts enkelen een journalistieke opleiding genoten en niemand van hen was ooit op professionele wijze met journalistiek bezig geweest. Een specifieke vooropleiding was ook niet echt vereist; een vorming genoot men in feite bij apl zelf, naar het motto ‘Al doende leert men’. Een aantal medewerkers was nog student, de meesten waren actief op de arbeidsmarkt. Velen waren ook actief in verenigingen, in een nieuwe sociale beweging zoals het Collectif Femmes Battues, het Collectif pour la Liberté d’Expression, de Cyclistes quotidiens follement dynamiques, het Comité Zaire, het Amis de la Terre en

het Front Antifasciste, of in een politieke groepering zoals La Parole au Peuple, Alternative Libertaire en Ligue révolutionnaire des travailleurs. Wat deze medewerkers samenbracht, was hun inzet voor hetzelfde doel: alternatieve informatie brengen. Hiervoor offerden ze heel wat vrije tijd op, het 'bénévolat absolu' was immers een werkprincipe dat apl hoog in het vaandel droeg.

Qua werking stond de 'autogestion' voorop, concreet hield dit in dat alle medewerkers moesten meehelpen met het vervullen van alle taken, zowel materieel als intellectueel. Alle beslissingen moesten daarenboven gezamenlijk genomen worden, iedereen werd verantwoordelijk geacht voor het reilen en zeilen in het persagentschap, hiërarchie en specialisatie werden afgewezen. Niemand had een afgeleide functie, iedereen was elkaars gelijke en er werd nauwlettend op toegekeken dat niet één persoon meer macht kon verwerven. Het ideaal van een collectief in eigen beheer werd in de praktijk omgezet door een werkrotatie, iedereen moest beurtelings een artikel schrijven, materiaal aankopen, ter plaatse informatie verzamelen, adressen schrijven of stencileren. Door het hele informatievervalsproces voor iedereen toegankelijk te maken en zelfs uit handen te geven, wou apl iedereen het gevoel geven meester te zijn en te blijven over zijn informatie.

Hoewel apl zijn uiterste best deed om dit principe niet te laten uithollen, schortte er af en toe wel iets aan. De droom om ooit 'le seul bulletin qui est fait par ses lecteurs' te worden, werd nooit bewaarheid. De lezers kwamen niet opdagen om de materiële en intellectuele taken op zich te nemen. Gebrek aan hulp werkte niet alleen specialisatie in de hand, in combinatie met het vrijwilligerswerk leidde dit ertoe dat de taken wel eens boven het hoofd van de vaste kern van apl groeiden.

Informatie in woord en beeld⁽¹⁷⁾

Een groot deel van de redactietaken omvatte slechts het overnemen van toegestuurde berichten en communiqués, ze werden niet op juistheid gecontroleerd. De overige artikels werden opgesteld door de kernleden. De redactie ervan gebeurde in principe collectief; de facto bestond er een zekere specialisatie volgens onderwerp. De artikels werden niet ondertekend, vermits iedereen in gelijke mate verantwoordelijk werd geacht voor de inhoud. Bij de berichten en communiqués daarentegen vermeldde apl zo exact mogelijk de naam van de persoon of organisatie die de informatie had doorgegeven, want het was er ten eerste voor beducht de woorden van anderen af te drukken en zich de informatie van anderen toe te eigenen. Deze naamsvermelding had dan ook tot doel aan te tonen dat de informatie niet kwam van een specialist, maar van gewone mensen. De artikels kregen een titel en een opgave van plaats, bron, datum en onderwerp. Vervolgens werden ze onderverdeeld in een aantal rubrieken, waarbij allesbehalve consequent te werk werd gegaan. Het aantal, net als de aard, zelfs de plaats van de rubrieken, veranderde doorheen de tijd zeer sterk en zelfs van nummer tot nummer. De enige vaste ijkpunten in het

tijdschrift waren de rubrieken 'national' en 'international'. In de rubriek 'communiqué' werden - niet altijd even systematisch - de toegestuurde persberichten ondergebracht. In de rubriek 'agenda' werden alle activiteiten aangekondigd die zich situeerden in de alternatieve sfeer (zoals vergaderingen, spektakels of manifestaties georganiseerd door jeugdhuizen, foyers culturels, alternatieve ontmoetingsplaatsen of domeinspecifieke organisaties). In de rubriek 'animation' ('culture' klonk te bourgeois) konden verenigingen verslag uitbrengen over het verloop van hun activiteiten, over hun problemen, strijd en acties. Wanneer op het laatste nippertje interessante berichten binnenliepen bij de redactie, werd een rubriek 'dernière minute' toegevoegd. Overige rubrieken waren 'revue des revues' met een overzicht van de traditionele en de alternatieve pers; 'petite annonce gratuite', 'mot croisé mensuel', 'alternative' waarin onder meer alternatieve vakantietips werden gegeven; 'la grande presse vous a dit' waarin de zogenaamde censuur en leugens van de traditionele pers uit de doeken gedaan werden en 'les aventures d'Arthur et Zoé', een satirische rubriek over dagdagelijkse gebeurtenissen. Sporadisch gaf apl ook 'dossiers' uit, al dan niet in een apart tijdschrift. Buitenbeentje tot slot was de rubriek 'édito'. De editoria's waren geen opiniestukken, maar korte artikels waarin uitleg werd gegeven over hoe het er bij apl aan toging en allerhande oproepen naar de lezer toe werden gedaan. Ook feestelijk nieuws vond daar een plaatsje.

Qua formule opteerde apl-b voor een zeer soepele vorm: tussen 5 en 45 pagina's per nummer, tussen 1 en 55 artikels per nummer, dat driewekelijks, tweewekelijks, wekelijks, maandelijks of af en toe verscheen, gestencild of op offset, dan weer gestencild of plots rijkelijk geïllustreerd, op A4- of A3-formaat, met titels met een heel ander uitzicht of zelfs een tijdschrift volgens een volledig nieuwe formule. De lezers waren kennelijk niet altijd even opgezet met deze gedaanteverwisselingen.

Bij de berichtgeving stond het ideaal van de 'information brute' voorop. Dit hield in dat analyse en commentaar geweerd werden en alleen harde feiten aan bod kwamen. De keuze voor deze manier van berichtgeving vloeyde niet uitsluitend voort uit de functie van apl als persagentschap, maar ook uit zijn kritiek op de zogenaamde objectiviteit van de traditionele pers. Als antwoord hierop wou apl de informatie 'telle quelle' presenteren aan de lezer, opdat die zich in alle vrijheid een eigen mening kon vormen. Het gaf de informatie in de vorm van korte berichten met aandacht voor wie, wat, waar, wanneer, waarom en hoe in een zo neutraal mogelijke bewoording, grammaticaal in uiterst simpele zinsconstructies. Door de jaren heen werd de stijl vlotter, synchroon met het steeds hogere tijdschriftgehalte. Het ideaal van information brute bleef behouden, wat niet belette dat daar de facto al eens een loopje mee werd genomen. Vooral de onzorgvuldigheid, onvolledigheid en onachtzaamheid waarmee met de informatie werd omgegaan, speelde apl parten, dit gaf er niet alleen een subjectief tintje aan, het kwam evenmin ten goede aan de geloofwaardigheid van de berichten.

Het tijdschrift bestond aanvankelijk enkel uit tekst, vanaf het nummer 358 was het geïllustreerd. Parallel met de geleidelijke overgang naar offsetdruk, werden in een eerste fase enkel de vier omslagpagina's in offset gedrukt en geïllustreerd. Pas toen het tijdschrift volledig in offset verscheen, doken er overal prenten en foto's in op, en dit tot en met het laatste nummer. Dat het tijdschrift vanaf een bepaalde periode niet langer alleen verbale maar ook visuele informatie omvatte, was niet zonder consequenties voor de globale betekenis ervan. Want, hoewel de visuele informatie grotendeels in dezelfde lijn lag van de tekstuele, leidde ze tegelijkertijd een eigen leven. De foto's en prenten belichtten dezelfde thema's als in de artikels, maar de toon van de afbeeldingen was verschillend. Expliciet, dan wel impliciet droeg het beeldmateriaal duidelijk een boodschap uit die verweven was met de centrale thema's van de sociale strijd, het subjectieve gehalte dat apl zoveel mogelijk wou vermijden in de verbale informatie, was in de visuele kennelijk geen probleem. Op die manier werd dan toch commentaar geleverd zonder dat getornd werd aan het ideaal van de information brute wat de artikels zelf betrof. Het illustreren van het tijdschrift was met andere woorden een vorm van betekenisgeving op zich.

Eindjaren van apl

Apl-b kende een lange eindfase, grofweg van 1983 tot en met 1993 of zowat de helft van zijn hele levensduur. In deze periode sloeg het radicaal een andere weg in door het aantal publicaties te verminderen en van het documentatiecentrum zijn hoofdactiviteit te maken. Deze omslag hield verband met de wisselende ploeg medewerkers en ook met de veranderende maatschappij. De tijdgeest had het militante doen afnemen waardoor steeds minder mensen zich aangetrokken voelden tot apl. Op het gebied van pers en communicatie was een nieuwe fase aangebroken, een ware informatiseringsgolf kwam eraan. Bovendien bleek nu ook de traditionele pers steeds meer geïnteresseerd in het soort informatie die apl lange tijd zo fel bevochten had.⁽¹⁸⁾

In vergelijking met soortgelijke initiatieven is de levensduur van apl zeer lang te noemen, al is enige nuance vereist. Apl's bloeiperiode of 'époque centrale' betrof pakweg een zevental jaar, van eind jaren 1970 tot en met begin jaren 1980. De eerste jaren waren eerder een aanloopfase, de laatste jaren een zoeken naar overleven door een generatie die stilaan afgelost werd. In de woorden van Monique Quintart samengevat: "*L'apl avait joué son rôle [...]. C'était un mouvement. Il fallait que ça s'arrête. Il était temps pour autre chose.*"⁽¹⁹⁾

De vele gezichten van apl

Apl is altijd trouw gebleven aan zijn doelstellingen: eigen beheer, onafhankelijkheid, information brute, lezers als medewerkers, strijd op het vlak van informatie, 'donner la parole

au peuple', pluriformiteit, maatschappelijke verandering, vrije communicatieruimte, 'pouvoir informatif' bleven behouden tot op het laatste ogenblik. Wat wel veranderde was de concrete vorm waarin apl deze doelstellingen realiseerde.

Het is opmerkelijk dat apl constant van haast onopvallende tot zeer ingrijpende, wispelturige en radicale gedaanteverwisselingen heeft ondergaan. In eerste instantie vloeiden deze voort uit de vrees dat een aantal doelstellingen eeuwig dode letter zouden blijven zodat het leek of apl zichzelf voortdurend in vraag stelde en op zoek was naar de perfecte formule om deze te concretiseren. Een masterplan was hiervoor niet voorhanden; er werd geopteerd voor de formule van trial-and-error. Voorbeelden van reflectie en gedaanteveranderingen zijn legio. Nu eens richtte apl zich tot de lezers met de vraag een enquête in te vullen of in een brief kritiek te leveren op de aard, hoeveelheid en soort illustraties in zijn tijdschrift, dan weer hield het 'reflectieweekendjes' of verscheen het tijdschrift een poosje niet zodat de medewerkers in alle rust konden nadenken over de journalistieke lijn, het gezicht van het tijdschrift, de vorm van actievoeren en de praktische werking. Het meest tastbare voorbeeld van apl's gedaanteverwisselingen zijn de - meestal onaangekondigde en ongemotiveerde - aanpassingen van het tijdschrift qua titel, kleur, lettertype, paginering, rubrieken, periodiciteit ...

Naast de zelfbevraging vanuit de vaststelling dat er een gapende kloof bestond tussen (sommige) doelstellingen en realiteit, speelden nog een tweetal andere factoren mee in de gedaanteveranderingen van apl. Enerzijds bestond apl uit een steeds vernieuwde ploeg van medewerkers met nieuwe ideeën, wat zijn weerslag had op de werking, anderzijds was er de veranderende samenleving en aangezien apl niet in een vacuüm functioneerde, had ook dit zijn impact.

Apl kan bijgevolg omschreven worden als iets 'fluctuerends' en ook dat is een kenmerk van de alternatieve pers uit die tijd. Of zoals apl het zelf schalks verwoordde: "*Désormais, vous direz: 'apl? Mais bien sûr, je connais l'apl.' Non. D'ailleurs, je préfère ne pas conclure car ici, la conclusion est toujours reportée [...].*"⁽²⁰⁾

Erkenning of miskenning?⁽²¹⁾

De traditionele pers heeft apl nooit erkend als persagentschap of volwaardige bron van informatie. Een gevoel van misprijzen en minachting was overheersend.⁽²²⁾ *Pourquoi Pas?* schilderde de acties van apl bijvoorbeeld af als een 'intoxication gauchiste', *La Libre Belgique* noemde apl een 'Agence de Presse d'extrême gauche Libération' en Belga liet apl botweg weten dat het nu maar eens gedaan moest zijn om via hem berichten te willen verspreiden: Apl was toch zelf een persagentschap! *La Dernière Heure* ging zelfs zo fel tekeer dat apl een rechtszaak aanspande toen die krant weigerde een recht op antwoord te respecteren. De traditionele pers zag apl als een rood nest, een militante bende revolutionaire manipulators, een klik propagandisten die waardeloze informatie verspreidden.

AGENCE DE PRESSE LIBERATION

n° 384
du 12 avril 78

35 RUE DE L'INQUISITION 1040 BRUXELLES BANQUE No 001-0536870-51 TEL : (02) 735.42.97

15 fb

CLABECQ (7.4.78) Manifestation des travailleurs des Forges de Clabecq et de Boël pour la défense de l'emploi.

l'arme de vos informations

Of de traditionele pers desondanks gebruik maakte van de informatie die apl verspreidde - het stond immers vrije reproductie ervan toe - is moeilijk te achterhalen. Zeker is dat 'la grande presse' in de beginperiode van apl een artikel al eens durfde aanvangen met "L'Agence de Presse Libération annonce que ...". De verwijzing naar apl verviel echter al snel, vermoedelijk was de overname van apl's informatie verwaarloosbaar klein. Dat de traditionele pers apl niet wou erkennen, heeft niet verhinderd dat een aantal individuele journalisten, weliswaar op hun thuisadres, geabonneerd waren op het tijdschrift en zich beriepen op apl's informatie.⁽²³⁾ Vooral een aantal journalisten van RTB-radio maakte af en toe gebruik van het tijdschrift. De linkse-alternatieve pers daarentegen zoals *Pour*, *Notre Temps*, *Hebdo*, *La Gauche*, *La Revue Nouvelle* en een handvol vrije radio's gebruikten apl enthousiast als bron; andere, zoals de marxistisch-leninistische pers, vonden apl dan weer te gematigd, niet revolutionair genoeg en te democratisch.

Conclusie

Apl-b mag met recht en reden een schoolvoorbeeld genoemd worden van de alternatieve pers die in de nasleep van mei '68 ook in België ingang vond. Tegenover de negatieve vaststelling van een zogenaamde lacune in de traditionele pers op het vlak van informatie, wou apl een positief alternatief aanreiken. Centraal stond het idee van informatie over, van en door het volk.

Wat het informatieproces betreft, verzette apl hemel en aarde opdat de lezers ook schrijvers zouden worden en de informatieverspreiding van a tot z volledig zelf in handen zouden nemen. Een echt onderscheid tussen lezers en vaste kern van apl was er niet; communicatie gebeurde op een horizontale manier. In dezelfde lijn stonden op organisatorisch vlak de principes collectiviteit, zelfbestuur en vrijwilligerswerk centraal. Professionalisme en specialisatie waren uit den boze, hiërarchie werd koste wat het kost vermeden.

Wat de informatie zelf betreft, kenmerkte apl-b zich door alternatieve selectiecriteria, het liet een wereld zien van onderuit, van het gewone volk, van mensen die een andere maatschappij voorstonden. Het gehanteerde perspectief was pluralistisch. Apl zelf was vrij gematigd, maar bracht in zijn tijdschrift meer radicale of net meer gematigde boodschappen.

Toch zat apl op de een of andere manier in een getto. Vraag is of het er wel uit wou, het was er immers in geslaagd ruimte te creëren voor alternatieve discussie en debat binnen een complexe structuur van alternatieve economische praktijken, alternatieve organisatie en sociale actie.

Cover van het apl-tijdschrift, 1978

Men kan stellen dat apl-b, eerder dan mislukt te zijn in zijn opzet, erin geslaagd is de alternatieve doelstellingen die het voor ogen hield effectief in de praktijk om te zetten of althans deels. Het kon in ieder geval een maatschappelijke functie vervullen, wat wellicht zijn primaire doelstelling was.

- (1) De belangrijkste hedendaagse werken zijn:
A. GRYSPEERDT, Les nouveaux courants de la presse francophone en Belgique après mai 1968: la contra-information régionale, locale et sectorielle. In: *CH. CRISP*, (1979)845-846, p. 1-41; *Canards en chaîne, Répertoire unique et incomplet d'une presse 'alternative' plus ou moins sporadique*, Ittre: Mediacom-Press, 1980; J.-C. DIETSCH, Aujourd'hui une «autre» presse? In: *Études*, (1972), p. 385; M. PHILLIPART, Sauvages, ces canards? La petite presse en Belgique francophone. In: *La Revue Nouvelle*, LXXIV, (1981)7-8, p. 55-68; C. ATTON, *Alternative Media*, London: Sage Publications, 2002, 172 p.
- (2) Voorbeelden zijn de licentiaatsverhandelingen van Pascal Delaunois, jarenlang medewerker van apl-b en gedurende een bepaalde periode ook eindredacteur van het apl-tijdschrift: P. DELAUNOIS, *L'Agence de Presse Libération-Belgique*, ULB, Mémoire de Licence, 1974, en van Christian Vanderwinnen, permanent medewerker van het tijdschrift *Pour*: C. VANDERWINNEN, *Structures et projet d'un hebdomadaire belge élaboré par un groupe de militants marxistes. 'Pour, un journal au service des luttes'*, ULB, Mémoire de Licence, 1975.
- (3) T. LUYCKX, *Evolutie van de communicatiemedia*, Brussel: Elsevier, 1987, 576 p.; E. DE BENS, *De pers in België. Het verhaal van de Belgische dagbladpers, gisteren, vandaag en morgen*, Tiel: Lannoo, 1997, 480 p.; E. WITTE, *Media en politiek. Een inleiding tot de literatuur*, Brussel: VUBPRESS, 1991, 243 p.; J.M. VAN BOL, De sociale communicatiemedia in België. In: *Teksten en documenten, verzameling 'Ideeën en studies'*, Brussel: Ministerie van Binnenlandse Zaken, Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking, 1975, 118 p.; E. LENTZEN, Petit panorama de la presse belge. In: *La Revue Nouvelle*, LXVI, (1997)9, p. 161-166.
- (4) E. DE BENS, *De pers in België* [...], p. 66-67.
- (5) Met de term 'Stille Revolutie' duidt Ronald Inglehardt de contestatiebeweging aan die eind jaren 1960 de kop opstak, gaande van het verzet van de nieuwe sociale bewegingen, met de studentenbeweging voorop, tot het protest van de arbeidersklasse.
- (6) KBR, BD 30 259, nr. 300; ULB, MEM. T05321 M.; Amsab-ISG, S/2004/036, Interview met Michel Veys, Schaarbeek, 13.11.2003; Interview met Pascal Delaunois en Monique Quintart, Ukkel, 06.12.2003.
- (7) Jean-Paul Sartre speelde vooral een symbolische rol in apl-France. Hij was eerder al opgetreden als directeur van *La cause du Peuple* en van het eenmalig gefuseerde *J'Accuse-La cause du Peuple*, alsook van de publicaties *Tout! en Révolution*. Sartre stond op die manier symbool voor zowat de hele linkse alternatieve pers in Frankrijk. Zie: *Histoire générale de la presse française de 1958 à nos jours*, Paris: Presses universitaires de France, s.d., p. 410.
- (8) De Belgische pers krijgt regelmatig alternatieve informatie. Ook in Brussel opereert een Agence de Presse Libération dat telkens de andere klok wil laten luiden. In: *De Nieuwe*, (1973)486, p. 6-7; Connaissez-vous l'apl? In: *L'Oreille (supplément)*, (1977)26; On en parlera demain. L'Apl, une agence au service des luttes du peuple. In: *La Cause du Peuple*, (1973)2, p. 11; Amsab-ISG, doos 194, aanvraagformulieren apl CST en TCT; Amsab-ISG, doos 194, Petit mode d'emploi de l'information.
- (9) KBR, BD 30 259, nr. 275.
- (10) *Canards en chaîne* [...], p. 22; A. GRYSPEERDT, Les nouveaux courants [...], p. 14; Amsab-ISG, doos 228, briefwisseling apl 1976; Amsab-ISG, S/2004/036, Interview met Michel Veys, Schaarbeek, 13.11.2003; Interview met Pascal Delaunois en Monique Quintart, Ukkel, 06.12.2003.
- (11) In het tijdschriftnummer 379 meldde apl 400 betalende abonneementen te hebben; in het nummer 400 werd feestelijk aangekondigd dat de kaap van 500 overschreden was; in het nummer 422 dat het aantal alweer gezakt was tot 450.
- (12) Amsab-ISG, doos 232, evaluatierapporten apl TCT, 1981-1982.
- (13) Om te achterhalen welke onderwerpen precies belicht werden in het apl-tijdschrift en of hierin een evolutie merkbaar was, heb ik steekproefsgewijs de kwantitatieve methode toegepast. Zie hiervoor: A. WATERINCKX, *Parce que l'information, c'est vous! Alternatieve pers in Franstalig België na mei '68, casus Agence de Presse Libération - Belgique*, UGent, licentiaatsverhandeling, 2004, p. 136-150.
- (14) KBR, BD 30 259, nr. 379.
- (15) KBR, BD 30 259, nr. 235; *Canards en chaîne* [...], p. 22.
- (16) Btk of bijzonder tijdelijk kader werd in 1978 uitgedacht door minister Spitaels en kaderde binnen de overheidsmaatregelen om de werkloosheid terug te dringen. Btk'ers konden tijdelijk tewerkgesteld worden in het kader van een project, hun vergoeding kwam voor de rekening van de overheid; btk'er behielden het statuut van werkloze.
- (17) Om te achterhalen hoe de informatie in woord en beeld werd weergegeven, heb ik het apl-tijdschrift stelselmatig doorgenomen. (KBR, BD 30 259). Zie hiervoor: A. WATERINCKX, *Parce que l'information* [...], p. 150-169.
- (18) Deze trend zet zich nog steeds voort. Getuige de oproep van verschillende media om nieuws via sms of e-mail door te sturen.
- (19) Amsab-ISG, S/2004/036, Interview met Pascal Delaunois en Monique Quintart, Ukkel, 06.12.2003
- (20) *Canards en chaîne* [...], p. 22.
- (21) ULB, MEM. T05321 M; Amsab-ISG, S/2004/036, Interview met Michel Veys, Schaarbeek, 13.11.2003, Interview met Pascal Delaunois en Monique Quintart, Ukkel, 06.12.2003.
- (22) Zie respectievelijk Amsab-ISG, doos 29, krantenartikel *Pourquoi Pas?*, L'intoxication gauchiste (14/07/77); doos 129, *La Libre Belgique*, Le commissaire fou (16/01/78); doos 228, brief van Belga (19/12/77), doos 129, Affaire Brébart, apl contre la *Dernière Heure* (1977-78).
- (23) VAN ROMPAEY, L'amant et l'aval: Belga et l'AMP. In: *La Revue Nouvelle*, LXVI(1979), p. 9; De Belgische pers krijgt regelmatig alternatieve informatie. Ook in Brussel opereert een Agence de Presse Libération dat telkens de andere klok wil laten luiden. In: *De Nieuwe*, (1973)486, p. 6.

Jan Rijswijck

J. MAES

Jan Van Rijswijck, burgemeester van Antwerpen. Flamingant en sociaal liberaal

Lode Hancké, historicus, erefractievoorzitter Vlaams Parlement

Op 23 september 1906 overleed Jan Van Rijswijck, bekend als burgemeester van Antwerpen en als boegbeeld van het sociaal liberalisme. Door zijn progressieve standpunten en zijn aanpak van sociale conflicten verdient deze flamingante liberaal, die de naam had 'naar de socialisten te hangen', een plaats in de rij van hen die een stem wilden geven aan het kleine volk. Hij stierf vrij jong - op 53 jaar - na een lange en dramatische ziekte. Zijn uitvaart op 27 september 1906 was een laatste getuigenis van de buitengewone populariteit van 'onze Jan', zoals men hem in Antwerpen noemde.⁽¹⁾

Het burgemeesterschap van Van Rijswijck, dat een aanvang nam op 3 november 1892 toen hij nog geen 40 jaar oud was, is niet denkbaar zonder het proces van democratisering dat door de radicale liberalen en de snel sterker wordende socialisten op gang werd gebracht. Dat proces verliep in een samenleving met grote klassentegenstellingen en werd door de progressieven vooral op het terrein van het stemrecht gevoerd, om 'getal' tegen 'geld' te doen opwegen.

Na de grote stakingen van 1886 in Wallonië stond de arbeiderskwestie bovenaan de politieke agenda en in 1893 leidde een massale staking tot de invoering van het algemeen meervoudig stemrecht. De onrust die de arbeidersopstand onder de welgestelden veroorzaakte, effende mede het pad voor Van Rijswijck. In de politiek vertegenwoordigde hij de kleine man. In 1892 beschreef het volkse spotblad *Tybaert de Kater* zijn optreden als volgt:

Jan Van Rijswijck als burgemeester (© AMVC-Letterenhuis, Antwerpen)

“[...] is het deftig – ten minste voor iemand, die burgemeester moet worden – zo maar vriendelijk te zijn tegen God en alleman? De hand te schudden van ‘nen simpelen werkmans net of dat ‘nen gouverneur was? Lijk de eerste de beste in een herberg te gaan en een pint gersten te drinken. Hedde ge dat van zijn leven gezien van Van Put of de Waal? ⁽²⁾ Om hem te spreken, moet ge niet de minste moeite doen [...]. Ze kunnen hem maar niet aan zijn verstand brengen dat ‘nen beuregemester geen mens is gelijk ‘nen ander. En nog iets: hij spreekt altijd Vlaams.”

Met Van Rijswijck trad een politicus aan met een andere stijl en een andere inhoud dan de politieke klasse van het cijnskiesrecht. Een andere inhoud, want zijn politiek programma vatte hij samen in de ‘democratische trilogie’: leerplicht, algemeen stemrecht en persoonlijke dienstplicht. Zijn Vlaamsgezindheid hing samen met zijn volksgezindheid en de Liberale Vlaamse Bond heeft tweemaal vergeefs gepoogd met de progressieve liberalen één kieskorps te vormen. Het flamingantisme van Van Rijswijck was niet enkel een sociale beweging in de zin dat ze opkwam voor de taalrechten van de lagere klasse, maar ook een emancipatorische: ze wilde aan die klasse ook politieke en sociale rechten en vrijheden schenken.⁽³⁾ Dat hield naar zijn mening ook de bevrijding van de kerk in.

Dat Van Rijswijck het burgemeesterschap kreeg hoewel hij noch van adel, noch gefortuneerd was en niet behoorde tot de Liberale Associatie die het stilzwijgend monopolie op dat ambt bezat, maakt van hem een voorloper van de meritocratie. Hij kreeg het ambt op grond van zijn politieke verdiensten, zoals die gangbaar zijn in de hedendaagse parlementaire democratie: een grote populariteit, gebaseerd op zijn innemende persoonlijkheid en ‘losse voornaamheid’, op zijn oratorische gaven, op zijn volks- en Vlaamsgezindheid. Hij was politiek beslagen, al ontstond na zijn dood een suikerzoete legende van een poëtische en weke politicus, wat in de hand werd gewerkt door zijn langdurige ziekte en zijn zachte toespraken tot de schoolkinderen op de jaarlijkse 21e juli, die van 1899 af werd gevierd. Toch kon hij scherp en geslepen uit de hoek komen en zijn strategische campagnes deden zijn belagers het noorden verliezen.

Zijn populariteit was ook gebaseerd op emotionele factoren: zijn vader, Jan-Baptist Van Rijswijck, was, zoals de liberalen en vooral zijn vriend Max Rooses beklemtoonden, een slachtoffer geweest van “klerikale vervolgingsdrift” en dus “een martelaar”⁽⁴⁾ voor de liberale zaak. Er was op hem, naar later bleek ten onrechte, lijfswang uitgevoerd, wat neerkwam op vier weken hechtenis voor beschuldigingen die hij had geuit over “wijnpotterijen” (steekpenningen), waarin het immobiliënbedrijf Ybry, het Meetingstadsbestuur en Meetingkamerlid Jan De Laet waren gemengd. Vader Van Rijswijck overleed ruim anderhalf jaar na zijn gevangenzetting op 3 juli 1869, en liet de 16-jarige Jan en de 14-jarige Anna (de enige twee overlevenden van zijn vijf kinderen) als volle wezen achter – hun moeder was op 10 oktober 1866 overleden. De liberale burgerij omringde Jan wegens dit drama met een warme sympathie. Van Rijswijck teerde niet op dat drama. Het vergemakkelijkte zijn opgang, maar zijn hoge vlucht had hij te danken aan zijn politieke en menselijke kwaliteiten.

Hij wist hoe hij met tegenslagen moest omgaan en wellicht ook hoe er munt uit te slaan. Na de gemeenteraadsverkiezingen van 17 en 24 november 1895 wilde de katholieke regering hem niet herbenoemen. De Meetingpartij had campagne gevoerd met de Grote Doorsteek, een project om een nieuwe bedding te graven voor de Schelde van Antwerpen tot de Kruisschans, in de polders van Oosterweel, Wilmarsdonk en Oorderen; het project was aanvankelijk goed ontvangen. Bovendien was de Meetingpartij goed gediend van de nieuwe gemeentelijke kieswet die van 11 april 1895 een vierde stem gaf aan huiseigenaars, de minimumkiesleeftijd optrok tot 30 jaar en drie jaar verblijf vereiste in de gemeente. Na 23 jaar afwezigheid deed de partij haar intrede in de Antwerpse gemeenteraad en wel met 19 zetels tegen 20 voor de liberalen. Deze kieswet zorgde voor een grote verschuiving, want ze hield ook in dat als de grootste partij geen volstrekte meerderheid behaalde, de zetels proportioneel werden verdeeld. De Meetingpartij eiste eerst drie en daarna nog twee schepenzetels op. Van Rijswijck had daar geen oren naar omdat hij vreesde dat een gemengd schepencollege weerloos zou zijn tegen de regeringsplannen inzake de Grote Doorsteek. Daarom verkozen de liberalen al op maandag 16 december de vijf schepenen in het schepencollege. De Meetingpartij eiste daarop de burgemeester. Van Rijswijck koos níét het zekere voor het onzekere: hij liet zich niet tot schepenen verkiezen en daagde de katholieke regering dus uit aan hem voorbij te gaan en een Meetingburgemeester te benoemen, zoals ze in Wallonië in tientallen linkse gemeenten een burgemeester uit de minderheid had benoemd en zoals ze dichterbij Antwerpen, in 1887 in Boom en in 1895 in Hoboken, had gedaan. De Meetingpartij drong aan bij de regering en ze poogde door incidenten in de raad te bewijzen dat “de dienstdoende burgemeester” – zoals haar pers maandenlang Van Rijswijck ironisch beschreef – niet bekwaam was om de orde te handhaven.

Van Rijswijck van zijn kant reageerde op niets, liet zich niet verleiden tot verklaringen, verbood maandenlang samenscholingen, gaf aan Meetingaanvoerder Coremans een escorte van 50 agenten om na de raadszittingen veilig thuis te komen en wachtte geduldig af. Delvaux, de voorzitter van de liberale partij in Antwerpen typeerde Van Rijswijcks optreden in een schrijven aan Rooses begin 1896 als volgt: “Wie ons zo goed vertegenwoordigt, moet het aureool van bescheidenheid dragen. Dat is een grote kracht.”⁽⁵⁾ Die houding bracht de openbare opinie op zijn hand en zijn populariteit steeg. Toen kroonprins Albert op 27 februari 1896 een operavoorstelling kwam bijwonen en hij bij elk bedrijf een andere eregast in de loge nam, barstte de zaal in een minutenlange ovatie uit bij de verschijning van Van Rijswijck.⁽⁶⁾

Slecht voorgelicht door de Meetingpartij en door de gouverneur van Antwerpen, die zijn neef op de burgemeesterszetel wilde installeren, bleef de regering echter aarzelen. Ze durfde niet beslissen, want Antwerpen was geen katje om zonder handschoenen aan te pakken, maar begin juli moest ze toegeven. Bij de Kamerverkiezingen van 5 juli 1896 werd Van Rijswijck in het kanton Antwerpen geplebisciteerd. Hij behaalde 29.133 stemmen. De Meetingpartij moest wachten op de ballottage om haar meerderheid in het arrondissement veilig te stellen. Daags nadien hakte de katholieke regering de knoop door

en herbenoemde Van Rijswijck, wat het liberaal blad *De Koophandel* “Kolossaal Nieuws” noemde.

Zijn zwakke gezondheid droeg ook bij tot zijn populariteit. Hij was bestendig ziek en in 1896 moest hij voor het eerst rust nemen. Hij was toen 43. Nog eens vijf jaar later begon zijn lijdensweg zodat onderwijsschepen Desguin tussen 1902 en 1906 vrijwel bestendig dienstdoend burgemeester was. Rooses noemde de aftakeling van Van Rijswijck “*de bitterste lijdensgeschiedenis die ik heb meegemaakt*”.⁽⁷⁾ In 1901 pleitte Van Rijswijck voor het laatst voor de rechtbank.⁽⁸⁾ Na een zware inzinking in 1902 hernam hij in het voorjaar van 1903 zijn advocatenpraktijk. Toen hij tijdens een proces opstond om het woord te nemen, kon hij amper enkele woorden stamelen, en viel toen stil. Dat was zijn afscheid van de rechtbank.⁽⁹⁾ Hij herstelde amper. In 1904 en 1905 leidde hij nog vrijwel alle raadszittingen, maar wat hij te zeggen had, las hij voor en aan de debatten nam hij geen deel meer. Op dat persoonlijke drama maakte hij in het openbaar nooit een allusie, maar de sympathiebetuigingen bleven van alle kanten toestromen en verklaren zijn koninklijke uitvaart op 27 september 1906. Hij had vier maanden tevoren ontslag genomen uit al zijn functies, die hij nog amper had vervuld in de laatste vier jaar. De sympathie was toen zo groot dat de gemeenteraad, over de partijgrenzen heen, een motie stemde, mede namens “*heel de bevolking, die, zonder onderscheid van denkwijze, vurig zijn volledig herstel wenst [...] zolang de burgemeester niet onwederroepelijk is veroordeeld, moet zijn ambt hem behouden blijven en zijn plaats door geen ander worden ingenomen.*”⁽¹⁰⁾

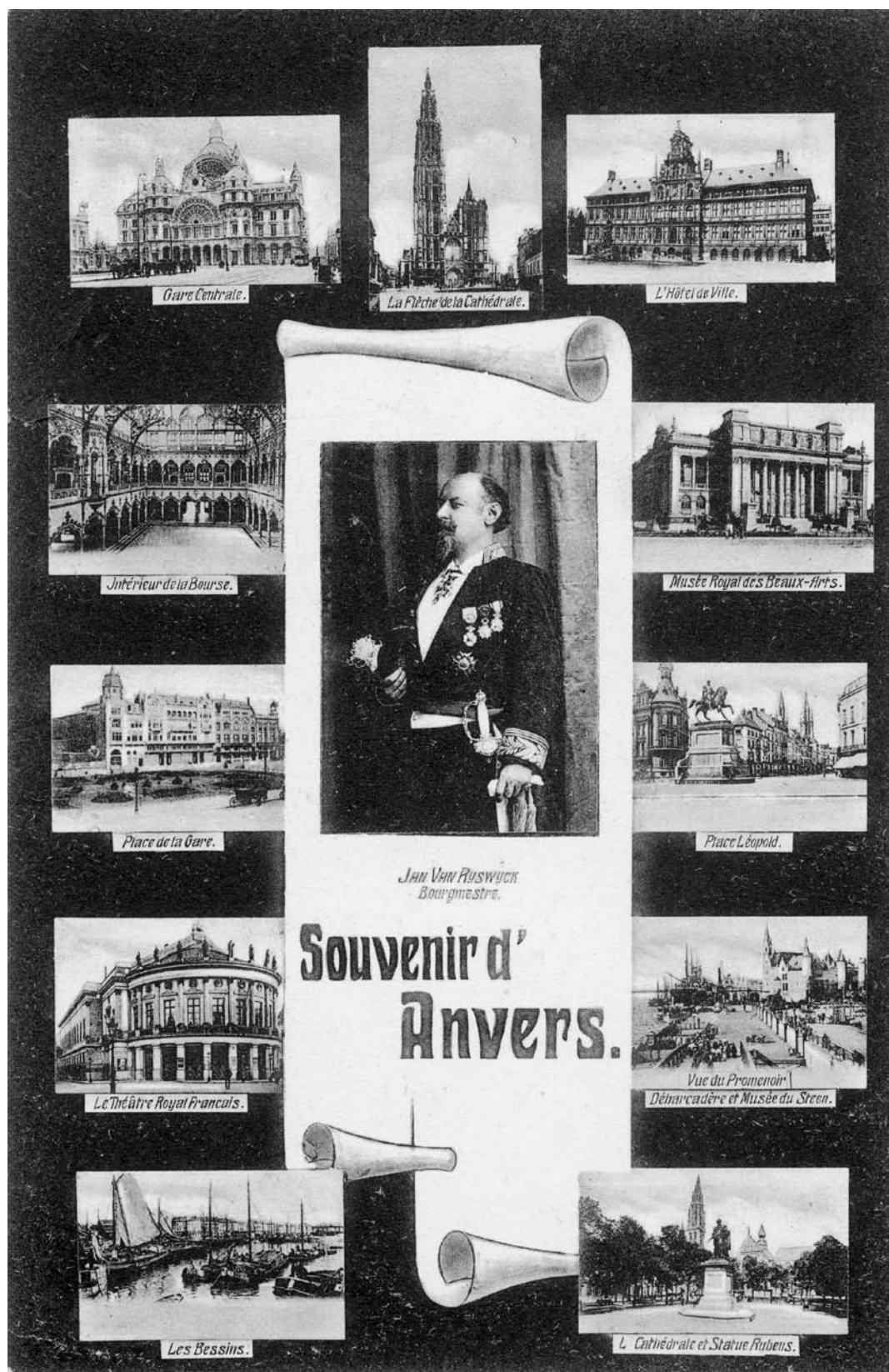
Is Van Rijswijck trouw gebleven aan zijn politiek programma? Over de Vlaamse strijd schreef en sprak hij vaak. Zijn ontleding van de taalstrijd in België was niet gericht tegen de Walen, maar tegen de verfranse Vlamingen: “*Een gering aantal bevoorrechten naar geest en fortuin wenden zich af van het volk uit misverstand, uit onwil, om een andere reden nog [...]: de tyrannie der mode [...] om een taalgrens op te werpen tussen hen en het volk*”, had tot gevolg dat waar “*overall elders de taal des volks van de hogere standen de onmisbare wijding ontvangt, zij (die) in Vlaanderen derven moet.*”⁽¹¹⁾ De taalstrijd steunde en versterkte de sociale tegenstellingen: “*Ons Vlaams staat tegenover het Frans als een eerbare burgervrouw tegenover een trotse adellijke dame. De adellijke dame is veel trotser, ja en machtiger en maakt meer indruk dan de eerbare burgervrouw. Maar wanneer die burgervrouw mijn moeder is, dan stel ik haar in mijn hart en zelfs in mijn bewondering hoger, ja veel hoger dan de andere.*”⁽¹²⁾ Hij was niet mals voor de modetirannie van de Franstaligheid, die hij ook ontdekte bij zijn conservatieve partijgenoten: “*Een taal moet passen als een dameshandschoen en het Frans past onze doctrinaires als grove wollen wanten.*”⁽¹³⁾ Hij had weinig waardering voor “*les classes dirigeantes, de genietende klassen, zouden we vertalen*”, die hij ironisch de “*haute volée*” noemde,⁽¹⁴⁾ zoals hij de “*haut commerce*” ooit “*O! Commerce!*” noemde.⁽¹⁵⁾ Op een volksmeeting in 1883 zei hij over de Franstalige bovenlaag: “*Stellig, we kunnen haar niet dwingen hare Franse denkbeelden op te geven. [...] Maar wel hebben we het recht te verbieden dat zij de opvoeding onzer kinderen schoeien op diezelfde Franse geest.*”⁽¹⁶⁾

Zijn Vlaamsgezindheid had drie kenmerken. Om te beginnen: hij sprak zelf altijd Nederlands thuis en in het openbare leven. In de Antwerpse gemeenteraad en op meetings is geen tussenkomst van hem bekend in het Frans. Zijn eed als burgemeester legde hij bij de gouverneur in het Nederlands af.⁽¹⁷⁾ Die consequente houding droeg bij tot zijn populariteit. Ten tweede: de Vlaamsgezinden waren uit op het afdwingen van respect voor de moedertaal die een volwaardige plaats moest krijgen in Vlaanderen. De Vlaming moest het vanzelfsprekende recht hebben onderwezen, bestuurd, berecht en gedrild te worden in het Nederlands en overal in Vlaanderen zijn taal te gebruiken. Van Rijswijck was van mening dat in bestuur en onderwijs de eigen taal “*een natuurrecht*” is en dat bijgevolg “*gelijkheid der talen of liever autonomie der taal daar waar ze heerst*” noodzakelijk was want, en dat beklemtoonde hij: “*Er is geen voorbeeld van een tweetalig volk.*” Meer nog: hij had een gepersonaliseerde opvatting van de grondwettelijke taalvrijheid: “*Er zijn geen andere rechten der taal dan de rechten van hen, die deze taal spreken*”⁽¹⁸⁾ en stelde: “*Waar het recht der Walen begint, houdt het onze op.*”⁽¹⁹⁾ Daarom stemde hij in met een taalfaciliteit in het Atheneum van Antwerpen, waar Vlaamse kinderen de Vlaamse afdeling moesten volgen, maar aan Waalse kinderen de keuze werd geboden tussen de twee taalregimes.⁽²⁰⁾ Zijn begrip voor de Walen strekte zich niet uit tot de verfranse Vlamingen.

Het derde kenmerk stemde overeen met een opmerking van de historicus en flamin-gant Leo Picard, die van de Vlaamse beweging zei: “*We hebben gespeeld met begrippen, die van elders kwamen.*”⁽²¹⁾ Van Rijswijck hanteerde graag begrippen ontleend aan Herder en de Duitse romantiek, zoals ‘volksgeest’, waarvan de taal dan de hoogste uitdrukking was. Zo zei hij op 13 oktober 1900, naar aanleiding van het eeuwfeest van de Franse Revolutie zelfs: “*Nee, de taal is niet het instrument, de kruiwagen der gedachte, zij is de gedachte zelf, het hoogste kenmerk van eigen aard en volkskarakter. Aldus wordt de leus gerechtvaardigd: de taal is gans het volk.*”⁽²²⁾ Daarnaast huldigde hij echter ook het universalisme dat de Franse Revolutie en links nauw aan het hart lag: “*Naast liefde tot ons vaderland en verering voor onze moedertaal is er in ons hart geen plaats voor vreemdelingenhaat.*”⁽²³⁾

Heeft Van Rijswijck in de praktische politiek de Vlaamse zaak goed gediend? Het antwoord daarop is positief – maar het voorbeeld van het Atheneum maakt duidelijk dat hij vaak compromissen moest sluiten. Bovendien was hij niet altijd alert en moest hij soms door zijn boezemvriend Rooses worden aangepord. Zo drong Rooses er sterk op aan om in de installatierede een “*duidelijke vlaamsgezinde verklaring af te leggen, het uitspreken van ene onbetwistbare waarheid dat Antwerpen een Vlaamse stad en Antwerpens taal het Vlaams, dat gij uit plicht en uit liefde voor de moedertaal haar rechten zult eerbiedigen [...]. De eerbied voor de volkstaal door de eerste magistraat uitgesproken, zal een heilzame indruk op onderhorigen en bevolking maken.*”⁽²⁴⁾ De gewenste taalverklaring werd kennelijk te elfder ure nog ingelast in het laatste deel van zijn rede.

De jonge burgemeester noemde zich met de Vlaamse taalbeweging “*verbonden door afkomst, overtuiging en innige gemoedsdrang*” en beklemtoonde dat Antwerpen 200.000 Vlamin-

gen en 20.000 tweetaligen telde. Hij had lovende woorden voor het Frans: “De kennis dezer taal toegankelijk maken voor allen, is plicht. Verlangen dat zij ooit onze eigene taal verdringen zou, is ijdel” en hij schandvlekte opnieuw “de vredebreuk tussen opperste standen en de zoveel talrijker volkskinderen, die hun taal toch bewaren zullen, omdat zij geworteld is in hun natuur.” ⁽²⁵⁾

In 1899 maakte Rooses zich boos op Van Rijswijck omdat schepen Desguin van Onderwijs het Frans wilde aanleren in de lagere graad van het basisonderwijs: “Ik ben rechtuit verontwaardigd... en dat onder uw burgemeesterschap!” Van Rijswijck greep in en kreeg gelukwensen van Rooses. ⁽²⁶⁾

Zeker is dat onder Van Rijswijck, zoals onder alle liberale burgemeesters en in strijd met een taai katholieke legende, ⁽²⁷⁾ het gebruik van het Nederlands gestaag toenam in het stadsbestuur. Er zijn brieven aan hem bewaard, waarop hij als opdracht schreef: “In ‘t Vlaams antwoorden.” Het stedelijk taalbeleid werd bepaald door de grondwettelijke tweetaligheid: in de raad konden leden vrijelijk de twee landstalen gebruiken, alle stukken voor de raadsleden werden in de twee talen bezorgd, maar in de stadsdiensten was de taal in de regel Nederlands. Naar het hoger bestuur werden door het stadsbestuur Franstalige brieven gestuurd ‘om de stadsbelangen te dienen’: “Ik moet zeggen”, zei Van Rijswijck, “dat die belangen soms zwaarder hebben gewogen in de schaal dan de overigens voortreffelijke beginselen der vlaamsgezindheid... We zullen ons blijven bedienen van de Vlaamse taal, zoveel mogelijk, het spreekwoord indachtig: voorbeelden trekken. We zullen trachten onze taal beminnelijk te maken en sympathie voor haar te verwekken bij het publiek. Het is beter de mensen te overtuigen dan te doen buigen onder de stalen wetten, die hoegenaamd geen uitzonderingen dulden.” ⁽²⁸⁾ Toen met het Paleis de jubileumviering op 27 juli 1905 werd besproken, stuurde Van Rijswijck zijn redevoering op met de in het Frans gestelde mededeling: “De in de Antwerpse gemeenteraad meestal gebruikte taal is de Vlaamse taal; daarom is de toespraak ook in het Vlaams” ⁽²⁹⁾ en Leopold II sprak op het stadhuis in het Nederlands en nadien, op de ontvangst van de Kamer van Koophandel in de Beurs, in het Frans.

Inzake de vernederlandsing van de Gentse Universiteit zwenkte Van Rijswijck tussen 1897 en 1900 van het stelsel-MacLeod (eentalig Vlaams) naar het tweetalig stelsel en dacht later aan “de oprichting van een paar faculteiten in Antwerpen”. ⁽³⁰⁾ Maar daarom was hij nog geen politicus wiens Vlaamsgezindheid met de jaren verbleekte; hij was nooit voorstander van ‘In Vlaanderen Vlaams’ als dit betekende ‘In Vlaanderen alleen Vlaams’. Hij aanvaardde de aanwezigheid van het Frans in Vlaanderen: “naar Willems’ voorbeeld [...] verlangen we niet dat het gebruik van het Frans uit Vlaanderen zal verdwijnen”, had hij op 27 augustus 1899 in Gent nog gezegd op de onthulling van het standbeeld van Jan Frans Willems ⁽³¹⁾ en er waren anno 1900 weinig flaminganten die verder wilden gaan. Zij waren toen niet uit op taalhomogeniteit, maar op respect voor het Nederlands.

Briefkaart met burgemeester Jan Van Rijswijck en foto's van de stad Antwerpen
(© AMVC-Letterenhuis, Antwerpen)

Van Rijswijck had de naam een burgemeester te zijn, “die naar de socialistische kant hangt”.⁽³²⁾ Zowel zijn artikels in het weekblad *De Kleine Gazet* (1879 tot 1888), als zijn bestuursdaden getuigen van sympathie voor het socialisme.

In *De Kleine Gazet*, waarvan hij eerst medewerker en daarna hoofdredacteur was, kwam hij aanvankelijk onstuimig op voor het algemeen stemrecht, ervan overtuigd dat “niets de politieke opvoeding van het volk meer bevordert dan het beoefenen der politieke rechten”.⁽³³⁾ Hij verbond het algemeen stemrecht ook aan de Vlaamse zaak: “Het stemrecht van de Vlaamse jongen is het einde van het franskiljonism”⁽³⁴⁾ en “de Vlaamse zaak is een democratieke zaak”.⁽³⁵⁾ In 1883 begon zijn hoofdartikel met de opzienbarende zin: “We bekennen het graag: we gevoelen ons ietwat socialist.”⁽³⁶⁾ Hij sprak over *Het Kapitaal* als “het meesterlijk werk ... (waarin) een maatschappelijke wonde wordt blootgelegd, die heling vergt, wil de ganse samenleving niet verkankeren”.⁽³⁷⁾ “Er is onverdiende ontbering en onverdiende overvloed. Wie het hart op de juiste plaats draagt, lijdt mee met de verstorelingen der fortuin en wie een greintje plichtsbesef in zich gevoelt, ziet uit naar de middelen om het lot van de werkmans te verlichten.”⁽³⁸⁾ In een brief aan Isaac Lévy, over vermogensbelasting: “Ik ben het principe oprecht toegedaan. Dat én dienstplicht, én verzekering, én werkbeurzen én vereniging van ambachtslieden zijn toch dingen, waarvoor men ijveren mag en moet.”⁽³⁹⁾

Zijn actie voor het algemeen stemrecht, waarvoor hij sinds 1881 - hij was 28 - campagne voerde, moest hij matigen vanwege zijn liberale medestanders. Ze had nochtans groot succes en maakte hem razend populair bij de liberale volksbonden. Tussen 1877 en 1884 was hij voorzitter van de radicale Strijdersbond van de 1e wijk. In 1881 sprak hij “als provincieraadslid, die zelf geen kiesrecht heeft”⁽⁴⁰⁾ over het thema in de Geuzenbond, die in ‘grote geestdrift’ ontstak. In 1882 trad hij toe tot de Bond voor Kieshervorming. In de Strijdersbond van de 5e wijk kwamen honderden luisteren naar zijn “uitbundig toegejuicht” pleidooi voor algemeen stemrecht en de inrichters maakten zeventig nieuwe leden.⁽⁴¹⁾ Maar na de grote liberale nederlaag in juni 1884 moest hij inbinden. Liberalen hielden hem voor dat het algemeen stemrecht, alleszins in Vlaanderen, tot “de triomf, de apotheose der papenpartij”⁽⁴²⁾ zou leiden. Ze hadden cijfers in de hand. De stad Antwerpen had 10.457 cijnskiesers, de buitengemeenten 3019; het algemeen stemrecht zou aan 52.351 mannen het stemrecht geven in de stad en aan 50.506 in de rand⁽⁴³⁾ en dan konden de liberalen het wel vergeten. Dus nam hij na 1884 afstand van zijn radicale ideeën inzake kiesrecht.

In 1887 nam hij deel aan het Vooruitstrevend Congres met een viervoudig programma: “Leerplicht, krijgswet, arbeiderswetten en gelijkheid der landstalen”⁽⁴⁴⁾: het stemrecht was geen prioriteit meer. Hij was zelfs op het congres in Brussel woordvoerder van de Antwerpse formule: eerst leerplicht en vijftien jaar later algemeen stemrecht, maar dat voorstel, dat stemrecht koppelde aan ‘lezen en schrijven’, werd verworpen. Hij verdedigde de formule nog op de Vooruitstrevende Congressen van 1889 en 1890.

Nu was onderwijs, zoals voor de doctrinairers, ook voor hem de sociale remedie, “De onverzettelijke macht, voor dewelke alles zal moeten zwichten. De toorn van de onwetende is machteloos, de verontwaardiging van denkende mensen is onweerstaanbaar”⁽⁴⁵⁾ en: “Waar blijft het boek, het volksboek? Een koninkrijk voor een liberale Conscience!”⁽⁴⁶⁾ In oktober 1891 echter, in een

toespraak in Hamme, zwenkte hij terug naar het onvoorwaardelijk algemeen stemrecht.⁽⁴⁷⁾ Het was “een quaestie van zijn of niet zijn” voor het liberalisme⁽⁴⁸⁾, want “er was niets aan te doen” en “de liberale partij moet met de stroom mee”.⁽⁴⁹⁾ Zijn standpunt maakte hem erg geliefd bij de progressisten, die hem “één der onzen” noemden.⁽⁵⁰⁾

In de praktische politiek bleef Van Rijswijck vol begrip voor de socialistes. Er zijn daarvan tal van voorbeelden. In 1893 werd voor het eerst door radicalen voorgesteld een ‘antiklerikaal kartel’ te vormen met de socialistes. De kwestie verdeelde de liberalen. Vooral de Liberale Associatie moest daar niets van weten en ze wilde, om de socialistes de voet dwars te zetten, nu plots de liberale mutualiteit Help U Zelve als vierde kieskorps erkennen. Van Rijswijck daarentegen wilde de Belgische Werkliedenpartij (BWP) als kieskorps in de Liberale Federatie opnemen - in de lijn van wat *De Kleine Gazet* al in 1888 had beklemtoond: “In principie vorderen dat we tenemaal van haar (de BWP) gescheiden blijven, is een onverdraagzaam non possumus.”⁽⁵¹⁾ Van Rijswijck formuleerde twee voorstellen in de richting van een samengaan, maar ze werden achterhaald door andere. Help U Zelve werd het vierde kieskorps, waarvan Van Rijswijck zelfs erevoorzitter werd - maar hij herhaalde: “We zijn geenszins de vijanden der socialistes.”⁽⁵²⁾

Bij de vele stakingen onder zijn burgemeesterschap voorkwam hij zware botsingen tussen de ordemachten en de stakers, zoals in 1893 voor het algemeen stemrecht en de grote havenstaking van 1900. De vijf doden voor het algemeen stemrecht vielen op 18 april 1893 in Borgerhout, waar burgemeester-brouwer Moorkens de gemeentepolitie opdroeg te schieten, terwijl de stakers tevoren urenlang in de stad hadden betoogd. Het was typerend voor Van Rijswijck dat hij aan de gouverneur, aanhanger van de harde lijn, meldde dat “ik beoordelaar wens te blijven van de maatregelen, die de gebeurtenissen zouden vergen” en hij zich liet leiden door “dit voorschrift van menslievendheid die zegde: bloedvergieten is het laatst.”⁽⁵³⁾ Het maakte hem populair bij de arbeiders. De grote havenstaking van 1900 poogde hij af te wenden door de drie BWP-gemeenteraadsleden op zijn kabinet te vragen het conflict te voorkomen met het argument dat de Dokwerkersbond over te weinig fondsen beschikte om met succes de strijd aan te gaan. Toen de staking toch uitbrak bemiddelde hij, legde verzoeningsvoorstellen voor, en nadat onderkruipers werden aangevoerd, legde hij een samenscholingsverbod op. Na ruim twee weken was de staking verloren. In de stakingsdagen in de haven was hij gaan praten met de stakers - van de gebeurtenis is zelfs een bas-reliëf van Eugene Van der Linden bewaard.

Toch kwamen er mettertijd smetten op zijn progressief blazoën. Hij was om te beginnen een aanhanger van België als “koloniserend volk”⁽⁵⁴⁾ en evolueerde naar een aanhanger van het ‘grotere België’, een beweging die voor ons land een actieve rol op het wereldtoneel zag weggelegd, met een sterk leger, een krijgsmarine, een eigen koopvaardij en een beleid van wat toen ‘expatriatie’ werd genoemd - niet alleen naar Congo en Katanga, maar naar alle werelddelen.

Van Rijswijck was zodanig gegrepen door de speculatiekoorts tijdens de laatste bewindsjaren van Leopold II dat hij op 16 oktober 1899 voorzitter werd van een naamloze vennootschap, Les Placiers Guyanais, die naar goud ging baggeren in Frans-Guyana. Het werd een ramp en in 1906 was van de vennootschap geen sprake meer. Van Rijswijck had zijn speculatie uit de pers weten te houden, wat ze hem kostte is onbekend, maar ze maakte zijn laatste levensjaren tot een hel. Zijn spaargeld ging op weinig na verloren op het moment dat zijn ziekte hem voor grote uitgaven plaatste. Hij leefde van dan af met de vrees dat zijn gezin geen middelen van bestaan na zijn dood zou hebben. Rooses, die in de speculatie was ingewijd, spande zich in om voor Van Rijswijck wettelijk niet-voorzien pensioenrechten van de gemeenteraad te bekomen, die op zijn weduwe zouden worden overgedragen. Dat gebeurde met de steun van de Meetingoppositie en van minister van Binnenlandse Zaken Schollaert en toen de zaak geregeld was, kon de doodzieke Van Rijswijck op 5 juni 1906 zijn ontslag als burgemeester en raadslid naar de koning sturen.

Van Rijswijck had het katholieke geloof, waarin hij was opgevoed, verloren tijdens zijn studententijd. Hij huwde burgerlijk en liet zijn kinderen niet dopen.⁽⁵⁵⁾ Hij was ook antiklerikaal maar wilde als schepen van Onderwijs niet zover gaan om, op vraag van de radicalen, in de schoolboeken van het stadsonderwijs de termen 'godheid' en 'voorzienigheid' te schrappen.⁽⁵⁶⁾ Hij wees wel de invoering van godsdienstonderwijs af⁽⁵⁷⁾ en nog belangrijker: de liberalen weigerden de aanneming van vrije scholen, voorzien in de wet van 20 september 1884, die door de staat van ambtswege werd opgelegd. Daardoor werden de vrije scholen rechtstreeks door de staat gesubsidieerd en werden de rijkstoelagen aan het stedelijk onderwijs met eenzelfde bedrag verminderd.⁽⁵⁸⁾ Zo werden in 1895 18 vrije scholen door de staat aangenomen ten koste van de toelagen aan de stad.

Van Rijswijck was ook de eerste burgemeester die dacht aan fusie met de randgemeenten. Toen in 1891 een scherp conflict rees met de regering over het ijs breken (de Schelde was twee winters voor lange tijd gesloten voor scheepvaart) en van de stad een bijdrage werd geëist, vroeg hij zich af waarom de regering geen bijdrage vroeg aan de randgemeenten, *"want de bevaarbaarheid is toch geen plaatselijk belang"*. Hij klaagde dat de stad *"een melkkoe"* was voor de randgemeenten, van waaruit 10.000 mensen hun brood kwamen verdienen en dat de inwijkelingen (Antwerpen groeide per jaar met zo'n 2500 inwoners) zwaar wogen op de openbare weldadigheid: *"Het is een duurbetaalde eer zich de meest bevolkte stad van het land te mogen noemen."* In feite pleitte hij voor spreiding van lasten en voor fusie.⁽⁵⁹⁾ De burgemeesters Van Rijswijck en later Huysmans (in de jaren 1930) waren advocaten van de fusie. Voor Huysmans ging het erom de leegloop van de stad naar de randgemeenten op te vangen. Voor Van Rijswijck ging het om de vervulling van een verwachting, zoals men die voor 1914 vaak aantrof: de groei van Antwerpen - eens geslecht - *"tot een wereldstad"* van wel *"drie miljoen inwoners"*!⁽⁶⁰⁾ Van Rijswijck was realistischer, zijn ambitie beperkte zich tot een stad van een half miljoen inwoners.⁽⁶¹⁾

Onder Van Rijswijck werd ook een begin gemaakt met een traditie: de stadsdiensten boden tot 1914 onderdak aan Vlaamse letterkundigen, die er een vaste broodwinning vonden in een 'rustige hoek'. Dat had te maken met de Vlaamsgezinde inslag van het stadsbestuur en met de uitstraling van Antwerpen in Vlaanderen. Naast Peter Benoit, die al sinds de Meetingpartij directeur was van de Muziekschool, waren er stadsarchivaris Jos Van den Branden en stadhuisbedienden als Victor de Meyere, Leo Van Riel, Ephraïm Schmidt, Huib Melis, Jan Bruylants, Raf Verhulst, Lodewijk en Herman De Schutter, Ary Delen, Edward Poffé, Paul Van Ostaeyen, Frits Francken, Emmanuel De Bom (opvolger van stadsbibliothecaris Frans Gittens), Jan Eelen en Lode Baekelmans.⁽⁶²⁾

De Scheldeverbetering was dé politieke kwestie tijdens het burgemeesterschap van Van Rijswijck.⁽⁶³⁾ Een harmonieuze havenuitbreiding werd gehinderd door vestingen. De afbraak ervan was echter een heikel punt. De antimilitaristische Meetingpartij in 1862, onder meer opgericht uit reactie tegen de militaire plannen van de liberale regering en anno 1890 bondgenoot van de katholieke regering, had als eerste programmapunt de slechting van de vesten. Maar legertop, koning en regering wilden nieuwe vestingen, alhoewel de regering vreesde dat als ze nieuwe forten in Antwerpen bouwde er opnieuw een Meetingbeweging zou ontstaan. De Grote Doorsteek, de rechttrekking van de Schelde tussen Antwerpen en de Kruisschans, moest dat voorkomen. Het zou de balans in evenwicht brengen: Antwerpen kreeg nieuwe forten én een groot burgerlijk werk zou de stad tot eerste haven van Europa maken.

Het Grote Doorsteekplan werd gelanceerd op 20 januari 1894 door het Meetingkamerlid Louis Van den Broeck. Het werd gedragen door een sterke coalitie: de koning, de regering, de katholieke meerderheid in het parlement, de Meetingpartij in Antwerpen, een aantal hydrografen en het grootste deel van de leden van de Kamer van Koophandel. Tegen die coalitie nam Van Rijswijck, voorgelicht door stadsingenieur Gustave Royers, dadelijk de handschoen op in de gemeenteraadszitting van 2 februari 1894. Zijn kritiek gold het procédé: als Antwerpen een nieuwe vesting nodig had, moest de regering de stad niet pogen om te kopen met een mooi ogend, maar niet-bestudeerd en risicovol spektakelwerk. De Grote Doorsteek zou diepwaterkaaien bieden over ca. 14 km lengte, van de Kruisschans tot Hoboken. Het was volgens Van Rijswijck te vrezen dat de vaargeul in de flauwe bocht niet langs de rechteroever van de stroom zou liggen en dat hij bovendien niet minstens 8 meter bij laagtij zou bieden. De Grote Doorsteek veronderstelde ook dat de oude Schelde zou worden afgedamd op de Kruisschans en voor Antwerpen, maar dat zou maanden vergen en in die lange periode zou de vloedgolf zich over twee beddingen spreiden, haar kracht verliezen en dus tot aanzanding leiden. Als de Grote Doorsteek mislukte, dan kon de scheepvaart de haven niet meer bereiken en behoorde de haven tot het verleden. Tén slotte, zo vroeg hij, zelfs als de Grote Doorsteek lukt, wat is dan de winst? Dan zou de haven 8 km kaaien hebben, die ze ook zou bezitten als ze veel goedkoper en zonder risico twee of drie dokken bouwde.

Het duurde tot 1905 voor het parlement uitspraak deed in het voordeel van Van Rijswijk. De Grote Doorsteek werd naar een commissie verwezen en pas in 1912 koos de regering een ander, sinusoïdaal tracé, dat wegens de Eerste Wereldoorlog, niet meer werd uitgevoerd.

In die grote kwestie toonde Van Rijswijk zich van zijn beste kant. Hij maakte zich op korte tijd hydrografische begrippen eigen en ging de strijd aan met specialisten. Hij heeft als kamerlid amper driemaal gesproken in de Kamer,⁽⁶⁴⁾ want zijn mandaat (van einde mei 1900 tot aan zijn dood) viel grotendeels samen met zijn ziekte – maar driemaal ging het over de Grote Doorsteek. Delvaux heeft de laatste interpellatie van Van Rijswijk in de Kamer op 6 mei 1902 beschreven in zijn rouwrede: *“Hij stond naast mij – ik volgde zijn blik, zijn gebaren, ik spiedde ongerust naar de gevolgen van de inspanning, die hij tegen zichzelf leverde, want ik wist dat hij erg ziek was en erg veel pijn had – en met welke grote opluchting begroetten we het einde van zijn grote rede over de gevaren van de amputatie van de Schelde. Maar hij was uitgeput, hij hijgde en we trokken hem buiten de Kamer, geschrokken over de verwoesting, die de inspanning had aangebracht en bewogen door onheilspellende voorgevoelens.”*⁽⁶⁵⁾

De Grote Doorsteekkwesie veranderde ook zijn houding tegenover de monarchie. Gewonnen voor persoonlijke dienstplicht, had hij via zijn blad *De Kleine Gazet* de koning vaak aangepord tot een meer actieve rol in de politiek. Maar later, toen hij begreep hoe resoluut deze aanstuurde op de Grote Doorsteek en van geen wijken wilde weten, wilde hij niet meer *“loteren aan de Grondwet”*.⁽⁶⁶⁾

De veertien jaar van Van Rijswijks burgemeesterschap waren niet het begin van een nieuwe politieke traditie. Onder invloed van het leopoldisme en het brede affairisme trappelde de democratie ter plaatse.

Van Rijswijk was 53 jaar toen hij in Testelt stierf op 23 september 1906. Als hij tot pakweg de leeftijd van tachtig jaar zou hebben geleefd, zou hij dan de eenheid van de liberale partij in Antwerpen bewaard hebben? Op het einde van zijn leven, van 1902 af, viel ze in feite uiteen: tegenover de Associatie stonden de sterke volksliberalen, die een sociaal en Vlaams programma hadden en die na 1918 grotendeels naar de BWP overgingen. Op die vraag is geen antwoord mogelijk.

Wat was zijn erfenis en wat bleef ervan over?

Zijn Vlaamsgezindheid bond het taalrespect voor het Nederlands aan de politieke en sociale emancipatie van de Vlamingen. Die idee vond, opmerkelijk, in de liberale partij in Antwerpen, meer en sterker overtuigde aanhangers in de Liberale Volkspartij (LVP) dan in de gezapige Liberale Vlaamse Bond, waar het conservatisme zich mettertijd nestelde. In de LVP, de liberale arbeidersvleugel, die geen deel wilde uitmaken van het Belgisch Liberaal Werkersverbond, werd sociaal en Vlaams radicalisme de regel. Nog voor de

De Jan Van Rijswijklaan in Antwerpen. De naamgeving was een beslissing van de gemeenteraad, daags na zijn overlijden. Het duurde wel 30 jaar voor de laan die door de gedeklasseerde omwalling liep, klaar was.

Eerste Wereldoorlog gingen tal van volksliberalen naar de BWP over en na de komst van de flamingant en pacifist Camille Huysmans in 1920 werd het een ware exodus, in de hand gewerkt door de harde repressie van het liberaal stadsbestuur van de activisten, onder wie ook volksliberalen. Van Rijswijcks opvatting van de Vlaamse beweging als een emancipatiebeweging, niet alleen in taalopzicht, maar ook sociaal en politiek, kreeg na zijn dood in de liberale partij geen verlengstuk, die idee verschoof vooral naar de sociaal- en christendemocratie.

Als beleidsman heeft hij op één punt wel een erfenis nagelaten. In de strijd tegen de Grote Doorsteek ontdekte Van Rijswijk (samen met stadsingenieur Royers) de voordelen van een dokkenhaven. Door hem werd de haven voor vrijwel 100 jaar uitgebreid in de vorm van dokken – pas na 1980 werd nabij de Zandvlietsluis de Europaterminal voor containers gebouwd.

Was hij dan maar een tussentijds figuur die weinig of geen lijnen naar de toekomst uitzette? Helemaal niet, want wat in hem voor het eerst werd geopenbaard: de kracht van de democratische beginselen, die sterker waren dan fortuin of geboorte, bloeide na de

Eerste Wereldoorlog open. Zijn taal gaf luister aan het burgemeesterschap van Antwerpen. Hij sprak moeiteloos enkele wereldtalen en onthaalde vreemdelingen op het stadhuis in hun taal. Hij was een halfgod voor zijn publiek, kreeg bij elk openbaar optreden op talloze meetings een minuten durende ovatie voor, gedurende en na zijn toespraak. Dat hij Nederlands sprak, sierlijk en onbevangen en zijn moedertaal behandelde als de eerste taal van Antwerpen en dat hij daardoor van Antwerpen de grootste stad in Vlaanderen, de pionierstad van de Vlaamse beweging maakte – die in zijn ogen de globale emancipatie nastreefde van de kleine man – dat was zijn erfenis.

- (1) Over Van Rijswijck kunnen geraadpleegd worden: M. ROOSES, *Burgemeester Jan Van Rijswijck. Geschriften, Redevoeringen en Brieven, met een Levensschets*, Antwerpen, 1908, 2 d.; *Jan Van Rijswijck. Keus uit zijn Redevoeringen met een Levensschets door Max Rooses*, Antwerpen, 1924; L. WILS, lemma Antwerpen. In: *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, p. 334-335 en J. BEYERS-BELL, lemma Jan Van Rijswijck. In: *NEVB*, p. 2616-2617; J. BEYERS-BELL, Jan Van Rijswijck, Liberaal Flamingant en Burgemeester van Antwerpen. In: *Landen en Standen*, Kortrijk-Heule, 1978, p. 9-106; L. HANCKÉ, *Jan Van Rijswijck. Boegbeeld van het sociale Liberalisme*, Gent: Liberaal Archief, 1993.
- (2) Burgemeesters resp. 1862-1872 (Meetingpartij) en 1872-1892 (liberaal)
- (3) *De Voorwacht*, 25/05/1884, waarin Van Rijswijck zei: “Ik ben Vlaming en vooruitstrever.” Over Vlaamsgezinden en progressieven schreef *De Kleine Gazet*, 11/07/1880: “Twee partijen, die in Vlaanderen eigenlijk (sic) er maar één uitmaken.”
- (4) M. ROOSES, *Burgemeester Jan Van Rijswijck [...]*, p. VI.
- (5) Archief en Museum voor het Vlaamse Cultuurleven (verder afgekort tot AMVC), D 314 B, Delvaux aan Rooses, 6 januari 1896.
- (6) Over de herbenoeming van Van Rijswijck: L. HANCKÉ, *Jan Van Rijswijck [...]*, p. 82-111.
- (7) M. ROOSES, *Burgemeester Jan Van Rijswijck [...]*, p. XXVI.
- (8) AMVC, Z 194 B, Zech (stagiair-advocaat bij Van Rijswijck) aan Rooses, 20 oktober 1906: “6 mei ook laatste dag dat hij voor rechtbank pleitte”.
- (9) *La Chronique*, 18/04/1903.
- (10) *Gemeentebblad*, 26/03/1906.
- (11) M. ROOSES, *Jan Van Rijswijck. Keus uit [...]*, p. 81 en 84 (toespraak 21 juli 1901).
- (12) *Gemeentebblad*, 25/01/1897, p. 133.
- (13) *De Kleine Gazet* (verder afgekort tot DKG), 05/08/1883.
- (14) DKG, 02/12/1883.
- (15) *Vlaamsche Gazet*, 27/08/1909.
- (16) DKG, 02/12/1883.
- (17) Archief Provincie Antwerpen, Antwerpen, 1892.
- (18) DKG, 05/02/1888.
- (19) DKG, 25/05/1884.
- (20) Eerste keer op 08/07/1880 en in laatste editoriaal van 02/09/1888.
- (21) L. HANCKÉ, *Travaillisme. De Toekomst der Arbeidersbewegingen van België*, Antwerpen, 1968, p. 149.
- (22) M. ROOSES, *Jan Van Rijswijck, Keus uit [...]*, p. 70.
- (23) DKG, 22/01/1888.
- (24) AMVC, R 985 B, Rooses aan Van Rijswijck, 7 november 1892.
- (25) *Gemeentebblad*, 07/11/1892, p. 232.
- (26) AMVC, R 985 B, Rooses aan Van Rijswijck, 9 mei, 14 juni en 9 juli 1899.
- (27) C. FAES, *De Nederduitse Bond van Antwerpen*, K.U.Leuven, 1983, p. 51.
- (28) *Gemeentebblad*, 09/01 en 06/02/1896, resp. p. 36 en p. 59.
- (29) Koninklijk Paleis, Grootmaarschalk, Leopold II en Antwerpen, map 27 juli 1905.
- (30) AMVC, R 985 R. Van Rijswijck aan Fredericq, 23 maart 1901.
- (31) *Het Volksbelang*, 03/09/1899.
- (32) *Handelsblad*, 14/09/1894.
- (33) DKG, 17/06/1883.
- (34) DKG, 25/05/1884.
- (35) DKG, 05/08/1883.

- (36) DKG, 13/05/1883.
- (37) DKG, 28/03/1883.
- (38) DKG, 13/02/1887.
- (39) AMVC, R 985 B, Van Rijswijck aan I. Lévy, 3 december 1902.
- (40) DKG, 03/07/1881.
- (41) DKG, 08/04/1883.
- (42) DKG, 01/05/1887.
- (43) DKG, 01/05/1887.
- (44) *Voorwacht*, 27/03/1887.
- (45) DKG, 14/03/1886.
- (46) DKG, 29/11/1885.
- (47) *Voorwacht*, 25/10/1891.
- (48) AMVC, R 814, B, Van Rijswijck aan de Chateaux, 14 februari 1892.
- (49) *De Koophandel*, 20/11/1891.
- (50) *Voorwacht*, 15/11/1891.
- (51) DKG, 29/01/1888.
- (52) AMVC, R 704, farde.
- (53) *Gemeentebblad*, 24/04/1893, p. 361-372.
- (54) *De Koophandel*, 20/06/1896. Van Rijswijck: “Wij, liberalen, zeggen vlakaf dat we voor Congo zijn”; AMVC, R 985 B, toespraak 11 januari 1906 tot kadetten van schoolschip De Smet-de Naeyer: “Kiest de zee, dat is mijn raad. [...] Doe zoals uw landgenoten, die naar Congo gingen [...] Bewijst met één slag dat België een koloniserend volk is.”
- (55) AMVC, R 814 B, Van Rijswijck aan Rooses, s.d. (1881): “Adolfine is eergisteravond genezen van een jonge dochter [...] Ik laat natuurlijk niets weten, want dan komt de grootmoeder en wil het kleintje laten dopen.”
- (56) *Gemeentebblad*, 21/01/1889, p. 87-89; DKG, 05/08/1888.
- (57) *De Koophandel*, 28, 29/09/1890, waarin Van Rijswijck ingaat op de eis van neutraliteit en verdraagzaamheid in het officieel onderwijs.
- (58) J. BELL-BEYERS, *Jan Van Rijswijck, liberaal Flamingant en Burgemeester van Antwerpen*, p. 64-65.
- (59) *Gemeentebblad*, 23/01/1893, p. 104-122.
- (60) *Gemeentebblad*, 15/05/1905, p. 291-339 (Coremans, maar hij was niet de enige).
- (61) *Gemeentebblad*, 20/12/1897, p. 616.
- (62) L. BAEKELMANS, *Antwerpen voor 1914*, p. 3-4.
- (63) Voor een bondige samenvatting: L. HANCKÉ, *Het liberaal Bewind in Antwerpen (1862-1914). De Grote Doorsteek en zijn Betekenis*, overdruk uit

- nr. 185(1993)3, p. 57-62; en L. HANCKÉ, *De Antwerpse Burgemeesters 1831-2000*, p. 119-121.
- (64) *Kamer*, 8 augustus 1901, p. 2406; 29 april en 6 mei 1902, resp. 1302-1312 en p. 1412-1426; 8 november 1905, p. 2208-2210.
- (65) *Journal d'Anvers*, 06/10/1906.
- (66) M. ROOSES, *Jan Rijswijck. Keus [...]*, p. XVII.

Een vergeten monument voor Edward Anseele

Hans Mortelmans, Amsab-ISG

In een van de 367 kamers van het Kunstencentrum Vooruit staat al jaar en dag het ontwerp voor het Anseelemonument van Jules Van Biesbroeck. Hij creëerde het beeldhouwwerk in opdracht van het Anseelecomité, na de dood van 'Eedje' in 1938. De jury verkoos echter het ondertussen befaamde beeld van Jozef Cantré, dat in 1948 een plaats kreeg op het Frankrijplein te Gent. Van Biesbroeck, die decennialang huiskunstenaar was van SM Vooruit, was diep geschokt door deze keuze. Ook de jury zat enigszins verveeld met de affaire, want het ontwerp van Van Biesbroeck werd nooit officieel tentoongesteld. Voor de honderdvijftigste verjaardag van Eedje Anseele halen wij dit vergeten meesterwerk van onder het stof.

Reeds tijdens de rouwplechtigheid voor Edward Anseele op 21 februari 1938, sprak Camille Huysmans het voornemen uit om “die legende en de brok geschiedenis [...] voor altijd in het steen te bijtelen [sic]”.⁽¹⁾ De fondsenwerving voor het Anseelemonument begon reeds de dag na de begrafenis. Op 27 februari kon Gust Balthazar, directeur van het dagblad *Vooruit*, al de eerste ‘lijst der gestorte gelden’ publiceren.⁽²⁾ Het Comité voor het Anseelemonument, dat verantwoordelijk was voor de organisatie, financiering en merchandising van het project, bestond uit Emiel Vergeylen, Edward Anseele jr., Georges Hamers, Gust Wallaert, Louis Grau en Emile Langui. Deze laatste had als secretaris en spreekbuis van het comité de meeste invloed op het verloop van het project. Voor de keuze van het

Ontwerp van het Anseelemonument van Jules Van Biesbroeck (Foto Lieve Cosyns, met dank aan Kunstencentrum Vooruit)

Maquette van het Anselemonument van Jozef Cantré. Op de foto onder meer Gust Balthazar (2e v.r.) (foto Waro Agentschap)

beeld werd een beperkte wedstrijd uitgeschreven. Het comité nodigde zes kunstenaars uit om binnen drie maanden een ontwerp voor een beeld van Anseele als volkstribuun in te dienen op schaal 1/5, vergezeld van een tekening van het hoofd van Anseele op ware grootte, technische tekeningen en een lastenkohier. De beeldhouwers waren Jules Van Biesbroeck, Jozef Cantré, Oskar Jespers, Henri Puvrez, Adolphe Wansart en Ernst Wynants.⁽³⁾ Een negenkoppige jury zou in augustus 1938 een ontwerp selecteren. Een technisch comité ten slotte hield zich bezig met de structurele aspecten en de plaatsing van het monument.

Deze gang van zaken betekende een stijlbreuk met het verleden. In het tijdperk van Vader Anseele gingen grote opdrachten als vanzelfsprekend naar de vaste artistieke waarden van de beweging: Van Biesbroeck, Dierkens, Brunfaut ... Dit wil niet zeggen dat er nu meer transparantie kwam. Op 1 juli moesten alle inzendingen afgeleverd worden in de Gentse Academie. De ontwerpen werden niet tentoongesteld en niet besproken in de pers. Dit stilzwijgen was merkwaardig, aangezien alle leden en militanten vrijwel dagelijks werden aangemaand om hun plicht te doen en te storten voor het monument. Op 13 augustus viel de uitspraak van de jury: het ontwerp van Cantré was gekozen met eenparigheid van stemmen min één onthouding.⁽⁴⁾ Jules Van Biesbroeck vermoedde een complot. Dit is niet eens zo gek wanneer we een blik werpen op de leden van de jury.

Frits Van den Berghe: 55 jaar

Geboren te Gent in 1883, als zoon van de universiteitsbibliothecaris. Hij volgt lessen aan de Gentse Academie waar Jules Van Biesbroeck doceert. Tot zijn medestudenten behoren Oscar Coddron en Albert Servaes. Tijdens zijn Latemse jaren werkt Frits met Paul-Gustave Van Hecke aan *Nieuw Leven* en *Den Boomgaard*. Van Hecke wordt levenslang geldschiet, bemiddelaar en promotor van Van den Berghe. Tijdens de oorlog is hij in Nederland als medewerker aan *De Vlaamsche Stem*, samen met Jozef Cantré en René De Clercq. Wanneer hij in 1919 door de Gentse gemeenteraad wordt afgezet als leraar aan de Gentse Academie wegens 'medewerking aan het verbreken van de nationale eenheid', vindt hij onderdak bij het gezin Cantré in Blaricum. (Nederland). In de jaren 1920 leeft hij hoofdzakelijk van de financiële en promotionele steun van Gust Van Hecke. Na de 'kunstcrisis' van 1930 sluist Van Hecke hem binnen in de redactie van *Vooruit* waar hij als illustrator werkt tot zijn dood in 1939.

Georges (Geo) Bontinck: 35 jaar

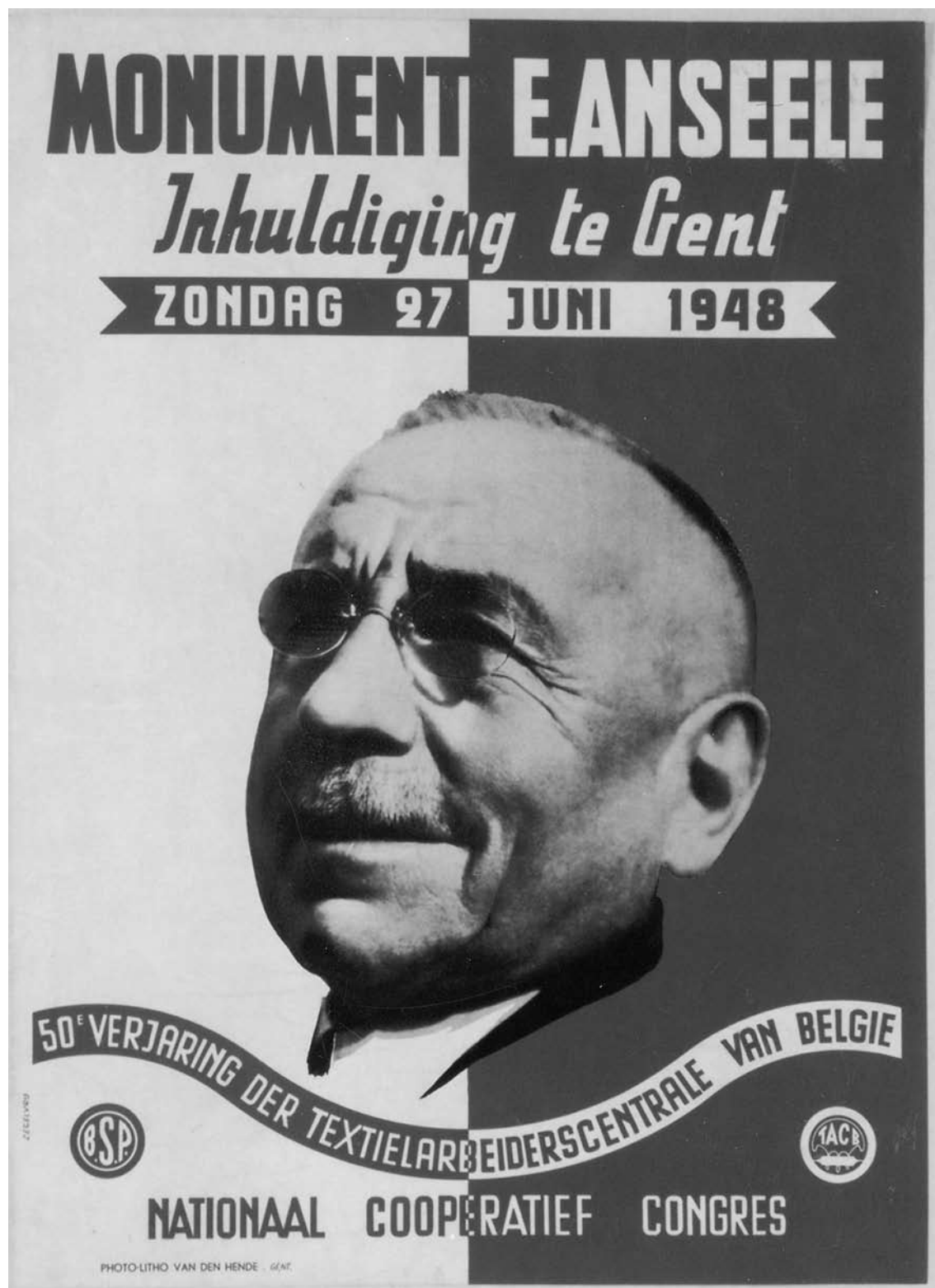
Geboren te Gent in 1903, als zoon van de secretaris van de Vereenigde Metsers (en gewezen zaakvoerder van de NV Gentsche Bouwwerken), Karel Bontinck. Hij is een klasgenoot van Emile Langui. Geo studeert architectuur aan de Gentse Academie bij Geo Hendrickx maar ondergaat in de jaren 1930 de rechtstreekse invloed van Henri Van De Velde. Als lid van de bestuurscommissies voor Monumentenzorg, Academie en Museum wordt hij in 1935 door academiedirecteur Oscar Van De Voorde benoemd tot hoofd van de afdeling Sierkunst. Na WO II wordt Bontinck zelf directeur van de academie. Zijn architectenbureau zal in die periode de skyline van Gent ingrijpend hertekenen.

Oscar Coddron: 57 jaar

Geboren te Gent in 1881. Zijn opleiding als schilder-graficus krijgt hij aan de Gentse Academie. In 1918 vestigt hij zich te Latem. In 1931 vormt hij samen met Gaston Crommen, Georges Hamers, Raymond Herreman, Frits Van den Berghe, Jozef Cantré en Richard Minne de legendarische redactie van *Koekoek*.

Paul-Gustave Van Hecke: 50 jaar

Geboren te Gent in 1887 in een socialistisch arbeidersgezin. Als jonge twintiger is hij reeds de bezieler van de avant-gardeperiodieken *Nieuw Leven*, *De Boomgaard* en het *Roode Zeil*. Met zijn Brusselse galerie en kunsttijdschrift *Sélection* (en later *Variété*) is hij, samen met André De Ridder, dé promotor van jonge, beloftevolle kunstenaars zoals Constant Permeke, Gust. De Smet, Fritz Van den Berghe en René Magritte. Ondertussen leidt hij het mondaine modehuis 'La maison de couture Norine' te Brussel, samen met zijn vrouw Honorine Deschryver. Zijn opgang in het artistieke milieu als theaterregisseur, acteur, schrijver, recensent en kunsthandelaar komt met de beurscrash van 1929 plots tot een einde. Z'n goede relaties met het socialistische milieu bezorgen hem een plaats in

de redactie van *Vóoruit*. Met Emile Langui verzorgt hij er de rubriek 'Geestesleven'. Ten tijde van het Anseeleconours is hij hoofdredacteur.

Piet Heckers: 47 jaar

Geboren te Gent in 1891. Studeert beeldhouwkunst aan de Gentse Academie en werkt een tijdje in het atelier van de familie Van Biesbroeck. Hij is leraar aan de academie en lid van de kring Kunst en Kennis samen met oud-studenten van de academie.

Emile Langui: 35 jaar

Studeert aan de universiteit van Gent. In 1931 krijgt hij van Gust Balthazar een forum in *Vóoruit* om moderne kunst te verdedigen nadat onder andere Van Laer zich laatdunkend heeft uitgelaten over Permeke. Langui blijft als kunstrecensent voor *Vóoruit* werken en effent het pad voor een nieuwe groep getalenteerde medewerkers: Gust Van Hecke, Frits Van den Berghe, Richard Minne, Raymond Herreman, enz. In 1933 publiceert hij een eerste monografie over Van den Berghe. Na de dood van Anseele benoemt Vergeylen hem tot secretaris, spreekbuis en kernfiguur van het Actiecomité voor het Anseelemonument. Na WO II maakt hij carrière op het departement voor Schone Kunsten in Brussel. Bij zijn pensionering is hij administrateur-generaal voor Kunstzaken.

Louis Piérard: 52 jaar

Geboren te Frameries in 1886. Na WO I wordt hij socialistisch Kamerlid voor het arrondissement Mons. Intussen schrijft hij literatuur- en kunstkritiek voor *Le Soir*, *Le Peuple* (vanaf 1922) en tal van buitenlandse periodieken.

Victor Bourgeois: 41 jaar

Victor Bourgeois zetelt in de plaats van Henri Van De Velde.

Geboren te Charleroi in 1897. In 1919 verzet hij zich tegen het academisme binnen zijn architectuuropleiding. Samen met zijn broer Pierre sticht hij de avant-gardeperiodieken *Au Volant*, *Le Geste* en *7arts*. Met zijn ontwerp van de modernistische tuinwijk 'Cité Moderne' in Sint-Agatha-Berchem (1922-1925) verwerft hij internationale faam. Hij speelt een belangrijke rol in de Congrès Internationaux d'Architecture Moderne (CIAM) en organiseert het derde CIAM-congres in Brussel over de rationele verkaveling. Tussen 1925 en 1930 bouwt hij ook de woonsten van Oscar Jespers, Herman Teirlinck en Karel Maes. Zijn laatste belangrijke project is 'La Tour Eternit' op de expo van 1958.

Affiche uitgegeven in 1948 door de Textielarbeiderscentrale van België (TACB) en de Belgische Socialistische Partij (BSP) voor de inhuldiging van het standbeeld van Edward Anseele

August Vermeyleen: 66 jaar, voorzitter van de jury

Geboren te Brussel in 1872. Tijdens zijn studies geschiedenis aan de Université Libre de Bruxelles (ULB) sticht hij de toonaangevende Vlaamse tijdschriften *Jong Vlaanderen* en *Van nu en straks* (met Emmanuel de Bom en Henri Van De Velde). Hij doceert kunstgeschiedenis en Nederlandse letterkunde aan de ULB alvorens te doceren aan en rector te worden van de vervlaamste Gentse universiteit (1930). Tussen 1921 en 1945 zetelt hij als socialistisch senator.

Vader Anseele was niet meer en de tijden waren veranderd. In 1923 besliste hij nog op eigen initiatief: *“Het is niet mogelijk dat in Gent aan Van Beveren een monument wordt opgericht, zonder dat wij aan Jules Van Biesbroeck vragen, wat hij daarover denkt en of wij voor dit werk op hem mogen rekenen.”*⁽⁵⁾ Vijftien jaar na datum was een nieuwe generatie intellectuelen opgestaan met niet alleen een andere smaak maar ook met andere netwerken. Op 14 augustus maakte het comité de keuze voor Cantrés ontwerp bekend in *Vóoruit*. Een bijkomende onkostenvergoeding van 15.000 frank werd verdeeld onder Van Biesbroeck, Jespers en Wynants, bij wijze van troostprijs.⁽⁶⁾ In *Vóoruit* verklaarde Langui de heimelijke jurering met de woorden: *“Het beeld mag niet beantwoorden aan den smaak der massa, die helaas nog heel wat opleiding noodig heeft! Maar het moet beantwoorden aan het gevoel van de massa [...]”*⁽⁷⁾

Langui wist dat de publieke opinie gewonnen was voor het populaire realisme van Van Biesbroeck. De jury representeerde daarentegen de kleine maar actieve groep progressisten in kunst- en partijmilieus. De wedstrijd, gaf Langui jaren later toe, was een veldslag tussen Cantré en Van Biesbroeck, tussen ambacht en vernieuwing.⁽⁸⁾

Hoezeer Van Biesbroeck getroffen was door deze vernedering vernemen we uit de *Vóoruit* van 2 september 1938:

“Men verzekert ons dat Jules Van Biesbroeck ergens in een winkeluistalling in onze stad de niet bekroonde maquette exposeert, waarmede hij deelnam aan den beperkten wedstrijd voor het Anseele-monument. Men voegt eraan toe dat de manier waarop de zaak voorgesteld wordt niet anders kan uitgelegd worden dan als een spijtige maar ondubbelzinnige uiting van wrevel tegenover de uitspraak van de jury.”⁽⁹⁾

Van Biesbroeck haalde hiermee een dubbele slag thuis: zijn ontwerp was in het openbaar getoond en het Anseelecomité voelde zich verplicht tekst en uitleg te geven. Maar Langui doopte zijn pen diep in vitriool: *“...[wij] willen niet gelooven dat [Van Biesbroeck], na de ongunstige uitspraak van de jury zulk marktkramerig beroep zou doen op de “vox populi” [...]. Wij zijn goed geplaatst om te weten dat de jury besloot tot het niet exposeren van deze maquette [...] om Van Biesbroeck in den grond een dienst te bewijzen.”*⁽¹⁰⁾

Langui hekelde ook de *“donkeren blik”, “verbeten mond”* en de *“negatieve geest waarin het werk opgevat werd”*. *“Heeft het ontwerp van Van Biesbroeck dan helemaal geen kwaliteiten?”*, vroeg Langui zich ten slotte af. Hij besloot dat de compositie minder slecht was dan het Van Beverenmonument.⁽¹¹⁾

Bijna zeventig jaar na datum kunnen we het plaasteren schaalmodel van het Anseelemonument van Van Biesbroeck bekijken. Het krijgt een ereplaats op de tentoonstelling *Eedje Anseele (1856-1938). Op- en neergang van een Gentse mythe* en het staat daar helemaal op zijn plaats.

Volgens Langui moest een Anseelemonument *“macht, optimisme en zelfvertrouwen”* uitstralen. Want *“opbouwers en animateurs zijn nooit pessimisten!”*⁽¹²⁾ Niets daarvan vinden we terug in Van Biesbroecks maquette. Anseele is afgebeeld als een arbeiderszoon wiens zakenpak nooit echt lekker zat. Hij lijkt terug te kijken op zijn leven en zijn scheppingen met een dubbel gevoel. Machteloze razernij of vastberadenheid? Ontgoocheld of fier? Zijn laatste jaren waren zeker niet zijn meest opgewekte. In de ogen van de oude Anseele lees je de melancholie van de macht. De val van de Belgische Bank van den Arbeid had een diepe morele crisis teweeggebracht binnen de socialistische beweging. De BWP lag zozeer onder vuur dat een interne commissie orde op zaken moest stellen. Het uitzuiveren van de eigen rangen was een proces dat Anseele erg moeilijk kon verteren. ‘Le cas Anseele’ draaide uit op een bescheiden vadermoord. Misschien had Van Biesbroeck met zijn ontwerp de vinger op die wonde gelegd. Met deze hommage aan zijn oude beschermheer en vriend sloot Van Biesbroeck zijn carrière in de coöperatie Vooruit af. Het Anseeletijdperk was definitief voorbij, in de plaats kwam de mythe: *“Een ijzeren mensch! Het volmaakte type van den doelbewuste optimist! Het levend beeld van de daad en het vertrouwen in de daad!”*⁽¹³⁾

(1) *Vóoruit*, 20/02/1938.

(2) *Vóoruit*, 27/02/1938.

(3) Algemene voorwaarden van den beperkten wedstrijd, BWP-BSP-archief Gent-Eeklo.

(4) *Vóoruit*, 14/08/1938.

(5) Brief van E. Anseele sr. aan Jules Van Biesbroeck, 03/09/1923, BWP-BSP-archief Gent-Eeklo.

(6) Juryverslag, 13/08/1938, BWP-BSP-archief Gent-Eeklo. Zie ook: *Vóoruit*, 14/08/1938.

(7) *Vóoruit*, 19/08/1938.

(8) *Vóoruit*, 23/01/1969.

(9) *Vóoruit*, 02/09/1938.

(10) *Vóoruit*, 02/09/1938.

(11) De verwijzing naar het Van Beverenmonument is interessant. Van Biesbroeck kreeg deze opdracht in het najaar van 1923, toen hij al in Bordighera (Italië) verbleef. Hij maakte het ontwerp steeds monumentaler en duurder. Ten slotte was het monument te groot voor de voorziene plaats (Edward Anseeleplein) en moest een nieuwe locatie gezocht worden (Citadelpark). In zijn brieven fulmineerde Van Biesbroeck aanhoudend over het gebrek aan respect voor zijn

kunstenaarschap. Ondertussen was het project buitensporig duur geworden (213.000 F i.p.v. de voorziene 150.000 F) en bleef SM Vooruit achter met een forse financiële kater. De opbrengst van de inschrijvingslijst bedroeg slechts 62.881,40 F. Het is vrijwel zeker dat het Anseelecomité eenzelfde scenario ten zeerste wou vermijden.

(12) *Vóoruit*, 02/09/1938.

(13) *Vóoruit*, 02/09/1938.

Voor en na de restauratie

Restauratie van het vaandel van het Syndicat des Carriers, Soignies, 1898

Annie Geysens, Amsab-ISG

Inleiding

Elke restauratie moet altijd reversibel zijn en de authenticiteit van het object moet bewaard blijven. Elk object van textiel, in casu een vaandel, heeft zijn eigen problematiek, daarom wordt er eerst een behandelingsrapport opgesteld met daarin de algemene gegevens: herkomst, afmetingen, materialen ... Er wordt gekeken naar de conditie ervan: of het beschadigd is en waar, of er stukken ontbreken zoals franjes, parels, lacunes in het textiel, scheuren ... Er worden ook foto's genomen. In het rapport staat ook hoe de schade zal behandeld worden en welk materiaal ervoor gebruikt wordt. Op grond van dergelijk behandelingsrapport geeft de opdrachtgever toestemming voor de restauratie.

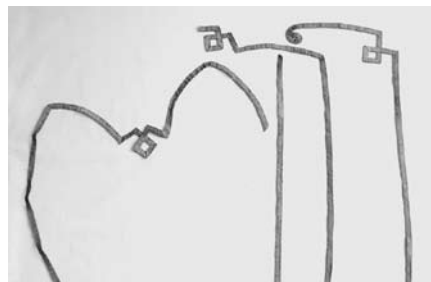
Beschrijving

Bordeauxrood vaandel met centraal een steenkapper die een ruwe steenblok met een hamer en een steenbeitel bewerkt, met daarboven de naam van de organisatie en eronder de plaatsnaam en het jaartal. Rond het centrale motief loopt een goudkleurig passement; rondom rond ook een goudkleurig passement en franjes in metaaldraad.

Afmetingen: hoogte: 132 cm / breedte: 140 cm / franje: 10 cm

Materiaal: fluweel, passement, franjes.

Algemene toestand: Het vaandel is erg stoffig, op enkele plaatsen is de pool van het fluweel afgesleten of is het fluweel zelf gescheurd. Het geschulpt borduurwerk is hier en daar los. Het goudkleurig passement is geoxideerd en hangt op verschillende plaatsen los. Van de centrale figuur is het borduurwerk aan het verdwijnen en hangt los van het vaandel; het werd er vroeger op een ondeskundige manier terug aangehaaid. Het fluweel errond is gescheurd. Er is een nylon voering zichtbaar, die onderaan in de hoeken en bovenaan aan de lussen machinaal aan het vaandel is gestikt, wat bijkomende schade oplevert. Onder deze voering zit de originele voering die erg versleten is.

Voorstel behandeling

Droog reinigen.

Het vaandel demonteren: voering, franjes en passement verwijderen, centraal figuur afnemen en apart conserveren. Vaandel met zijdedraad fixeren op linnen. Het geschulpte borduurwerk opnieuw vastnaaien, het centrale motief, het goudkleurig passement terug op het vaandel naaien. Franjes aannaaien. Nieuwe linnen voering aanbrengen.

Monteren. Op polycarbonaat plaat, voorzien van wattine en gewassen grijs linnen.

Detailfoto's van de restauratie

Er worden foto's gemaakt van de voor- en achterzijde van het vaandel om het later terug in zijn originele staat in elkaar te zetten.

1. Het vaandel wordt gestofzuigd met gecontroleerd zuigsysteem om zo min mogelijk schade toe te brengen aan het fluweel.

2. De synthetische voering wordt verwijderd; de originele voering eronder is zwaar beschadigd en niet meer opnieuw te gebruiken.

3. De franjes en het passement aan de zijkan-ten worden weggenomen.

4. De centrale figuur en het passement in het midden worden losgemaakt om het linnen achteraan te kunnen verwijderen. Het reliëf-borduurwerk - plaatsnaam en jaartal - wordt ook losgemaakt.

5. Het linnen tussensteunweefsel wordt zoveel mogelijk weggenomen. Het vaandel wordt nog eens aan voor- en achterzijde gestofzuigd. De achterzijde, het reliëfborduurwerk en de

passementen worden lichtjes ontsmet met ethanol en direct gedroogd met de föhn om kringen te voorkomen.

De losse draden van de figuur worden met koude stoom en glazen plaatjes gladgelegd en daarna met tweedraads zijde geverfd in de originele kleur en gefixeerd.

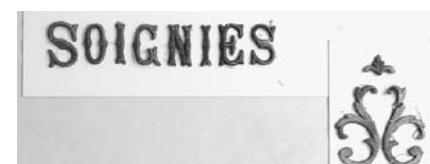
De centrale figuur heeft geen aparte dra-ger, het linnen eronder is nog stevig genoeg. Er wordt linnen geverfd analoog naar de originele kleur. Dit linnen wordt gebruikt als drager om het fluweel meer steun te ge-ven. De scheuren worden genaaid met een spansteek van tweedraads zijde en geverfd in de originele kleur.

De centrale figuur wordt met zijdedraad op het vaandel gefixeerd. Ter afwerking ervan wordt er een zwarte wollen draad rond gelegd die met fijnere wol van dezelfde kleur met een schuine steek, richting torsie vastgenaaid wordt.

6. Het passement en het reliëfborduurwerk worden met zijdedraad opgenaaid, evenals de passamenten aan de zijkan-ten; daarna worden de franjes opnieuw aangenaaid. De nieuwe voering wordt geverfd in de kleur van het fluweel. Ze wordt gewassen, gestreken en aangenaaid.

De franjes worden één voor één op het grijze linnen gefixeerd vermits men het vaandel wil ophangen. Een pc-plaat wordt bespannen met wattine (fiberfill) en grijs gewassen linnen. Het linnen met vaandel wordt opgespannen op de plaat.

(Foto's Lieve Cosyns)

Gilbert Temmerman (l.) bij de tombola van het Instituut Emile Vandervelde aan de Gentse Vrijdagmarkt, 1961

B R O N N E N

Het archief van de BSP/SP-federatie Gent-Eeklo

Jan De Smedt, Amsab-ISG

Het belang van federaties in de socialistische partij is eind 20e, begin 21e eeuw sterk afgenomen, maar gedurende lange tijd was de federatie het belangrijkste orgaan dat tussen de afdelingen en de nationale top van de partij stond. De invoering van provinciale kieskringen in de aanloop naar de federale verkiezingen van 2003 versterkte nog het afnemend belang van de klassieke federatie.

Federaties vallen geografisch meestal samen met een kiesarrondissement. Hun belang wordt afgemeten aan het ledenaantal en natuurlijk de verkiezingsresultaten op hun grondgebied. De federatie Gent-Eeklo was en is een zwaargewicht in Vlaanderen, wat niet verwonderlijk is aangezien Gent zowat de bakermat was van het Vlaamse socialisme.

Het archief van de federatie Gent-Eeklo uit de BWP-periode (dus tot WO II) was al raadpleegbaar via een stortingslijst. Nu is ook het archief voor de periode van de BSP/SP raadpleegbaar.⁽¹⁾

Aan het hoofd van een federatie staat een voorzitter maar veruit de belangrijkste

persoon is de federaal secretaris, hij is de spilfiguur die het reilen en zeilen van de federatie bepaalt.

Het hier voorgestelde archief werd gevormd onder drie secretarissen: Emiel Vergeylen, Gilbert Temmerman en Danny Van De Wynckel.

Vergeylen (1888-1974), oorspronkelijk een huisschilder, was federaal secretaris van 1922 tot 1954, hij was ook gemeenteraadslid te St.-Amandsberg (1921-1963) en zetelde van 1936 tot 1958 in de Senaat. Door zijn band met de socialistische partij en zijn weerstandsactiviteiten kreeg hij gedurende de Tweede Wereldoorlog meermaals het bezoek van de 'Sicherheitspolizei' en de 'Feldgendarmarie'. In 1942 werd hij zelfs gedurende drie maanden als gijzelaar in de Nieuwe Wandeling opgesloten. Na de oorlog pikte hij de draad als federaal secretaris weer op en loodste hij de federatie door de Koningskwesitie. In 1954 trad hij af als federaal secretaris, hij werd opgevolgd door de jonge Gilbert Temmerman.

Temmerman (°1928), wiens stempel dit archief onmiskenbaar draagt, kwam uit een socialistisch arbeidersgezin uit Ledeberg. In 1946 werd hij proeflezer bij het dagblad *Vooruit* en in 1951 werd hij aangezocht om Armand Verspeeten als propagandist op te volgen in het federaal partijsecretariaat. Drie jaar later werd hij federaal secretaris. Vanaf 1959 zetelde hij in de Gentse gemeenteraad en tussen 1970 en 1982 werd hij schepen, met onder meer de stadsbedrijven en EGW⁽²⁾ onder zijn bevoegdheid. In 1971 werd hij volksvertegenwoordiger en in 1988 nam hij voor zes jaar het Gentse burgemeesterschap waar. In 1975 verving hij Edward Anseele jr. als voorzitter, eerst

ad interim en vanaf 1976 definitief. Danny Van De Wynckel, al een tijd werkzaam onder Temmerman, werd eerst adjunct-secretaris en vervolgens secretaris.

Temmerman, die zich ontpopte als een ware documentalist, hield het archief van zijn voorgangers zorgvuldig bij en creëerde voor zijn eigen werkperiode een uitzonderlijk rijk en gevarieerd archief. Van De Wynckel nam als secretaris Temmermans werkwijze over en ook als voorzitter bleef Temmerman nauwlettend de federatie volgen.

Zoals eerder vermeld was een federatie de drijvende kracht achter de regionale politieke bedrijvigheid, hetgeen inhield dat een federaal secretaris een druk bezet man was die over een ongelooflijk organisatie-talent en een enorme werkkraft moest beschikken. De federatie kreeg instructies van de nationale top en gaf die door aan de afdelingen. Er moesten federale congressen gehouden worden, de afvaardiging voor de nationale congressen moest aangesteld, het federaal bestuur regelmatig hernieuwd. De verkiezingen moesten voorbereid worden en de kandidaten gecontroleerd op lidmaatschap van de partij en aanverwante organisaties. Ledenwerving, organisatie van feestelijkheden, tombola's, ... : de federatie nam het op zich. Maakten de leden van een afdeling onderling ruzie of stelden zich ergens problemen, dan kwam de secretaris tussen. Daarnaast regelde de federaal secretaris ook de lokale activiteiten van de Nationale Federatie van Socialistische Gepensioneerden (NFSG)⁽³⁾ en de Centrale voor Arbeidersopvoeding (CAO, in 1968 Centrale voor Socialistisch Cultuurbeleid

(CSC)). Beide organisaties waren op nationaal vlak zelfstandige vzw's maar vormden op lokaal vlak meestal een onderdeel van de federatiewerking en werden ingezet bij propaganda, ledenwerving e.d.

Behalve een weergave van de werking van een grote politieke federatie is dit archief ook een wandeling doorheen de naoorlogse Belgische geschiedenis. Van alle grote gebeurtenissen werden dossiers aangelegd en/of vindt men brieven, verslagen enz. terug. Vergeylen had de oorlog nog maar nauwelijks verteerd of de Koningskwestie diende zich aan. Temmerman was net secretaris en de Schoolstrijd barstte los. De tijdgeest valt goed af te leiden uit de brieven die hij rondzond om de gemoederen daaromtrent te bedaren. Er zaten tussen de militanten ook heel wat weerstanders die voor geen kleintje vervaard waren. In een rondschriven van 25 maart 1955 aan de secretarissen van de socialistische propagandaclubs⁽⁴⁾ van Groot Gent betreffende aanvallen op socialistische lokalen had hij een verdedigingsstrategie uitgewerkt. Zekerheidshalve stond er het volgend postscriptum bij: *"HET GEBRUIK VAN WAPENS (matrassen - loden buizen e.d.) moeten stelligst worden afgeraden."* Enige jaren later diende de strijd tegen de Eenheidswet zich aan...

Het archief bevat natuurlijk alle ingrediënten van de klassieke partijwerking maar veelal is de schaal beduidend groter. Zowat elk afdelingsarchief, hoe klein ook, bevat dossiers over 1 meioptochten, maar de 1 meidossiers zijn net zoals de optochten zelf ronduit indrukwekkend en getuigen van een strakke organisatie. De bijbehorende

Betoging van de Gentse partijafdeling in Charleroi naar aanleiding van de opening van het Gailly-instituut, 1962

meiavondfeesten die meestal plaats hadden in cinema Vooruit of het Sportpaleis waren gigantisch en werden vaak opgeluisterd door het BRT-orkest⁽⁵⁾ naast de eigen koren en muziekgroepen.

Bij de verkiezingsdossiers, die een nagenoeg volledig overzicht bieden van de voorbereiding, de verkiezing zelf en de eventuele naweeën, vallen vooral de meestal goed bijgehouden poll-dossiers op. Zowel voor de wetgevende, de provincie- en gemeenteraadsverkiezingen werd een interne verkiezing georganiseerd om de kandidaten en hun plaats op de lijst te bepalen. Dit pollstelsel, dat duidelijk een poging tot interne partijdemocratie was, is merkwaardig

genoeg nauwelijks bestudeerd.

Het NFSG/VFSG-gedeelte bevat veel dossiers betreffende aanvragen om be-toelaging van diverse overheden en biedt aldus een uitgebreid overzicht van de socioculturele activiteiten die over de hele federatie gespreid plaats hadden. Ook de jaarlijkse reizen voor de gepensioneerden zijn uitvoerig gedocumenteerd. Meestal ging het naar zee (Klemskerke), maar in sommige jaren sloot de reis aan bij een grote activiteit van de partij. In 1962 trok men naar Charleroi voor de opening van het Gailly-instituut en de daaropvolgende betoging. In 1964 trok men naar Zelzate voor de huldiging van Jozef Chalmet.

C.A.O.-Ciné-Club

ZONDAG 25 OCTOBER 1953 TE 10 UUR 'S MORGENS IN DE ZAAL VAN

CINEMA VOORUIT

Eerste abonnementsvertoning 1953-1954

Alleen voor leden

Men schrijft nog in aan de ingang

Bij de CAO/CSC-dossiers vallen meteen de Ciné-Club en initiatieven als de Music Club op. De doorsneeactiviteiten van de CAO/CSC bestonden overwegend uit voordrachten, diavoorstellingen en vormingswerk. Midden de jaren 1950 bracht Temmerman, na een geslaagd concert met Vicky Down in het Sportpaleis, vernieuwing door de Music Club op te richten en jazzconcerten te organiseren. Hij had ook de hand in de oprichting van een nieuw koor, The Golden River Singers, dat iets meer aansloot bij de nieuwe tijden en in plaats van het klassieke repertoire van 'rode liederen', musical, gospel enz. bracht.

De Music Club was een voltreffer maar ging merkwaardig genoeg ten onder aan zijn eigen succes. In 1958 wist Temmerman The Platters, Lionel Hampton en Bill Haley naar Gent te lokken en in 1959 sloeg hij iedereen met verstomming door Louis Armstrong in de Wintervelodroom in Gent te laten optreden. Het was een overweldigend succes, er was plaats tekort en de ordediensten hadden problemen om alles in goede banen te leiden. Een dergelijk optreden kon niet meer overtroffen worden en luidde het einde in van de Music Club.

De CAO Ciné-Club kenmerkte zich door een zeer hoogstaande filmselectie en gedurende het grootste deel van de jaren 1960 was er de reizende Ciné-Club die filmvoorstellingen over het hele federatiegebied gaf.

Voor de kinderen was er de CAO Rakkersclub.⁽⁶⁾ Ook hier was de filmselectie

van uitzonderlijk niveau en kregen de kinderen films van over de hele wereld te zien. Vaak ging een en ander gepaard met ludieke acties waarbij men kennis kon maken met andere facetten van de partijwerking.

Het archief bestaat uit 297 archiefdozen (30,69 lopende meter) en bevat 1857 stukken op niveau van een stortingslijst. Een grote hoeveelheid affiches en foto's (verkiezingen, 1 mei, de grote EVI-tombola's, CAO/CSC-activiteiten, ...) werd overgedragen aan het departement Beeld & Geluid. Vele dossiers bevatten een knipselmap met artikels en/of advertenties uit de bladen *Vooruit* en *Voor Allen*. De meeste knipsels werden verwijderd aangezien Amsab-ISG over de volledige collectie van deze bladen beschikt. Het is aan te bevelen ook het eerder verwerkte archief 32 te raadplegen. Dit behandelt de BWP-periode maar bevat ook naoorlogse stukken. Het archief is toegankelijk mits toestemming van de dienstdoende archivaris.

- (1) De SP-periode wordt niet volledig bestreken: de recentste archiefstukken zijn uit 1989.
- (2) Elektriciteit, Gas en Water; destijds een nutsbedrijf in handen van de stedelijke overheid.
- (3) In 1977 wordt de NFSG opgesplitst in een Vlaamse en een Waalse federatie en wordt het dus VFSG.
- (4) Propagandaclub is hetzelfde als wijkclub, afdelingen buiten Groot Gent werden als buitenafdelingen bestempeld. De term propagandaclub wordt vooral in de jaren 1950-1960 gebruikt, nadien raakt hij in onbruik.
- (5) Tussen 1960 en 1970 was Temmerman beheerder van de BRT en zelfs enige tijd ondervoorzitter van de raad van beheer ervan.
- (6) Niet te verwarren met de Rakkersclub van de Brugse Poort. Het archief van deze werking werd beschreven in Brood & Rozen, 2006/2.

Affiche van de CAO Ciné-Club, 1953

Het archief van Georges Hebbelinck

Rik De Coninck, Amsab-ISG

Georges Hebbelinck (1916-1964) werd in Gent geboren als enig kind van welgestelde, liberaalgezinde ouders.⁽¹⁾ Zijn vader was katoenmakelaar. Georges studeerde aan de economische afdeling van het Atheneum en aan de Hoge School voor Handels- en Economische Wetenschappen, was even student aan de universiteit en werkte een tijd in het familiebedrijf. Op 21-jarige leeftijd volgde hij een opleiding aan het Instituut voor Journalisten te Brussel. Hij werkte een tijdje bij United Press tot hij gemobiliseerd werd in 1939.

Het is onduidelijk wanneer hij lid werd van de communistische partij (KPB), maar medio de jaren 1930 was hij lid van de Socialistische Jonge Wacht, een fusie van socialistische en communistische jeugdorganisaties. Tijdens de Spaanse burgeroorlog wou hij naar Spanje vertrekken, maar om een of andere reden zag hij af van dit plan. Hij werd lid van de antifascistische beweging Nieuwe Jeugd, een organisatie

met een communistische kern die de jongeren via vrijetijdsactiviteiten wou afschermen van de fascistische organisaties. Daar leerde hij zijn toekomstige vrouw Emilienne Kesteloot kennen; ze huwden in mei 1941.

Na de mobilisatie, de verovering van België en een korte periode van krijgsgevangenschap was hij in november 1940 medeoprichter van de Revolutionaire Volksjeugd. In juni 1941 dook hij onder in Brussel en werd hij oprichter en verspreider van verschillende sluikbladen. Van sommige bladen was hij de nationaal verantwoordelijke, *"d.w.z. ik moest zorgen dat ze verschenen en langs een illegale keten de gewesten bereikten"*.⁽²⁾

In februari 1942 werd hij lid van de Patriottische Militie. Hij werkte samen met andere verzetsleiders zoals Bob Dubois, Jean Blume, ...

In augustus 1942 werd een eerste dochter geboren. Op 5 april 1943 werd hij aangehouden door de Gestapo. Hij kwam in het beruchte kamp van Breendonk terecht waar hij *"dertien lange maanden"* zwaar mishandeld werd. *"Daar heeft men hem lichamelijk zo erg toegetakeld dat de gevolgen ervan blijvend zijn geweest."*⁽³⁾ Toen hij verzorgd werd in een lazaret in Brussel maakte het verzet plannen om hem te bevrijden, maar deze actie ging niet door. Hij slaagde er toch in om enkele brieven te schrijven naar zijn vrouw en dochtertje.

In mei 1944 werd hij samen met Jacques Grippa en andere communisten op transport gesteld naar het concentratiekamp van Buchenwald. Het kamp werd bestuurd door de SS, maar de inwendige ordening werd overgelaten aan een kern van com-

Georges Hebbelinck, begin jaren 1960

munistische gevangenen die na een jarenlange strijd de leiding hadden overgenomen van de gevangenen van gemeen recht. Daar kwam hij terecht in de leiding van het communistische verzet in het kamp, hij kreeg een plaats in de administratie, met name in de 'Arbeitsstatistik'. Dat gaf hem de mogelijkheid om gevangenen die er erg aan toe waren te ontlasten van zwaar werk, om veroordeelden een andere identiteit te geven... Twaalf maanden na zijn internering werd het kamp op 3 mei 1945 bevrijd. Hebbelinck kwam de schade aangericht door de foltering en de ontberingen nooit te boven.

Na zijn terugkeer in België werd hij leider van de Kommunistische Jeugd. In maart 1946 was hij hoofdredacteur van het communistische dagblad *De Rode Vaan* en secretaris van de KPB tot hij in november 1946 de partij verliet "omwille van een twist onder enkele leden". Ondertussen was hij ook adjunct-kabinetschef geweest van minister van Openbare Werken Jean Borremans. In datzelfde jaar werd nog een dochter geboren. Na de breuk met de communistische beweging had het jonge gezin met materiële problemen te kampen; Hebbelinck werd dan koffieverkoper, hoewel de dokters hem veel rust hadden voorgeschreven. Hij was ook actief in het vrijzinnige Van Crombrughe's Genootschap waar hij de jeugdgroep animeerde.

Wegens zware hoofdpijn en een inzinking moest hij van alle intellectuele arbeid afzien. In zijn boek *Een trein reed door het dal* beschrijft hij de aanhoudende hoofdpijn als volgt: "De hoofdpijn is een stuk van mijn lijf. Ze heeft twee kleine handjes die onder mijn

schedelpan wonen. Soms wringen ze mijn hersens uit zodat mijn ogen uit mijn kassen dreigen te springen en ik vuur en vlam schijt. Soms warmen ze zich aan een klein kampvuur zodat mijn beenderen kraken en rook uit mijn oren opstijgt als een SOS, of een signaal om het oorlogspad te bewandelen en de strijdbijl op te graven. De strijdbijl en een plof op mijn kop, naast de hamerslagen en de tang die mijn tong wil uitrukken. Dat is een koppijn die als een groeiende macht in mij leeft, ijvert en triomfen oogst."

Hij kreeg de raad om in de openlucht handenarbeid te verrichten. Hij vond werk bij de onderhoudsdienst van het vliegveld van Sint-Denijs-Westrem, maar hield het niet langer dan een paar jaar vol, de drang naar intellectueel werk was te groot. Ook het werk als katoenmakelaar bij zijn vader was niet bevredigend; toen zijn vader in 1951 stierf, stopte hij ermee. Hij had ondertussen zijn zelfvertrouwen in verband met zijn intellectuele capaciteiten verloren en solliciteerde naar een betrekking als bediende bij het ziekenfonds. Tegen zijn verwachting in kreeg hij de job, maar hij kon niet aarden in deze administratieve functie. Ondertussen schreef hij artikels voor het socialistische weekblad *Voor Allen* onder het pseudoniem Saks. In 1953 werd hij redacteur van de krant *Vooruit*. Een jaar later werd hij door de minister van Verkeerswezen Edward Anseele jr. aangezocht om persattaché te worden op diens kabinet. Hij combineerde dit werk met zijn journalistenwerk tot het einde van de legislatuur in 1958.

Publicaties

Pas omstreeks deze tijd begon Hebbelinck literaire werken te schrijven en te publiceren. Zijn eerste boek verscheen in 1957, het kinderverhaal *Kroesbol uit het*

Georges Hebbelinck (1e rij, 4e v.l.) en Bert Van Hoorick (1e rij, 5e v.l.)
in het concentratiekamp van Buchenwald, 1945

Zoniënvoud. In de volgende jaren schreef hij nog boeken die allemaal in het teken staan van zijn socialistisch ideaal en verband houden met zijn pijnlijke ervaringen en moeilijke beslissingen. Elk boek schetst een situatie die Hebbelinck door ervaring of belangstelling kent: het geweld (in het reeds vermelde kinderverhaal), de oorlog (*Het meisje in de kelder*), de staking met de Spaanse burgeroorlog op de achtergrond (*De rozen van Kazanlik*), de huichelachtige perswereld en maatschappij (*De journalist*), het transport naar het concentratiekamp (*De trein reed door het dal*); deze laatste publicatie kwam er in 1962. Hij schrijft in een directe, soms brutale stijl, in zinnen met zelden meer dan een tiental woorden. Het koortsachtige van de inhoud en de gejaagdheid van de schrijfstijl laten de lezer nauwelijks op adem komen.

Voor *De journalist* kreeg Hebbelinck de Arkiprijs van het Vrije Woord vanwege het *Nieuw Vlaams Tijdschrift*. In zijn dankwoord zei hij: "Schrijven is voor mij de voortzetting met andere middelen van een dagelijkse, harde strijd. Een strijd tegen onrecht, taboes en totems, onmenselijkheid, fanatisme en gecommercialiseerde dwaasheid..."⁽⁴⁾ Nog in 1962 vertaalde Hebbelinck het boek *Images d'une grève* van Fernand Demany, het verscheen onder de titel *Beelden van een staking*. In 1964, een tijdje voor hij stierf, had hij *De kleine Jo* aan de Arbeiderspers gepresenteerd; het werd nooit gepubliceerd. Hij werkte ook nog aan andere projecten, onder meer aan een boek over de katharen (*De zuiveren*).

Na zijn verblijf op het kabinet van Anseele jr. was Hebbelinck teruggekeerd naar de redactie van *Vooruit*. Toen Gaston

Crommen als hoofdreacteur op rust ging op 1 juli 1961, volgde hij hem op. Als hoofdredacteur was hij lid van het Bureau van de Belgische Socialistische Partij (BSP) en nam hij deel aan de wekelijkse vergaderingen van de partijleiding. In zijn hoofdartikels was hij “*angstvallig bekommerd om in de tegenstander de mens niet te kwetsen*”.⁽⁵⁾ In 1963 startte hij als dierenvriend met een maandblad over vrijetijdsbesteding en huisdieren met als titel *De 4 seizoenen en onze vrije tijd*. Hij werd ook beheerder van de uitgeverij SM Het Licht en van het Belgisch Instituut voor Voorlichting en Documentatie (Inbel).

Op 3 oktober 1964 stierf hij op 48-jarige leeftijd aan een hersenbloeding als “*gevolg van onmenselijke handelingen, welke hij als politiek gevangene had doorstaan*”.⁽⁶⁾ Louis Paul Boon schreef in zijn in memoriam: “*Vaarwel, goede vriend, fijne baas, moedige vechter, opmerkenswaardig romanschrijver*.”⁽⁷⁾

Amsab-ISG kreeg dit waardevol archief in bewaring van zijn dochter. Sommige periodes zijn (pijnlijk) goed gedocumenteerd, bijvoorbeeld dankzij zijn brieven uit Breendonk en Buchenwald (ook een armband van het kamp); over andere periodes (als student, als hoofdredacteur van *De Rode Vaan* ...) is er veel minder archief. Dat betekent dat zijn archief naast de vermelde brieven enkele uitzonderlijke documenten bevat, zoals een verslag over de werking van de Revolutionaire Volksjeugd in 1943, foto's van Corman van de Spaanse burgeroorlog, brieven over de lamentabele toestand in de Sovjet-Unie in 1958 en over zijn engagement in het vrijzinnige Van Crombrughe's Genootschap. Daarnaast is

er ook een literair archief met de verschillende manuscripten en typoscripten en briefwisseling met de Arbeiderspers. Het archief, bestaande uit negentig beschrijvingen in tien dozen, is consulteerbaar mits akkoord van de archivaris van dienst.

- (1) Deze korte biografische nota is vooral gebaseerd op de licentiaatsverhandeling van Anna Maria De Paepe, *Leven en werk van Georges Hebbelinck*, RUG, 1971, 197 p.
- (2) Amsab-ISG, Archief G. Hebbelinck, 361, nr. 35.
- (3) *Vóóruit opnieuw zwaar getroffen*. In: *Vóóruit*, 05/10/1964.
- (4) H. LAMPO, De Arkprijs 1962. In: *Nieuw Vlaams Tijdschrift*, (1962), p. 1058.
- (5) In memoriam Georges Hebbelinck. In: *De Standaard*, 07/10/1964.
- (6) B. DECORTE, Hebbelinck Georges. In: *Moderne Encyclopedie der Wereldliteratuur*, p. 525.
- (7) *Vóóruit*, 08/10/1964.

BROOD & ROZEN

Het archief van Kritisch Bosbeheer Vlaanderen & Centrum voor Natuurbeschermingseducatie/Centrum voor Natuur- en Milieueducatie

Martine Vermandere,
Amsab-ISG-Centrum Antwerpen

Sinds 1973 is de Nederlandse Landelijke Werkgroep Kritisch Bosbeheer actief. In maart 1982 werd hij formeel de huidige Stichting Kritisch Bosbeheer. In hetzelfde

jaar begon ook in Vlaanderen de voorbereiding voor een werkgroep rond de specifieke probleemsituatie van het natuurgebied het Broek in Blaasveld-Willebroek. Kritisch Bosbeheer Vlaanderen (KBVI) werd officieel opgericht op 12 april 1983 en ijverde voor ‘het behoud en de uitbreiding van de natuurlijkheid van het bos in Vlaanderen’. Concrete doelstellingen waren onder andere: het schrappen uit de wetgeving van het dubbelzinnige begrip ‘bosreservaat’, het bestemmen tot en beheren als natuurreservaat van de meest waardevolle grote loofboscomplexen en de oprichting van een Rijksdienst voor Natuurbeheer belast met het beheer van de natuurreservaten. Een eerste concreet actiepunt voor de nieuwe werkgroep was het bosdecreet. De werking van KBVI bestond uit het verstrekken van informatie aan natuurbehoudverenigingen, overheden en publiek; de publicatie van het tijdschrift *Molm* en het organiseren van lezingen, wandelingen en excursies

Het Centrum voor Natuurbeschermingseducatie (CVN) werd op 18 december 1965 opgericht als afdeling van het Nationaal Verbond voor Natuurbescherming. Doelstelling was ‘de natuurbeschermingsgedachte verspreiden en tevens de mensen opleiden tot een verantwoord gebruik van de natuur’. In het CVN zetelden vertegenwoordigers van onder meer de Koninklijke Maatschappij voor Dierkunde van Antwerpen, de Koninklijke Vereniging voor Natuur- en Stedenschoon, ATB De Natuurvrienden, De Wielewaal, de Belgische Jeugdbond voor Natuurstudie. In 1995 werd de naam gewijzigd in Centrum Voor Natuur- en Milieueducatie. Deze erkende en gesubsidieerde

vormingsinstelling vormt natuurgidsen in Vlaanderen. Haar actieterrein beperkt zich niet tot de natuurreservaten. Talrijke scholen doen een beroep op hen. Natuurwandelingen worden in parken en buitengebieden georganiseerd. Op gemeentelijk niveau vindt men de natuurgidsen terug als leden van bijvoorbeeld milieuraden. Drie erkende instellingen verzorgen in Vlaanderen de Natuur- en Milieueducatie: Natuurland Educatie, Educatief Bosbouwcentrum Groenendaal en het CVN. Enkel het CVN vormt natuurgidsen.

CVN en KBVI hebben geen gezamenlijke initiatieven ontwikkeld. Het feit dat deze archieven samen zijn overgemaakt, heeft te maken met de betrokkenheid van Paul Stryckers in beide organisaties in de periode 1967-2001.

De volledige schenking omvat elf dozen en bevat ook nog een dossier uit de periode 1991-1996 van de plaatselijke actiegroep Werkgroep Boekenbergpark, vertegenwoordigd in de op initiatief van de overheid (eerst gemeente Deurne, nadien stad Antwerpen) opgerichte Beheerscommissie Boekenbergpark. Paul Stryckers en Piet Gillard, de twee ‘trekkers’ van KBVI, zetelden ook in deze Werkgroep.

WERELDSCHOLEN

RICHT IN :

B R O N N E N

Het archief van Trudo Lambregs

Rik De Coninck, Amsab-ISC

De Katholieke Landelijke Jeugd

Trudo Lambregs (°1951) werkte in 1973 als pas afgestudeerd sociaal assistent voor de Katholieke Landelijke Jeugd (KLJ). Hij moest er de lokale groepen begeleiden in de gewesten Landen, Sint-Truiden, Borgloon en Bilzen. Als collega had hij er onder andere de huidige voorzitter van de Landelijke Vrouwengilde (KVLV) Carla Durllet en als voorzitter de huidige Vlaamse CD&V-volksvertegenwoordiger Jos De Meyer.

De KLJ was toen een organisatie met een 35.000 leden in Vlaanderen wat betekende dat er in bijna elk dorpje enkele tientallen leden waren; de KLJ stond open voor alle plattelandsjongeren, ook zij die geen boer waren of zouden worden. Zo'n tien percent van de leden behoorde wel tot de groep jonge boeren; zij werden opgenomen in de Groene Kring, een organisatie die zowel onderdeel was van de KLJ als van de Boerenbond (BB). De Groene

Kring stond in voor de verdediging van de beroepsbelangen van jonge boeren en hun technische bijscholing. Naast de Groene Kring bood de KLJ ook nog andere diensten aan: de sport- en vendeliërs gilden, de Landelijke Rijvereniging, de gezinsopleiding, culturele en vormingsactiviteiten, de soldatenwerking ... Er was ook een Jong-KLJ voor de jongeren tussen veertien en zestien jaar, maar de eigenlijke leden waren zeventien jaar of ouder; de KLJ was dan ook een jongvolwassenenbeweging.

Deze jongeren hadden uiteraard veel aandacht voor de landbouwpolitiek; de onvrede over de Europese politiek bleef zeer groot na de massale boerenbetoging van 1971 en de KLJ had toen al vraagtekens bij de slaagkansen van een 'grondenbank' (een poging om onteigende boeren nieuwe gronden aan te bieden). Maar ook andere problemen kwamen aan bod: kredieturen, de oprukkende verstedelijking (in combinatie met de gesloten conservatieve mentaliteit op het platteland), de nationale politiek (de 30 miljard bijkomende legeruitgaven), de internationale politiek (vooral Chili en Zaïre) en ontwikkelingshulp, waarbij vooral heil verwacht werd van de basisgemeenschappen in Latijns-Amerika.

Om deze geëngageerde opstelling te begrijpen moet men teruggaan naar 1969; toen werd er afgestapt van het overdreven aanbod van ontspanning en de nadruk op technische begeleiding ten voordele van een meer geëngageerde opstelling, van algemene vorming, van discussies over beroepsethiek. Het werken aan sociale veranderingen en een nieuw leefklimaat in het landelijke milieu moesten volgens

Affiche van Wereldscholen (jaren 1970) waar Trudo Lambregs lid van was

de KLJ gebeuren door de vorming van kernen via een langdurige intensieve kadervorming. Deze opstelling leidde tot scherpe meningsverschillen met de BB, die vond dat de groepswerking eerder in dienst moest staan van de vorming tot christen en gezinslid (met bijvoorbeeld verloofdencursussen) dan tot sociale of politieke actie. De BB was trouwens een belangrijk geldschietster. In de loop van 1974 escaleerden de spanningen. Tegen een achtergrond van dalende ledenaantallen en hogere lidgelden werden enkele permanenten ontslagen, onder wie An De Wit, de nationaal verantwoordelijke van het ledenblad *Idee* en Maj Vermeiren, provinciaal permanente in Antwerpen. Een deel van de permanenten en van de lokale afdelingen protesteerde en eiste een grotere inspraak van de basis via beslissingsmacht van een uitgebreide provinciale raad, met mensen uit de lokale afdelingen. Ook het feit dat benoemingen van vrijgestelden van de KLJ verliepen via de personeelsdienst van de BB, werd bekritiseerd. Maar de BB werd vooral verweten dat hij wegens zijn economische belangen niet in staat was om de fundamentele oorzaken van de landbouwcrisis uit te leggen.

Het protest werd door de KLJ-leiding beantwoord met enkele bijkomende ontslagen; ook Trudo Lambregs kreeg zijn ontslag. De poging om een Democratische KLJ op te bouwen rond de ontslagen permanenten bleek al na enkele maanden niet vol te houden. Een eerste factor in die mislukking was intern, namelijk de spanning tussen progressieve christenen en marxisten. De tweede was extern: de BB die campagne voerde tegen de DKLJ.

Wereldscholen en het Centrum voor Vorming en Actie

Op het moment van zijn ontslag was Trudo Lambregs al een tijdje lid van Wereldscholen (WS). Op de Sociale Hogeschool in Heverlee was hij in contact gekomen met Frans Swartelé, die samen met Jef Ulburghs een van de oprichters van WS was. WS is als politiserende vormingsgroep ontstaan uit Gemeenschap en Ontwikkeling (G&O), die volksontwikkeling als een van de wegen naar 'bevrijding' beschouwde. Het concept van G&O had priester-stichter Ulburghs overgenomen van het Waalse Communauté et Développement, opgericht te Luik in 1968. Zijn sociaal en maatschappijkritisch engagement bracht hem in botsing met de kerkelijke overheid.

WS stelde zich tot doel een bijdrage te leveren tot een democratische samenleving met zelfbeheer op politiek, cultureel en economisch vlak (basissocialisme). De naam WS ontstond na 1970 toen men de nadruk ging leggen op de vorming van militanten enerzijds en de mogelijkheid voor mensen uit het arbeidersmilieu om een diploma te halen anderzijds (in 1973 ontstond hieruit de Arbeidersuniversiteit en een snelle evolutie tot kadervorming). In theorie zorgde WS voor de vorming en G&O voor de actie maar in de praktijk liepen beide door elkaar. Kort daarop verdween de benaming G&O. Na 1973 kwam er het Centrum voor Vorming en Actie (CVA) bij, ontstaan uit het afgescheurde linkse Jong-Davidsfonds; dit CVA nam de jongerenwerking van WS op zich.

Tijdens het enige congres van WS in 1975 werd de oorspronkelijke optie van een vormingsbeweging gedefinieerd als 'democratisch basissocialisme'. WS ging uit van maatschappelijke concrete problemen en werkte met vrijwilligers of animatoren om de specifieke bevolkingsgroepen te ondersteunen via initiatieven, acties en vorming. Het politiserend vormingswerk was gebaseerd op de werken van Paolo Freire (*De pedagogie van de onderdrukten*) en van Ivan Illich. De animatoren werden geacht kritische basisgroepen zodanig te begeleiden dat ze een actieve rol konden spelen op verschillende maatschappelijke domeinen en evolueren naar zelfbeheerende structuren.

Vanaf 1975 verloor de nationale werking aan invloed ten voordele van de plaatselijke werking of de basisgroepen. Dit vertaalde zich in lokaal vormingswerk rond de derde wereld, gastarbeiders, feminisme, buurtwerk, gezondheidszorg, wereldwinkels ... Het opzetten van zelfbeheerende alternatieven zoals buurtgezondheidscentra, doppersateliers, huurderscomités ... stond daarbij centraal. Er lag veel nadruk op de autonomie van deze initiatieven, om die reden werd het aantal vrijgestelden ook beperkt gehouden. Enkel in Limburg bereikte de beweging ook de dorpen, elders beperkte ze zich tot één of twee steden. WS nam het voortouw van het massaal Limburgs protest tegen de aanleg van de autosnelweg A24. Er was ook een duidelijke link met de wereldwinkels, WS zorgde voor de opleiding van de winkeliers. Begin jaren 1980 ontstond een discussie over de kandidatuur van Ulburghs op de lijst van de SP in het kader van de operatie Doorbraak. Kort daarop, in

1983, werd WS opgeheven. Het CVA wou een jongerenbeweging zijn, wat mislukte, want buiten Limburg was er maar weinig werking. Vanaf 1975 werkte Trudo bij het CVA in Zuid-Limburg. Als jongerenafdeling (16 tot 25 jaar) van WS streefde het CVA dezelfde doelstellingen na, namelijk 'politiserende vorming in basissocialistisch perspectief', waarbij basissocialisme stond voor socialisme van het zelfbeheer in onder meer het bedrijfsleven, het onderwijs, de nationale en lokale politiek, kortom in alle sectoren van de samenleving. Wegens de stijgende jeugdwerkloosheid werden doppersateliers opgericht waar het CVA kritische en creatieve vorming gaf (weven, zeefdrukken, simulatiespelen ...). Andere aandachtspunten waren jeugdbeleid en wijkwerking.

In Hasselt bestaat dit atelier nu nog onder de naam Doppahuis. De wereldwinkels die door WS werden opgericht zijn ondertussen lid geworden van Oxfam-Wereldwinkels. Trudo Lambregs zelf werkte gedurende tien jaar als coördinator van de wijkgezondheidscentra waar hij instond voor de erkenning en promotie van de forfaitaire geneeskunde.

Het archief bestaat uit 88 beschrijvingen in 12 dozen en is vrij consulteerbaar. Geïnteresseerden bekijken ook best het archief van WS/CVA-afdeling Leuven (archief 225).

Wielertoeristen van ATB De Natuurvrienden-afdeling Geraardsbergen

Het archief van ATB De Natuurvrienden-afdeling Geraardsbergen

Jan De Smedt, Amsab-ISG

In 1927 werd, na eerdere gestrande pogingen, een bond voor arbeiderstoerisme opgericht die vooral in het Antwerpse actief was. Na aansluiting bij de internationale organisatie van de Natuurvrienden in 1931 werd de naam Arbeiderstoeristenbond De Natuurvrienden aangenomen. Bedoeling was de arbeiders tot nuttig gebruik van hun vrije tijd aan te sporen. Hierdoor geïnspireerd ontstond in 1937 te Geraardsbergen een ATB-kern. De oorlog onderbrak de prille activiteiten, maar in 1945 werden die hervat en de Geraardbergse kern trad toe tot ATB Nationaal.

In 1950 kon de organisatie een eigen Natuurvriendenhuis betrekken dat, verwijzend naar een Geraardbergse culinaire traditie, De Krakeling werd gedoopt. Geraardsbergen zou Geraardsbergen niet zijn mocht Manneken Pis er niet bij betrokken worden: in 1961 werd hij plechtig ingeschreven als lid. Diverse activiteiten werden ontplooid: autocarreizen, wandeltochten, fietstochten, volksdansen, tentoonstellingen, lezingen met diavoor-

stellingen over toeristische plaatsen enz. Ook meerdere sportclubs ontstonden in de schoot van ATB De Natuurvrienden-afdeling Geraardsbergen. In 1977 werd dan ook de ATB Sportfederatie Geraardsbergen opgericht: ATB Wielertoeristen Kontakt, ATB Minivoetbalclub FIAT, ATB Badminton, ATB Tennisclub Den Bleeker en ATB Jiu-Jitsu-club Yawara leverden de leden voor het bestuur van die federatie.

Voor continuïteit in het bestuur van ATB De Natuurvrienden-afdeling Geraardsbergen zorgden vooral de secretarissen. Van 1948 tot 1971 was dat August Ghijsbrecht. Hij werd opgevolgd door Johnny Lampens die secretaris was voor de rest van de periode die dit archief beslaat. Het was via hem dat het archief bij Amsab-ISG terechtkwam.⁽¹⁾

Het archief is afkomstig uit schenking S/1998/080 en bevat 47 nummers in negen dozen (0,99 lopende meter). De stukken overspannen de periode 1939-1988. Enkele foto's werden overgemaakt aan het departement Beeld & Geluid. Het archief is vrij toegankelijk mits toestemming van de dienstdoende archivaris.

(1) Voor een uitgebreide, nogal anekdotische geschiedenis van ATB De Natuurvrienden-afdeling Geraardsbergen, zie A. VAN WYMEERSCH, *50 jaar ATB Natuurvriendenbeweging te Geraardsbergen*, 1987. Het bevindt zich in de bibliotheek van Amsab-ISG onder plaatscode MAD/645.06

AZUREN KUST

• MET VliegTUIG - GEEN VERMOEIDHEID - GEEN NUTTeloZE KOSTEN - GEEN TIJDVERLIES

- REIS - VERBLIJF - EETMALEN - GEEN DRINKGELD -

PRETTIGE VACANTIE +

1 WEEK - 2 WEKEN - 3 WEKEN
van **2.980 f** af

Beperkt aantal plaatsen. Dringend voorbehouden bij :

CENTRUM VOOR CULTURELE EN SOCIALE ACTIE
22, Em. Vanderveldeplein, Brussel 1. Tel. (02) 12.87.35

VliegTUIG - TREIN - BOOT. ZEER GUNSTIGE PRIJZEN VOOR :
U.S.S.R. - JOEGOSLAVIE - SICILIE - ROME (Olympische Spelen)
GRIEKENLAND - CORSICA - enz...

BROOD & ROZEN

Caritas socialistica Het archief van het Centrum voor Sociale Actie

Bart De Nil, Amsab-ISC

De ontsluiting van het archief van het Centrum voor Sociale Actie (CSA) werpt mogelijk een nieuw licht op de geschiedenis van de zuilgebonden initiatieven op het gebied van de welzijnszorg.

Het Centrum voor Sociale Actie werd eind 1959 opgericht op initiatief van Joseph Lemaire, de toenmalige voorzitter van de Prévoyance Sociale / Sociale Voorzorg (PS, nu P&V), en werd in belangrijke mate gefinancierd door de PS. Structureel stond de CSA onder de bescherming van de vier takken van de Socialistische Gemeenschapelijke Actie (SGA) (vakbond, mutualiteit, partij en coöperatie). Zijn voornaamste doelstelling was een werking ontplooiën op het terrein van de sociale en de medische zorg. Hiermee wou de socialistische beweging een tegenhanger creëren voor Caritas Catholica. Of zoals omschreven in een nota, *“faire obstacle à l'action insidieuse et*

envahissante de Caritas catholica”. De centrale figuur in de werking van het CSA was de algemeen secretaris Joz Wijninckx.

Het CSA lag aan de basis van enkele organisaties die zich onafhankelijk ontwikkelden, zoals het SIRT (Socialistisch Instituut voor Radio en Televisie), de Federatie van Socialistische Gepensioneerden, de Federatie van Gehandicapten. Sommige organisaties die het oprichtte, zoals de Gezinsvereniging en Cultuur, Jeugd, Sport, hadden minder succes en werden vlug weer opgedoekt. Het CSA deed ook veel vormingswerk en propageerde op alle beleidsniveaus de oprichting van speelpleinen, kinderkribben, zwembaden en diensten voor bejaarden. Daarnaast had het als opdracht om op gebied van medisch-sociale, familiale en demografische thema's als documentatie-, advies- en studiecentrum te fungeren.

Voor al deze taken had het CSA echter onvoldoende financiële middelen en administratieve steun. Ook binnen de SGA was de positie van het CSA nogal onduidelijk, temeer omdat de verschillende geledingen vasthielden aan hun eigen studiediensten. Eind 1979 werd het CSA opgeheven.

Het archief beslaat de periode van 1959 tot 1981, telt 240 nummers en 35 dozen (3,85 lopende meter). Het is toegankelijk mits toelating van de dienstdoende archivaris.

Affiche van het Centrum voor Sociale Actie, 1960

Virtueel publiek & cultuurparticipatie

Studiedag, 20 oktober 2006

Kim Robensyn, Amsab-ISG

Op 20 oktober organiseerde het departement Communicatiewetenschappen van de Universiteit Antwerpen en C.H.I.P.S. (Communicatie en Community, Humanitair, Interactie en Innovatie, Participatie en Society) vzw een studiedag rond het thema 'Virtueel publiek & Cultuurparticipatie'.⁽¹⁾ Dit initiatief wil inspelen op het groeiende fenomeen van de 'virtuele cultuurbezoeker'. Deze onderscheidt zich van de 'gewone' cultuurparticipant doordat hij/zij niet alleen op zoek is naar culturele informatie op het web, maar ook online geniet van kunst/cultuuruitingen en actief omgaat met de content op het internet. De grote opkomst bewijst dat dit een brandend actueel thema is waar heel wat actoren van de culturele wereld al dan niet actief mee bezig zijn.

De focus van deze studiedag was op drie pijlers gericht: het publiek, de culturele instelling en de overheid. De spits werd afgebeten door Gail Durbin, hoofd van Victoria & Albert Museum online⁽²⁾, die in haar keynote het publiek centraal stelde. Aan de hand van de concrete casus V&A online stond ze stil bij vragen als: Wat zijn de verwachtingen van de gebruikers? Op welke manieren kunnen deze actief deelnemen aan cultuuruitingen? Wat is de meerwaarde hiervan? Haar ervaringen leren dat de gebruikersgegenereerde content een absolute meerwaarde vormt voor het museum en zijn bezoekers. Interactief is het sleutelwoord in dit verhaal. De IT-sector heeft daar al handig op ingespeeld. Tal van toepassingen en technologieën zijn reeds voorhanden (weblogs, pod-en vodcasts, ...). Qua expertise moet het publiek hier zeker niet onderdoen voor de culturele sector, integendeel. De gebruiker is het beleid en de culturele sector voor. Dit moet voor deze actoren dan ook een stimulans zijn om na te gaan hoe deze expertise van de gebruiker aangewend kan worden bij nieuwe vormen van cultuurparticipatie.

Kristof Michiels, onderzoeker bij SMIT, had het in zijn bijdrage over de culturele instelling zelf. Hij illustreerde aan de hand van het project dat momenteel in Kunstencentrum Vooruit loopt⁽³⁾ de mogelijke versmeltingen tussen het reële en virtuele publiek. De drempels, meer bepaald geld en specifieke knowhow, waarmee cultuurinstellingen geconfronteerd worden

om op de creatieve cultuurparticipant in te spelen, hoeven niet onoverkomelijk te zijn. Web 2.0 is hierbij het toverwoord, het biedt heel wat perspectieven om als instelling een interactieve relatie met je publiek aan te gaan. Experimenteren kan al heel wat boeiende resultaten opleveren, ook al zijn de financiële middelen beperkt. De grootste drempel blijkt vaak nog de culturele instelling en zijn medewerkers zelf te zijn. Niet iedereen is overtuigd van het nut van deze nieuwe technologieën in hun relatie met het publiek. Sensibilisering van de sector is hoogstnodig en hier ligt een duidelijke opdracht voor de overheid weggelegd, wat ons meteen bij de derde speler in dit verhaal brengt.

Debbie Esmans lichtte een tip van de sluier over de publicatie *E-cultuur. Bouwstenen voor praktijk en beleid*. Daarin komen onder andere volgende vragen aan bod: "Hoe kan de overheid voor een open kader zorgen waarbinnen publiek en culturele organisatie elkaar op een interactieve manier kunnen vinden?" en "In hoeverre kan/mag een overheid sturend optreden en hoever mag zij daarin gaan?" We mogen niet uit het oog verliezen dat het ook voor de overheid nog zoeken is naar manieren om de virtuele cultuurparticipatie optimaal te ondersteunen en stimuleren. Deze discussietekst is in de eerste plaats een aanzet om e-cultuur bespreekbaar te maken en is volledig na te lezen op www.cjsm.vlaanderen.be/e-cultuur

Een herschikking van het cultuurlandschap is in zicht, een nieuwe vorm van cultuurbeleving in de maak. Helaas worden de virtuele bezoekers nog niet als volwaardige cultuurparticipanten beschouwd. Een mentaliteitswijzing is nodig zodat we in de nabije toekomst niet langer het onderscheid hoeven te maken tussen e-cultuur en cultuur tout court. De studiedag heeft wat dit betreft heel wat interessante bevindingen, nieuwe uitdagingen en boeiende vragen op een rijtje gezet. Geïnteresseerden kunnen dit alles nog eens nalezen op www.virtueleparticipatie.be

Als besluit nog even de stand van zaken in Vlaanderen. Het kritisch/creatief publiek, de virtuele cultuurparticipant die op zoek is naar content en interactie, is ruim voldoende aanwezig (zie de talloze blogs). De culturele sector zelf blijkt echter nog niet klaar te zijn om op deze vraag in te spelen, een aantal pioniers en experimenten⁽⁴⁾ niet te na gesproken. Het beleid is in volle ontwikkeling, de eerste resultaten zijn zichtbaar (nota e-cultuur). Het aanbod en de omkadering hinken dus duidelijk achter op de vraag, maar de beweging is in gang gezet. Het is voor de culturele instellingen, ook in de erfgoedsector, van cruciaal belang om op deze trein springen. Mag dit dan ook voor Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis een aanzet zijn om een aantal goede voornemens te maken. Hou onze website in het oog!

(1) In samenwerking met onderzoeksgroep SMIT/VUB, Cultuurnet Vlaanderen en IAK/IBK Digitaalplatform.

(2) www.vam.ac.uk

(3) project onder de naam 'Visual Arts Centre of the Future'.

(4) Zie project Vooruit.

Historisch Tijdschrift Groniek: een kennismaking

Tomek Katzur, redacteur

Bijna veertig jaar al draagt *Historisch Tijdschrift Groniek* bij tot het academisch leven binnen de afdeling Geschiedenis van de Rijksuniversiteit Groningen. Opgericht in het roerige jaar 1967 was *Groniek* aanvankelijk een forum voor activistische studenten die meer inspraak in het universitaire leven eisten. Het tijdschrift stond echter vanaf het begin open voor inhoudelijke historische bijdragen van studenten en docenten. De mogelijkheid hun ideeën middels publicaties te delen met medestudenten en met de 'buitenwereld', oefende een grote aantrekkingskracht uit op ambitieuze jonge historici. De meesten beperkten zich niet tot het inzenden van stukken, maar namen ook zitting in de redactie. *Groniek* kan zich er dan ook op beroemen dat een aanzienlijk aantal van de huidige boegbeelden van het Groningse Instituut voor Geschiedenis, zoals prof. Ankersmit, prof. Krul en prof. Van Berkel, in de vroege jaren van zijn bestaan redactielid zijn geweest.

Ten gevolge van deze invloeden werd de koers van *Groniek* steeds wetenschappelijker en hoewel de redactie nog immer uit studenten bestaat, is in de loop der jaren het aantal artikelen dat door studenten geschreven wordt, gestaag afgenomen. Tegenwoordig beperkt de geschreven inbreng van de redactie zich tot een opiniestuk, de *Hoog van de Toren*, en recensies. Op deze manier kunnen de redactieleden zich toespitsen op het formuleren en uitwerken van vernieuwende thema's voor nieuwe nummers en op het opbouwen van een netwerk van gerenommeerde auteurs uit binnen- en buitenland die deze thema's van een invulling kunnen voorzien. Terwijl *Groniek* nog altijd gebaseerd is op vrijwilligerswerk,

maakt deze rolverdeling een grote mate van professionaliteit mogelijk.

De wisselwerking tussen *Groniek* en de academische staf van het Instituut voor Geschiedenis is aanzienlijk. De redactie wordt direct beïnvloed door de talrijke nieuwe ideeën die docenten tijdens hun colleges met studenten delen en wordt niet zelden aangestoken door hun enthousiasme, met als resultaat een themanummer. De congressen die in Groningen worden georganiseerd bieden tevens een goede gelegenheid om kennis te maken met nieuwe gezichtspunten en onderwerpen en om direct in contact te treden met potentiële auteurs. Onafhankelijkheid staat bij *Groniek* echter hoog in het vaandel en de uiteindelijke keuze van thema's is uitsluitend een aangelegenheid van de redactie.

Deze combinatie van factoren maakt *Groniek* tot een dynamisch en divers blad, waarin het enthousiasme en de persoonlijke interesse van een enkel redactielid, ondersteund door de redactie als geheel, kan uitgroeien tot een volwaardig themanummer. Een opsomming van de laatste vier thema's volstaat ter illustratie: 'Retorica en geweld', 'Byzantium', 'Damnatio Memoriae' en 'Na Stunde Null'. Ook de focus van het blad verandert met de tijd: terwijl in de afgelopen vijf jaren geschiedtheoretische, culturele en politieke thema's hoog in het vaandel stonden, verschenen in de jaren daarvoor ook talrijke sociaaleconomisch getinte nummers.

Het is dan ook de voornaamste doelstelling van *Groniek* om op een professionele manier vernieuwend en prikkelend bezig te zijn met geschiedenis. Dit gebeurt hetzij door nieuwe onderwerpen aan te snijden, hetzij door een nieuw licht te werpen op oudere thema's en zo bij te dragen aan het historische 'debat zonder einde'. Onze lezerskring bestaat voornamelijk uit academici en studenten in het Nederlandstalige gebied. Deze combinatie maakt de uitdaging om enerzijds professioneel en degelijk, anderzijds prikkelend en toegankelijk te redigeren, des te groter.

Mocht Groningen vanuit België wat afgelegen en perifeer lijken, wij kunnen u ervan verzekeren dat het een belangrijk centrum van vernieuwend historisch debat is. Wij kunnen u een kennismaking met ons blad van harte aanbevelen. Voor slechts 30 euro (studenten 25 euro) krijgt u vier themanummers per jaar, met elk meer dan honderd pagina's aan interessante historische artikelen over uiteenlopende thema's, die, geboren uit studentikoos enthousiasme, tot serieuze wetenschap worden.

www.groniek.nl
groniek@rug.nl

Weten, wist, geweten. Een brochure over digitaal archiveren

Piet Creve, Amsab-ISG

Naar aanleiding van het eerste erfgoedweekend in 2001 kwam in Gent onder impuls van Gent Cultuurstad een samenwerkingsverband tot stand tussen archiefinstellingen in de stad. Het Gents Archievenoverleg (GAO) telt momenteel zestien leden: van Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis over het Designarchief Vlaanderen tot het Stadsarchief. Elke archiefinstelling heeft natuurlijk haar eigen collectie en haar specifieke problemen, maar er is ook heel wat gemeenschappelijks. De archiefsector is een kleine speler in het erfgoedlandschap, het ligt dan ook voor de hand dat het samenbrengen van kennis en ervaring voor alle deelnemers een surplus betekent.

De samenwerking rond de erfgoedweekends, nu de erfgoeddagen, is de belangrijkste activiteit van het GAO, of in elk geval de meest publieke. Daarnaast proberen de GAO-leden de eigen deskundigheid te verhogen en het brede publiek te sensibiliseren. Een van de gespreksonderwerpen op de bijeenkomsten is de problematiek van het digitaal archiveren. Dat houdt archivariissen duidelijk heel sterk bezig. Die bezorgdheid, soms zelfs vrees, voor het digitale, leeft ook bij personen en organisaties die archief creëren en die dat (digitale) archief later zullen overdragen aan een van de GAO-leden. Kortom, zowel archiefinstellingen als archiefvormers hebben er alle belang bij dat de koudwatervrees voor het digitale archiveren verdwijnt en de deskundigheid op dat terrein toeneemt.

Het is in die context dat het idee ontstond om een laagdrempelige brochure te maken over digitaal archiveren. Hierachter stak een dubbele bedoeling: mensen wijzen op het belang van het onderwerp én hun tegelijk enige vuistregels aanreiken voor het beheer van hun eigen digitaal archief. Het GAO-werkgroepje dat de brochure bijeeschreef, heeft zijn werk gedaan: op zestien pagina's wordt het essentiële rond digitaal archiveren uit de doeken gedaan. Voor wie meer wil weten, zijn er verwijzingen naar websites.

Meer informatie over het GAO vindt u op de website van Gent Cultuurstad. Daar kan u ook de brochure downloaden of de papieren versie bestellen.

Gent Cultuurstad vzw
Bijlokekaai 7b
9000 Gent
tel. 09/269 87 90
gentcultuurstad@gent.be
www.gentcultuurstad.be

Piet Honig, Herinneringen van een Rotterdams revolutionair. Bezorgd door Bert Altena

Jannes Houkes, historicus, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam

Met enige overdrijving kan gesteld worden dat de laatste Nederlandse historicus die het Vlaamse en het Nederlandse socialisme in samenhang beschreef, de Groningse schoolmeester en anarchist B. Bymholt was. Zijn magnum opus *Geschiedenis der Arbeidersbeweging in Nederland* verscheen in 1894. Misschien hielp mee dat zijn woonplaats toen Nijmegen was. In ieder geval besteedde zijn werk, ondanks de titel, ook systematisch aandacht aan de Vlaamse arbeidersbeweging. Bymholt maakte daarvoor gebruik van een manuscript van Jac. Rademacher (pseudoniem van E.Ph.H. van der Ven), die een deel daarvan in de vorm van artikelen onder de titel *De arbeidersbeweging in Nederland* al in 1874 publiceerde in het blad *De Vrije Gedachte*. Na het verdwijnen van dat blad werd het verhaal in de opvolger *De Tolk van den Vooruitgang* in 1878 voortgezet, maar nooit beëindigd. Ook Van der Ven schreef een integrale geschiedenis van de vroege Vlaamse en Nederlandse socialistische arbeidersbeweging. Van der Ven was actief in de Eerste Internationale en stichtte in 1873 met andere Nederlandse en Vlaamse socialisten de Democratische Bond voor Noord- en Zuid-Nederland. Hij was duidelijk iemand met belangstelling voor de Vlaams-Nederlandse contacten. In Vlaanderen ontstond het socialisme eerder dan in Nederland en in de eerste jaren van de Eerste Internationale vertegenwoordigde de Vlaming Jacques Van

Rijen de Nederlandse sectie bij de Internationale. Met de opkomst van het socialisme in Nederland en dan vooral na 1900 de sociaaldemocratie, werden de oude relaties enigszins uit het oog verloren. In 1973 besteedde Jacques Giele in zijn boek *De eerste internationale in Nederland* er weer enige aandacht aan. Nu jaren later heeft Bert Altena de draad weer opgepakt door de herinneringen van de Nederlands/Vlaamse anarchist Piet Honig te publiceren. Het manuscript belandde al in 1985 op het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis te Amsterdam, waar Altena het nu aan de dreigende vergetelheid heeft ontrukkt en de herinneringen voor een breed publiek toegankelijk gemaakt.

Honig groeide op in Rotterdam, raakte daar betrokken bij de vroege anarchistische beweging en woonde later de rest van zijn leven in Mechelen, waar hij zich inliet met de plaatselijke anarchistische beweging. Altena voegt met Honigs herinneringen een belangrijke autobiografische bron toe aan de vele overzichtswerken van de Nederlandse socialistische arbeidersbeweging, die zich veelal beperken tot de eigen natie en de internationale samenhang vaak buiten beschouwing laten. Daardoor werd bijvoorbeeld de relatie met Vlaanderen vaak uit het oog verloren. Die relatie is er wel geweest, ook na de Eerste Internationale. Toen na 1880 het socialisme in Nederland eindelijk wortel schoot, kwamen Vlaamse socialisten ook wel als spreker naar Nederland. Edmond Van Beveren trad tot in de stad Groningen op, bij de plechtige opening van de plaatselijke coöperatie, en zelfs een typisch Vlaamse verschijning als priester Daens bereikte die noordelijke stad. De Nederlandse socialist Jan Koenraad van der Veer woonde en werkte in Gent. Voorts vluchtte men wel naar het wederzijdse buurland om uit handen van de eigen justitie te blijven. Honigs levensverhaal past hier naadloos bij. Ook hij vluchtte in 1898 wegens een faillissement voor de Nederlandse justitie naar Brussel en na vele omzwervingen vestigde hij zich later in Mechelen. Dat aan dit alles weinig aandacht is geschonken, heeft ermee te maken dat in Nederland de meeste overzichtswerken geschreven werden vanuit de sociaaldemocratische zuil. Het anarchisme kwam zodoende weinig aan bod en zeker niet op de wijze zoals Altena dat doet, door de netwerken van het internationale anarchisme in kaart te brengen.

In Nederland ontbreekt het nog steeds aan een uitputtende studie over de anarchistische beweging, slechts de dissertatie van J.W. Welcker, *Heren en arbeiders in de vroege arbeidersbeweging 1870-1914* (Amsterdam, 1978) met de deelstudie over de Nederlandse anarchisten J. Methöfer en H. van Steenis kan naast een korte overzichtsstudie van Bert Altena over het anarchisme in Nederland en België (in H. Arvon, *Het anarchisme* (Den Bosch, 2000)) genoemd worden. Een studie als die van Jan Moulart over het Vlaamse anarchisme, *Rood en zwart* (Leuven, 1995) kent nog geen Nederlands equivalent. Daarom is het boek met de herinneringen van Honig een welkome publicatie.

Honig verhaalt in zijn herinneringen uitvoerig over zijn ontwikkeling tot anarchist, die in grote lijnen overeenkomt met die van vele andere anarchisten. Hij komt in Rotterdam in aanraking met de gewezen dominee W.F. Meng, die hem van het geloof afhelpt

en vervolgens treedt hij toe tot de Rotterdamse afdeling van de Sociaal-Democratische Bond van F. Domela Nieuwenhuis. Daar komt hij in aanraking met anarchisten die hem tot zijn definitieve levensovertuiging weten te brengen. Honig vertelt tal van wedervaardigheden met Nederlandse, maar ook met de Vlaamse anarchisten. Interessant is ook de spontane wijze waarop binnen het anarchisme de internationale contacten ontstaan en waarover Honig tal van waardevolle mededelingen doet, omdat hij daar ook aan heeft deelgenomen. Hij vertelt over zijn ontmoetingen met bekende anarchisten als Jean Grave en John Henry Mackay. Maar ook komen de boeken aan de orde die hij heeft bestudeerd. Altena annoteert de herinneringen zorgvuldig en geeft daar waar de schrijver zich in zijn herinneringen vergist, de nodige correcties. Omdat Honig sommige van zijn personen omfloerst beschrijft en gebeurtenissen door elkaar haalt, is Altena's annotatie op dat punt ook nodig en zeer verhelderend.

Wat de *Herinneringen* voorts nog waardevol maakt is het uitgebreide en informatieve nawoord van de bezorger, waarin een beeld geschetst wordt van het Rotterdamse milieu van socialist en anarchisten. Niet alleen draagt dat bij tot een beter begrip van Honigs verhaal, maar het geeft ook inzicht in de opkomst en ontwikkeling van het socialisme en het anarchisme in de havenstad. Behalve in de oude studie uit 1902 van H. Smits, *De Nederlandsche Arbeidersbeweging in de negentiende eeuw* (Rotterdam, 1902) en de ongeveer uit dezelfde tijd stammende herinneringen van Willem Helsdingen in *De Jonge Gids* van Herman Heyermans, is er over de vroege Rotterdamse socialistische arbeidersbeweging weinig tot niets gepubliceerd.

Ook besteedt Altena de nodige aandacht aan het Vlaamse anarchisme en de relaties met Nederland, die er overduidelijk waren. Degene die ooit nog eens een overzicht gaat schrijven over het Nederlandse anarchisme kan alvast het nawoord gaan bestuderen, om erachter te komen dat bij zo'n monografie de contacten tussen België en Nederland niet achterwege kunnen worden gelaten.

En mede daarom zijn de herinneringen en het nawoord niet alleen een verrijking van de kennis aangaande de vroege Rotterdamse en Vlaamse socialistische en anarchistische arbeidersbeweging, maar ook voor de bredere anarchistische beweging in Nederland en Vlaanderen.

Piet Honig, *Herinneringen van een Rotterdams revolutionair*.
Bezorgd door Bert Altena, Utrecht: Kelderuitgeverij, 2005.

A U T E U R S

Jan Van de Poel (°1983) is licentiaat hedendaagse geschiedenis (VUB) en internationale politiek (UCL). Als aspirant van het Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek (FWO) werkt hij aan een doctoraat over de derdewereldbeweging in Vlaanderen.
jvdpoel@vub.ac.be

Lode Hancké (°1934) is licentiaat politieke, diplomatieke en bestuurswetenschappen (ULB) en licentiaat geschiedenis (VUB). Hij was redacteur van *Volksgazet*, schepen in Berchem, kamerlid en senator, en fractievoorzitter in het Vlaams Parlement en in de gemeenteraad van Antwerpen. Hij is sinds 2002 voorzitter van de Vereniging voor de Studie van het Werk van Hendrik de Man. Hij publiceerde *Jan Van Rijswijk, Boegbeeld van het sociaal liberalisme*, Gent: Liberaal Archief, 1993 en *De Antwerpse Burgemeesters 1831-2000*, Antwerpen: De Vries-Brouwers, 2000, 303p.
lhancke@belgacom.net

Astrid Waterinckx (°1981) is licentiate Nieuwste Geschiedenis (UGent) en master of Arts in European Studies (K.U.Leuven). Van november 2005 tot april 2006 was ze stafmedewerker ontwikkelingssamenwerking aan de dienst Internationale Samenwerking van de Universiteit Antwerpen. Sinds april 2006 is ze stafmedewerker aan het rectoraat van de Universiteit Hasselt.
astrid.waterinckx@gmail.com

R E V I E W E R S 2 0 0 6

Frank Caestecker
Doctor-assistent Vakgroep Nieuwste Geschiedenis, Universiteit Gent

Gita Deneckere
Docente Vakgroep Nieuwste Geschiedenis, Universiteit Gent

Jannes Houkes
Docent Hanzehogeschool Groningen en verbonden aan het IISG te Amsterdam

Dirk Luyten
Gastprofessor Universiteit Gent en onderzoeker SOMA

Anne Morelli
Hoogleraar Université Libre de Bruxelles en directrice Centre d'Histoire et de Sociologie des Gauches

Eddy Put
Werkleider-geaggregeerde Rijksarchief Leuven en deeltijds docent, K.U.Leuven

Peter Scholliers
Hoogleraar Vakgroep Geschiedenis, Vrije Universiteit Brussel

Jef Turf
Journalist

Roel Vande Winkel
Postdoctoraal Onderzoeker FWO-Vlaanderen, Universiteit Gent

Harry Van Velthoven
Hoogleraar Departement Handelswetenschappen en Bestuurskunde, Hogeschool Gent

Stefaan Walgraeve
Hoogleraar Politieke Wetenschappen, Universiteit Antwerpen

Brood & Rozen

TIJDSCHRIFT VOOR DE GESCHIEDENIS VAN SOCIALE BEWEGINGEN

is tevens te verkrijgen bij:

DE GROENE WATERMAN, Wolstraat 7, 2000 Antwerpen

Boekhandel FORUM, D. Boucherystraat 10, 2800 Mechelen

Boekhandel MARNIX, Nederkouter 209, 9000 Gent

Nieuwscentrum WALRY, Zwijnaardsesteenweg 6, 9000 Gent

Marxistisch Antiquariaat AURORA, Jean Volderslaan 34, 1060 Brussel

amsab
Instituut voor Sociale Geschiedenis

Met steun van de
Vlaamse overheid

